

**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»**

Кафедра документознавства

**ISSN 2518-7600 (Print)
ISSN 2524-1060 (Online)**

Соціум. Документ. Комунікація

Збірник наукових статей

**Випуск 4
Серія «Історичні науки»**

**Переяслав-Хмельницький
2017**

УДК 316.77+002.1(082)
ББК60+73я43
С69

Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Вип. 4. Серія «Історичні науки» / [ред. колегія: Коцур В.П. (голов. ред.) та ін.]. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – 206 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 3 від 7 листопада 2017 р.).

Редакційна колегія: В.П. Коцур, доктор історичних наук, професор (головний редактор); М.І. Навальна, доктор філологічних наук, професор (заступник головного редактора); О.Д. Ісайкіна, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар); І.В. Довжук, доктор історичних наук, професор; В.М. Орлик, доктор історичних наук, професор; В.К. Молоткіна, доктор історичних наук, професор; І.О. Демуз, доктор історичних наук, доцент; Г.Г. Січкаренко, доктор історичних наук, доцент; А.М. Зленко, кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна редакційна колегія: К. Філіпов, доктор історичних наук, професор (Польща); Я. Мокляк, доктор історичних наук, професор (Польща).

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань джерелознавства, архівознавства, музеєзнавства, а також інших проблем соціогуманітаристики та документознавства.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

**Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 21860-11760Р від 21.12.2015 р.
Зареєстрований як наукове фахове видання України зі спеціальності «Історичні науки» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р.).**

Адреса редакційної колегії:

08401, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, каб. 312.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

© Кафедра документознавства,
Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», 2017.

**Министерство образования и науки Украины
Государственное высшее учебное заведение
«Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет
имени Григория Сковороды»**

Кафедра документоведения

**ISSN 2518-7600 (Print)
ISSN 2524-1060 (Online)**

Социум. Документ. Коммуникация

Сборник научных статей

**Выпуск 4
Серия «Исторические науки»**

**Переяслав-Хмельницкий
2017**

УДК 316.77+002.1(082)

ББК 60+73я43

С 69

Социум. Документ. Коммуникация: сборник научных статей. Вып. 4. Серия «Исторические науки» / [ред. коллегия: Коцур В.П. (глав. ред.) и др.]. – Переяслав- Хмельницкий, 2017. – 206с.

Рекомендовано к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (протокол № 3 от 7 ноября 2017 г.).

Редакционная коллегия: В.П. Коцур, доктор исторических наук, профессор (главный редактор); М.И. Навальная, доктор филологических наук, профессор (заместитель главного редактора); Е.Д. Исайкина, кандидат исторических наук, доцент (ответственный секретарь); И.В. Довжук, доктор исторических наук, профессор; В.М. Орлик, доктор исторических наук, профессор; В.К. Молоткина, доктор исторических наук, профессор; И.А. Демуз, доктор исторических наук, доцент; Г.Г. Сичкаренко, доктор исторических наук, доцент; А.Н. Зленко, кандидат исторических наук, доцент.

Международная редакционная коллегия: К. Филиппов, доктор исторических наук, профессор (Польша); Я. Мокляк, доктор исторических наук, профессор (Польша).

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам источниковедения, архивоведения, музееведения, а также другим проблемам социогуманитаристики и документоведения.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов.

***Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации: серия КВ № 21860-11760Р от 21.12.2015 г.
Зарегистрирован как научное профильное издание Украины по специальности «Исторические науки» (Приказ Министерства образования и науки Украины № 693 от 10.05.2017 г.).***

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, каб. 312.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав- Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

© Кафедра документоведения, Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды», 2017.

**Ministry of Education and Science of Ukraine
State Higher Educational Institution
«Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda
State Pedagogical University»**

Document Science Department

**ISSN 2518-7600 (Print)
ISSN 2524-1060 (Online)**

Society. Document. Communication

Collection of scientific articles

4 Edition
A series of «Historical science»

**Pereiaslav-Khmelnytskyi
2017**

UDC 316.77+002.1(082)
LBC 60+73я43
S 69

Society. Document. Communication: collection of scientific articles. Ed. 4. A series of «Historical science» / [edit. board: Kotsur V.P. (chief editor) and others]. – Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2017. – 206 p.

*Recommended for printing by Scientific Council of SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University»
(protocol № 8 of Mai the 17th, 2017).*

Editorial board: V.P. Kotsur, Doctor of Historical Sciences, professor (chief editor); M.I. Navalna, Doctor of Philological Sciences, professor (deputy editor); O.D. Isaikina, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (executive secretary); I. V. Dovzhuk, Doctor of Historical Sciences, professor; V.M. Orlyk, Doctor of Historical Sciences, professor; V.K. Molotkina, Doctor of Historical Sciences, professor; I.O. Demuz, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor; G.G. Sichkarenko, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor; A.M. Zlenko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

International editorial board: K. Philipov, Doctor of Historical Sciences, professor (Poland); Ya. Moklyak, Doctor of Historical Sciences, professor (Poland).

Scientific articles on actual questions in source and archive science are printed in the collection and also other problems of document science and socio-humanity. For scientists, teachers, post-graduate students, students.

Certificate about state registration of print media: series KB № 21860-11760P of 21.12.2015. Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017)

The address of editorial board:

08401, Pereiaslav-Khmelnyskyi, 30 Sukhomlynskyi Street, of. 312.

Founder and publisher: State Higher Educational Institution «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University».

© Document Science Department, State Higher Educational Institution «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhoriy Skovoroda SPU», 2017.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХІВОЗНАВСТВА

Довжук І. В. АРХІВІСТ ВОЛОДИМИР ЗАМЛИНСЬКИЙ.....	13
Черкасов О. В. ПИТАННЯ ПЕРВІСНОЇ ІСТОРІЇ КРИМУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Д. О. КРАЙНОВА.....	26
Ільчишин С. О. МАСОВІ АРЕШТИ УЧАСНИКІВ ШКІЛЬНОЇ АКЦІЇ 1933 Р. ЗА ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ СВІДЧЕННЯМИ.....	44
Січкаренко Г. Г. НЕОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ ЯК КЛЮЧОВЕ ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991 р. – початок ХХІ ст.).....	59
Шатковська А. Ю. ТЕМА ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ У ЗБІРНИКАХ СПОГАДІВ ТА ДОКУМЕНТІВ.....	69
Теміров В. І. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІСТОРИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПЕРЕОСМИСЛЕННІ МИНУЛОГО: РУЙНАЦІЯ ПОМІЖМОР'Я.....	85
Барановська Н. П. ДО ПИТАННЯ ПРО СПЕЦИФІКУ АРХІВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС).....	95

РОЗДІЛ II. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МУЗЕЄЗНАВСТВА

Біловус Л. І.

УКРАЇНСЬКІ ДУХОВНІ ТРАДИЦІЇ В УКРАЇНОМОВНІЙ
ПЕРІОДИЦІ США ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....113

Красножон Н. Г.

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА
НА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ НА
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ.....131

Аносова В. С.

ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАМКОВИХ
КОМПЛЕКСІВ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТІВ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....148

Барабаш В. А., Глєбова Л. В.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС БІБЛІОТЕКИ
УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....159

Юрійчук М. В., Ткаченко В. М.

СТВОРЕННЯ ТА ЕКСПОЗИЦІЙНА НАПОВНЕНІСТЬ
НАРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ «БЕРЕГІНЯ»
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ с. НОВОСІЛКА.....175

РОЗДІЛ III. РЕЦЕНЗІЇ

Демуз І. О., Довжук І. В., Молоткіна В. К.

ПРОТЕСТАНСЬКИЙ РУХ І УКРАЇНА (ДО 500-РІЧЧЯ
РЕФОРМАЦІЇ).....186

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ I. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И АРХИВОВЕДЕНИЯ

Довжук И. В. АРХИВИСТ ВЛАДИМИР ЗАМЛИНСКИЙ.....	13
Черкасов О. В. ВОПРОСЫ ПЕРВОБЫТНОЙ ИСТОРИИ КРЫМА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Д. А. КРАЙНОВА.....	26
Ильчишин С. О. МАССОВЫЕ АРЕСТЫ УЧАСТНИКОВ ШКОЛЬНОЙ АКЦИИ 1933 Г. ПО ДОКУМЕНТАЛЬНЫМ СВИДЕТЕЛЬСТВАМ.....	44
Сичкаренко Г. Г. НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ ДОКУМЕНТЫ КАК КЛЮЧЕВОЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (1991 г. – начало XXI в.).....	59
Шатковская А. Ю. ТЕМА ГОЛОДОМОРА 1932-1933 ГОДОВ В СБОРНИКАХ ВОСПОМИНАНИЙ И ДОКУМЕНТОВ.....	69
Темиров В. И. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ПЕРЕОСМЫСЛЕНИИ ПРОШЛОГО: КРАХ МЕЖДУМОРЬЯ.....	85
Барановская Н. П. К ВОПРОСУ О СПЕЦИФИКЕ АРХИВНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ АСПЕКТОВ НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ АВАРИИ НА ЧЕРНОБЫЛЬСКОЙ АЭС).....	95

РАЗДЕЛ II. СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ОБЩЕСТВА И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МУЗЕЕВЕДЕНИЯ

Биловус Л. И.

УКРАИНСКИЕ ДУХОВНЫЕ ТРАДИЦИИ В
УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ ПЕРИОДИКЕ США КАК ФАКТОР
СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....113

Красножон Н. Г.

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ АВТОРСКОГО
ПРАВА НА ПРОГРАММНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
В УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ....131

Аносова В. С.

О ПРОБЛЕМЕ СОХРАНЕНИЯ ЗАМКОВЫХ
КОМПЛЕКСОВ УКРАИНЫ КАК ОБЪЕКТОВ
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ.....148

Барабаш В. А., Глебова Л. В.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ РЕСУРС БИБЛИОТЕКИ
УНИВЕРСИТЕТА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ
ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ БУДУЩИХ
СПЕЦИАЛИСТОВ.....159

Юрийчук М. В., Ткаченко В. Н.

СОЗДАНИЕ И ЭКСПОЗИЦИОННАЯ НАПОЛНЕННОСТЬ
НАРОДОВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ «БЕРЕГИНЯ»
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ С. НОВОСЕЛКА..175

РАЗДЕЛ III. РЕЦЕНЗИИ

Демуз И. А., Довжук И.В., Молоткина В. К.

ПРОТЕСТАНТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И УКРАИНА
(К 500-ЛЕТИЮ РЕФОРМАЦИИ).....186

CONTENT

SECTION I. ACTUAL PROBLEMS OF SOURCE SCIENCE AND ARCHIVING

Dovzhuk I. V.

Archivist VOLODYMYR ZAMLYNSKYI.....13

Cherkasov O. V.

QUESTIONS OF THE PRIMEVAL HISTORY
OF CRIMEA IN THE SCIENTIFIC HERITAGE
OF D. O. KRAYNOV.....26

Ilchyshyn S. O.

MASS ARRESTS OF PARTICIPANTS OF SCHOOL
SHARES IN 1933 BY DOCUMENTARY EVIDENCE.....44

Sichkarenko G. G.

UNPUBLISHED DOCUMENTS AS A KEY HISTORICAL
RESOURCE IN RESEARCH OF HIGHER EDUCATION IN
UKRAINE (1991 - EARLY XXI CENTURY).....59

Shatkovska A. Y.

«HOLODOMOR 1932-1933»IN THE COLLECTION OF
MEMORIES AND DOCUMENTS.....69

Temirov V. I.

MODERN TRENDS AND HISTORICAL
RESPONSIBILITY IN THE RETHINKING OF THE PAST:
THE DESTRUCTION OF THE INLAND SEA.....85

Baranovska N. P.

TO THE QUESTION ABOUT THE SPECIFICITY OF
ARCHIVAL SUPPORT FOR THE STUDY OF
THE SPECIFIC ASPECTS OF THE NEW HISTORY OF
UKRAINE (OH THE EXAMPLE OF THE ACCIDENT
AT THE CHERNOBYL NPP).....95

SECTION II. SOCIO-CULTURAL MEASURES OF SOCIETY AND PROBLEMS OF MODERN MUSEUM SCIENCE

Bilovus L. I.

SPIRITUAL TRADITIONS OF UKRAINIANS
IN UKRAINIAN PERIODICALS OF THE USA AS THE
FACTOR OF SAVING OF NATIONAL IDENTITY.....113

Krasnozhon N. H.

FEATURES OF COPYRIGHT REGULATION
ON SOFTWARE IN UKRAINE IN THE MODERN
DEVELOPMENT STAGE.....131

Anosova V. S.

ABOUT THE PROBLEM OF SAVING OF CASTLES
COMPLEXES OF UKRAINE AS AN OBJECT
OF CULTURAL HERITAGE.....148

Barabash V. A., Glebova L. V.

INFORMATION RESOURCE OF THE UNIVERSITY
LIBRARIES AS A FACTOR OF FORMING OF VALUABLE
ORIENTATIONS OF FUTURE FACILITIES159

Yuriychuk M. V., Tkachenko V. M.

CREATION AND EXPOSITION FULFILLMENT OF THE
POPULAR MUSEUM «BEREHINIA» OF GENERAL
SCHOOLS V. NOVOSILKA.....175

SECTION III. REVIEWS

Demuz I. O., Dovzhuk I. V., Molotkina V. K.

PROTESTANT ACTIVITY AND UKRAINE
(UP TO 500 ANIVERSARY OF REFORMATION).....186

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХІВОЗНАВСТВА

УДК 929Замлинський:93(477)

АРХІВІСТ ВОЛОДИМИР ЗАМЛИНСЬКИЙ

Довжук І. В.

У статті досліджується життя, наукова та педагогічна спадщина В. О. Замлинського. На основі архівних матеріалів, праць вченого, спогадів родини та колег оцінюється внесок історика в розвиток історичної науки, зокрема історії України, спеціальних історичних дисциплін, архівознавства тощо.

У 1982 р. В. Замлинського запросили очолити кафедру архівознавства та спеціальних історичних дисциплін на історичному факультеті Київського університету, де він продовжив кращі традиції колективу. Маючи архівознавчу освіту та досвід практичної архівної діяльності, він ще у 80-х роках чимало зробив для налагодження співробітництва кафедри з архівними установами, з Головним архівним управлінням про уряді УРСР, для розгортання джерелознавчих та архівознавчих досліджень.

В умовах горбачовської перебудови та гласності колектив кафедри і, насамперед, її завідувач В. Замлинський повернулися обличчям до актуальних проблем історії України, до замовчуваних тем і так званих «білих плям», до збагачення джерельної бази історії України та її очищення від спотворень і фальсифікацій. Йому вдалося вивести кафедру архівознавства на якісно новий рівень, перетворити її на один з провідних в Україні осередків ґрунтовної підготовки фахівців з архівної справи і спеціальних історичних дисциплін.

В. Замлинський зробив значний внесок у розвитку вітчизняної історії, джерелознавства, архівістики.

Ключові слова: В. Замлинський, історія України, джерелознавство, архівознавство, архіви, гетьмани України.

АРХИВИСТ ВЛАДИМИР ЗАМЛИНСКИЙ

Довжук И. В.

В статье исследуется жизнь, научное и педагогическое наследие В. О. Замлинского. На основе архивных материалов, работ ученого, воспоминаний родных и коллег оценивается вклад историка в развитие исторической науки, в частности истории Украины, специальных исторических дисциплин, архивоведения и т.п.

В 1982 г. В. Замлинского пригласили возглавить кафедру архивоведения и специальных исторических дисциплин на историческом факультете Киевского университета, где он продолжил лучшие традиции коллектива. Имея архивоведческое образование и опыт практической архивной деятельности, он еще в 80-х годах немало сделал для налаживания сотрудничества кафедры с архивными учреждениями, с Главным архивным управлением при правительстве УССР, для развертывания источниковедческих и архивоведческих исследований.

В условиях горбачевской перестройки и гласности коллектив кафедры и, в первую очередь, ее заведующий В. Замлинский повернулись лицом к актуальным проблемам истории Украины, к умалчиваемым темам и так называемым «белым пятнам», к обогащению источниковой базы истории Украины и ее очистки от искажений и фальсификаций. Ему удалось вывести кафедру архивоведения на качественно новый уровень, превратить ее в одну из ведущих в Украине центров фундаментальной подготовки специалистов по архивному делу и специальным историческим дисциплинам.

В. Замлинский внес значительный вклад в развитие отечественной истории, источниковедения, архивистики.

Ключевые слова: В. Замлинский, история Украины, источниковедение, архивоведение, архивы, гетманы Украины.

ARCHIVIST VOLODYMYR ZAMLYNSKYI

Dovzhuk I. V.

The article deals with the life, scientific and pedagogical heritage of V. O. Zamlinskyi. On the basis of archival materials,

works of the scientist, memoirs of the family and colleagues, the contribution of the historian to the development of historical science, in particular, the history of Ukraine, special historical disciplines, archival studies, etc. is evaluated.

In 1982, V. Zamlynskiy was invited as a head of the Department of Archival Studies and special historical disciplines at the History Department of Kyiv University, where he continued the best traditions of the collective. Having archivistry education and experience in practical archival activity, he made a lot in the 80's for the establishment of cooperation between the department and archival institutions, with the Main Archival Department of the Government of the USSR, for the deployment of source-study and archival studies.

In the conditions of the Gorbachev perestroika and glasnost, the staff of the department and, above all, its head V. Zamlynskiy turned to the actual problems of the history of Ukraine, to the forgotten themes and so-called "white spots", to enrich the source base of the history of Ukraine and its purification from distortions and falsifications. He managed to bring the Department of Archival Studies to a qualitatively new level, turning it into one of the leading centers in Ukraine for thorough training of specialists in archival affairs and special historical disciplines.

V. Zamlynskiy made a significant contribution to the development of national history, source studies, and archivists.

Key words: *V. Zamlynskiy, history of Ukraine, original sources, archival science, archives, hetmans of Ukraine.*

Постановка проблеми. З відновленням суверенітету й державної незалежності України значно зросла роль архівознавства як спеціальної галузі історичної науки, як наукової системи знань, що вивчає історію, теорію і практику архівної справи, її правові та економічні засади. В опублікованих за останнє десятиріччя працях досить велика увага приділена історичним, теоретичним та методологічним засадам архівознавства, його структурі й понятійному апарату. Деякі аспекти цієї проблеми висвітлено в студіях з історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, його архівознавчої кафедри, наукового доробку її викладачів,

до яких по праву належить історик, джерелознавець, архівіст, доктор історичних наук, професор Володимир Олександрович Замлинський.

Основна мета цієї розвідки – розкрити професійну діяльність одного з провідних істориків і архівістів України, доктора історичних наук, професора Замлинського Володимира Олександровича та звернути увагу на його науковий доробок.

Аналіз останніх досліджень. Історіографічний огляд досліджуваної теми відбиває ступінь та глибину здобутків науковців у розкритті даної проблеми, стан та рівень її висвітлення у сучасній вітчизняній науковій літературі. Дослідження представлені роботами І. Войцехівської, Ю. Джеджули, П. Слідзюката ін.

На сьогодні наукова спадщина відомого вченого недостатньо досліджена. Незважаючи на наявність публікацій, в яких висвітлювались різнобічні аспекти життя та діяльності В. Замлинського, ґрунтовного дослідження не має.

Виклад основного матеріалу. Науковий та публіцистичний доробок вченого налічує понад 300 публікацій і охоплює найрізноманітніші напрями й галузі історичної науки: джерелознавство, архівознавство, біографістику, краєзнавство, геральдику тощо. Відомий він і як дослідник козацької доби, зокрема періоду Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, історії Другої світової війни, партизанського руху в Україні та багатьох інших проблем вітчизняної історії [15, с. 406-430].

Народився майбутній учений 24 червня 1930 р. у містечку Андрушівка на Житомирщині. Дитинство й юність В. Замлинського припали на важкі роки в історії нашого народу. Зачепив його родину і голодомор 1932 – 1933 років, і сталінські репресії, і війна 1941 – 1945 рр., і повоєнна розруха.

Після закінчення війни В. Замлинський почав працювати учнем слюсаря на Житомирському заводі «Прогрес». Маючи за плечима тільки чотирирічну освіту (з 1937 по 1941 рік він навчався у початковій школі м. Андрушівка) та розуміючи необхідність підвищення професійної кваліфікації, Володимир у 1947 р. поступив у Бердичівське ремісниче училище № 2 й одночасно навчався у вечірній школі. Після закінчення

училища в 1949 р. його, як відмінника навчання, було направлено на танкоремонтний завод у м. Житомирі, де він і став справжнім майстром своєї справи.

За комсомольською путівкою 1951 р. він був відряджений до Литви у невелике місто Кедайняй (Каунаська обл.), де працював з 16 травня по 13 жовтня 1951 р. техніком п'ятої дистанції шляху станції Кедайняй Литовської залізниці. У листопаді цього ж року В. Замлинський переїжджає до м. Риги, де влаштовується працювати на Ризький військовий завод № 145 на посаду начальника відділу технічного контролю [15, с. 11].

У 1952 – 1956 рр. В. Замлинський проходив строкову військову службу у ВМФ. Саме ці роки загартували характер майбутнього вченого і принесли впевненість у подальшому житті.

Після демобілізації, у віці 27 років В. Замлинський знову сідає за шкільну парту. У 1957 р. він стає учнем Кам'янець-Каширської середньої школи. За рік опановує програму старших класів загальноосвітньої школи і в тому ж 1957 р. екстерном складає іспити та одержує атестат зрілості про повну середню освіту. Наступного року В. Замлинського зараховано студентом I курсу заочного відділення юридичного факультету Львівського університету і він влаштувався на роботу у Волинський обласний державний архів (м. Луцьк). Уже через три місяці, 1 серпня 1958 р., його переводять на посаду начальника відділу загальних фондів.

Поринувши в архівний світ документів, В. Замлинський, як цілісна особистість, повністю вирішує присвятити себе дослідженню історії. Саме тому через рік, після закінчення на «відмінно» першого курсу юридичного факультету Львівського державного університету, він переводиться на заочне відділення Московського державного Історико-архівного інституту, який закінчив у 1964 р.

Першим консультантом, а згодом і науковим керівником В. Замлинського стала відома вчена-історик, джерелознавець Ольга Михайлівна Медушевська (1922 – 2007), яка, безперечно, відіграла виняткову роль у становленні Замлинського-історика. У двох невеличких листах та рецензії О. М. Медушевської на

його курсову роботу «Судово-слідчі матеріали буржуазно-поміщицької Польщі – важливе джерело вивчення революційної боротьби трудящих західних областей України» та на дипломну роботу «Партизани Волині (З історії партизанського руху на Волині в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.)» [1, арк. 161-162] підкреслювалося, що автор використав значну кількість неопублікованих джерел, газетних матеріалів, що свідчило про ґрунтовне опанування вченим-початківцем джерельної та історіографічної бази проблеми.

У 1961 р. В. Замлинський стає членом Спілки журналістів України, а наступного 1962 р. його обрали до нового складу бюро Волинського відділення [13, с. 3].

Ще будучи студентом В. Замлинський бере активну участь у діяльності Волинського обласного відділення товариства «Знання». У 1961 р. обирається членом Всесоюзного товариства поширення політичних і наукових знань, а в 1962 р. – членом Українського національного об'єднання істориків науки і техніки. Його ім'я стає відомим серед наукової громадськості на Волині.

Ще в 1960 р. В. Замлинському запропонували очолити обласний партійний архів Волинського обкому КП України у м. Луцьку. На той час це була висока номенклатурна посада, кандидатура на яку затверджувалась на засіданні бюро обкому партії, а претендентом на неї виявився всього-то студент другого курсу заочного відділення. Однак кандидатуру Замлинського було затверджено. На цій посаді вчений працював вісім років – з 1960 по 1967 р. [3, арк. 8].

Стали у нагоді знання, здобуті у Московському історико-архівному інституті. Робота на відповідальній посаді директора архіву не завадила В. Замлинському наполегливо займатися освітньою та науковою діяльністю. У 1966 р. він захищає дисертацію й отримує науковий ступінь кандидата історичних наук. Захист проходив за монографією «Караюча земля. Боротьба трудящих Волині проти німецько-фашистських загарбників», яка була надрукована у Львівському видавництві «Каменярь» у 1965 р.

У 1968 р. починається новий період у житті вченого. Йому запропонували посаду старшого наукового співробітника Інституту історії партії при ЦК КП України. Родина Замлинських переїздить до Києва. У ці роки Володимир Замлинський обіймав посаду першого заступника головного редактора єдиного на той час в Україні спеціалізованого часопису істориків – «Українського історичного журналу»; був членом редколегій журналів «Архіви України», «Пам'ятки України» тощо. У 1978 р. він захистив докторську дисертацію, яка, по суті, підвела підсумок усієї багаторічної праці в галузі проблематики Великої Вітчизняної війни.

1982 р. став переломним у житті Володимира Олександровича. Його запросили очолити кафедру архівознавства та спеціальних історичних дисциплін на історичному факультеті Київського університету.

Він гідно прийняв естафету від професора В'ячеслава Ілліча Стрельського (1910 – 1983) і продовжив кращі традиції колективу. Маючи архівознавчу освіту як випускник Московського історико-архівного інституту та досвід практичної діяльності в архівах Волині й Києва, він ще у 80-х роках чимало зробив для налагодження співробітництва кафедри з архівними установами, з Головним архівним управлінням при уряді УРСР, для розгортання джерелознавчих та архівознавчих досліджень. Однак командно-адміністративна система, «зацентралізованість» архівної справи й освіти не сприяли розвитку архівознавства та інституціоналізації архівознавчої спеціальності в Україні. І не випадково в 1987 р. кафедру було перейменовано в кафедру джерелознавства та архівознавства, а замість спеціальності «архівознавство» запроваджувалася лише спеціалізація.

В умовах горбачовської перебудови та гласності колектив кафедри і, насамперед, її завідувач В. Замлинський повернулися обличчям до актуальних проблем історії України, до замовчуваних тем і так званих «білих плям», до збагачення джерельної бази історії України та її очищення від спотворень і фальсифікацій. Винятково позитивний вплив на роботу кафедри мало повернення до її колективу авторитетного вченого, джерелознавця і архівознавця професора Марка

Якимовича Варшавчика (1918 – 2001). Однією з перших ластівок, що символізувала нові підходи кафедри, став двотомник «Історія України в особах» (Історія України в особах IX – XVIII ст. – К., 1993; Історія України в особах XIX – XX ст. – К., 1995). У ньому були вміщені нариси про київських та галицько-волинських князів Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого, Данила Галицького, видатних діячів козацької доби Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепу, Пилипа Орлика, про діячів українського відродження Івана Котляревського, Михайла Максимовича, Тараса Шевченка, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесю Українку, про політиків і вчених XX ст. Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюру, Павла Скоропадського, Євгена Коновальця, Степана Бандеру, Андрія Мельника та ін.

В. Замлинський ініціював підготовку та видання в 1992 р. навчального посібника зі спеціальних історичних дисциплін [14]. У його створенні взяли участь, окрім викладачів кафедри, науковці Інституту історії АН УРСР, викладачі ряду вищих навчальних закладів. Посібник започатковував комплексний підхід до історичної науки як системи знань з відповідними підсистемами, включаючи й архівознавство, а також спеціальні історичні дисципліни. Виникнення і розвиток спеціальних історичних дисциплін автори пов'язували з розвитком специфічних методів дослідження різних видів джерел, розкриваючи водночас значення кожної з дисциплін для методології історичної науки. Нові підходи були зафіксовані у статтях посібника, присвячених джерелознавству, археографії, архівознавству, вказувалось на їхній зв'язок з палеографією, дипломатикою, хронологією, методологією, геральдикой, сфрагістикою та ін.

Зазначимо, що Володимиру Олександровичу вдалося не тільки зберегти традиції, що були закладені його попередниками, а й вивести кафедру на якісно новий рівень, перетворити її на один з провідних в Україні осередків ґрунтовної підготовки фахівців з архівної справи і спеціальних історичних дисциплін, налагодити творчі зв'язки з науковцями інших країн і республік Радянського Союзу.

1985 р. В. Замлинському було присвоєно вчене звання професора. Своєрідним визнанням високої кваліфікації власне вченого і роботи кафедри, яку він очолював, стало проведення V Всесоюзної конференції «Перебудова в історичній науці і проблеми джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін», яка відбулася у Київському університеті 30 травня – 1 червня 1990 р.

Ці роки стали апогеем наукової творчості вченого, жодна подія в царині дослідження вітчизняної історії не проходила повз його увагу та за безпосередньої участі, адже професор Володимир Замлинський був членом редакційних колегій багатьох історичних часописів, що виходили й виходять в Україні: «Архіви України», «Пам'ятки України», «Український історичний журнал», «Вісник Київського університету. Серія історія». Крім того, він був одним з ініціаторів та автором концепції заснування часопису «Пам'ять століть».

У часі збігається і перегляд усталених поглядів, і переоцінка, здавалося б, непохитних догм, які виявилися далеко не ідеальними, а швидше, випадковими і скороминущими. Часом і об'єктивність у висвітленні події, і жива людина з її світоглядом, думками, мріями залишались поза увагою вченого, на узбіччі історії. Цей жахливий компроміс простежується в багатьох працях справжніх чесних істориків, бо без цього не було б можливості служити історичній науці, публікувати свої праці, досліджувати історію свого народу. До речі, більшість істориків зі щирою наївністю вірила в ідеали, які нав'язувались пануючою ідеологією.

На шляху України до незалежності та зміни політичної системи руйнувались головні ідеологічні стереотипи, на яких тримався державний тоталітаризм і багато вчених-гуманітаріїв, особливо старшого покоління, опинилися на ідейному роздоріжжі, просто розгубилися, оскільки важко людині розлучатися із власним минулим. Прозріння приходило не зразу і не до всіх.

В. Замлинський був одним із перших українських істориків, хто рішуче перейшов, образно кажучи, на бік національної історіографії. Його наукові інтереси сконцентровано навколо дослідження героїчного періоду національно-визвольної боротьби українського народу

середини XVII ст., постатей гетьманів України, неповні та неопубліковані рукописи про яких зберігаються в Особовому фонді вченого [2, арк. 1-172; 4, арк. 1-161; 5, арк. 1-176]. Більше уваги приділялося особистості Б. Хмельницького, книга про якого побачила світ у 1989 р.

Також на цей період припадає і кропітка робота В. Замлинського над історичними портретами інших гетьманів, зокрема Северина Наливайка, Самійла Кішки, Марка Жмайла, Петра Сагайдачного та ін. Це була пошуково-дослідницька робота, яка приносить справжню насолоду вченому. Робота над «гетьманами», знахідки нових документів відкривали героїчні сторінки боротьби українського народу, найкращих її представників за свободу й незалежність своєї країни, за державність України. Вченого заповонила ідея видати узагальнюючу книгу «Гетьмани України», в якій були б представлені у хронологічній послідовності портрети найяскравіших представників українського козацтва. Так народилася мрія про книгу, що згодом увінчала його життя. На превеликий жаль, життя вченого обірвалося, коли він працював над гранками цієї книги.

У рукописному варіанті В. Замлинський дає таку робочу назву книзі: «Документально-історичний роман про Богдана Хмельницького та біографічні нариси про деяких інших гетьманів України». На основі цього матеріалу у 2008 р. на вшанування пам'яті вченого було видано монографію В. Замлинського «Гетьмани України» [8].

В. Замлинський пропонує власну хронологію гетьманів. Проаналізувавши понад 150 першоджерел, учений публікує працю «Стисла хронологія козацьких гетьманів» [11], в якій подає реєстр українських гетьманів. Усього автором представлено 93 особи.

Прикметним є те, що працюючи над гетьманською проблематикою, В. Замлинський займався вивченням іконографічних джерел, зокрема, портретів гетьманів, їх гербів, створенню просолографічного образу козацьких керманичів. Він вважав, що саме гетьманська атрибутика проливає світло на витоки козацьких родоводів, їхнє походження, історію, еволюцію. [9].

У роботі з портретами гетьманів розкрився природний талант дослідника, вміння побачити головне, неординарне, що закріпило за істориком імідж майстра історичного портрета, знавця історії України Гетьманської доби [15, с. 33].

Вінцем діяльності В. Замлинського в Київському університеті й водночас своєрідним прощанням, стало підготовлене до 160-річчя з дня заснування цього навчального закладу видання «Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення (1834-1994)» [13].

Як данину пам'яті відомому історикові, непересічній людині його земляки-волиняни підготували в Луцькому краєзнавчому музеї експозицію, що розповідає про життя і творчість їхнього земляка. В. Замлинський народився на Волині, формувався тут як учений. Саме цьому мальовничому куточку України він присвятив більше 100 своїх наукових розробок («Волинський полк іде в революцію» (витримало 4 видання) [7], «Народнописенні переробки творів Шевченка на Волині» [10], «Васюти» [6] та багато інших. В експозиції демонструються рукописи вченого, курси лекцій, фотографії, чернетки наукових праць, краєзнавчі нотатки тощо.

У творчих планах В. Замлинського було велике коло нових наукових і навчальних проблем, включаючи дослідження замовчуваних сторінок української історії, підготовку національних підручників з дисциплін кафедри. На жаль, у грудні 1993 р. Володимира Олександровича не стало.

Висновки. Таким чином, Володимир Олександрович Замлинський зробив значний внесок у розвитку вітчизняної історії, джерелознавства, архівістики. Йому вдалося вивести кафедру архівознавства історичного факультету Київського університету на якісно новий рівень, перетворити її на один з провідних в Україні осередків ґрунтовної підготовки фахівців з архівної справи і спеціальних історичних дисциплін.

З огляду на недостатність висвітлення даної проблеми, а також значущості відродження української історіографії та становлення традицій сучасного архівознавства важливим є більш ґрунтовне вивчення наукової діяльності В. Замлинського. Дослідження в цьому напрямі полягають у багатоаспектному

системному дослідженні життєвого шляху вченого, аналізу його наукового доробку, осмисленні наукових пріоритетів, ідей та концепцій, оцінки міста та ролі в новітній історіографії.

Розглянута проблема має подальші перспективи дослідження, зокрема, що стосується узагальненню та аналізу наукового доробку В. Замлинського.

Список використаних джерел

1. Державний архів м. Києва (ДАК), ф. Р-1600, оп. 1, спр. 50.
2. ДАК, ф. Р-1600, оп. 1, спр. 5.
3. ДАК, ф. Р-1600, оп. 1, спр. 63.
4. ДАК, ф. Р-1600, оп. 1, спр. 6
5. ДАК, ф. Р-1600, оп. 1, спр. 7
6. Замлинський В. Васюти. (Про родину революціонерів-підпільників, активних учасників соціалістичного будівництва в західних областях України). Нарис. – Львів: Каменяр. – 1973. – 116 с.
7. Замлинський В. Волинський полк іде в революцію. Документальні повісті. К.: Дніпро, 1986. – 438 с.
8. Замлинський В. Гетьмани України. – Луганськ: Вид-во ЛНУ ім. Т.Шевченка, 2008. – 288 с.
9. Замлинський В. Джеджула Ю. Герби гетьманів України // Сільські обрії. – 1990. – № 11.
10. Замлинський В. Народнописенні переробки творів Шевченка на Волині // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 2. – С. 70-72.
11. Замлинський В. Стисла хронологія козацьких гетьманів // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 103-112; № 5. – С. 88-94.
12. Звітно-виборчі збори журналістів Волині // Радянська Волинь (Луцьк). – 1962. – 22 березня. – № 61.
13. Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення. – К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 1994. – 285 с.
14. Специальные исторические дисциплины. – К., 1992. – 324 с.

15. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірка наукових праць та спогадів пам'яті відомого вченого-історика, доктора історичних наук, професора Володимира Олександровича Замлинського. – Число 6 (7). – У 2-х част. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2001. – Част. 1.

References

1. Zamlyns'kyy V. Vasyuty. (Pro rodynu revolyutsioneriv-pidpil'nykiv, aktyvnykh uchasnykiv sotsialistychnoho budivnytstva v zakhidnykh oblastiakh Ukrayiny). Narys. – L'viv: Kamenyar. – 1973. – 116 s.
2. Zamlyns'kyy V. Volyns'kyy polk ide v revolyutsiyu. Dokumental'ni povisti. K.: Dnipro, 1986. – 438 s.
3. Zamlyns'kyy V. Het'many Ukrayiny. – Luhans'k: Vyd-vo LNU im. T.Shevchenka, 2008. – 288 s.
4. Zamlyns'kyy V. Dzhedzhula Yu. Herby het'maniv Ukrayiny // Sil's'ki obriyi. – 1990. – № 11.
5. Zamlyns'kyy V. Narodnypisenni pererobky tvoriv Shevchenka na Volyni // Narodna tvorchist' ta etnohrafia. – 1964. – № 2. – S. 70 72.
6. Zamlyns'kyy V. Stysla khronolohiya kozats'kykh het'maniv // Kyyivs'ka starovyna. – 1993. – № 3. – S. 103 112; № 5. – S. 88 94.
7. Zvitno-vyborchi zbory zhurnalistiv Volyni // Radyans'ka Volyn' (Luts'k). – 1962. – 22 bereznya. – № 61.
8. Kyyivs'kyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Storinky istoriyi i s'ohodennya. – K.: Vyd.-polihraf. tsentr «Kyyivs'kyi universytet», 1994. – 285 s.
9. Spetsial'nye istoricheskie distsipliny. – K., 1992. – 324 s.
10. Spetsial'ni istorychni dystsypliny: pytannya teoriyi ta metodyky: Zbirka naukovykh prats' ta spohadiv pam'yati vidomoho vchenoho-istoryka, doktora istorychnykh nauk, profesora Volodymyra Oleksandrovycha Zamlyns'koho. – Chyslo 6 (7). – U 2-kh chast. / Vidp. red. M. F. Dmytriienko. – K.: NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny, 2001. – Chast. 1.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук,
професор,
професор кафедри документознавства
*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»*
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ДАНЫЕ ОБ АВТОРЕ

Довжук Игорь Владимирович, доктор исторических наук,
профессор,
профессор кафедры документоведения
*ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»*
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

DATA ON AUTHOR

Dovzhuk Igor V., Doctor of Historical Sciences, professor,
professor of
Document Science Department
*SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State
Pedagogical University»*
e-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

УДК 930.1(099)

ПИТАННЯ ПЕРВІСНОЇ ІСТОРІЇ КРИМУ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Д. О. КРАЙНОВА

Черкасов О. В.

*У статті представлено історіографічний аналіз творчої
спадщини ученого, археолога Д. О. Крайнова (1904–1998 рр.) з
питань дослідження первісної історії Кримського півострова
у контексті виділених двох періодів.*

*Перший, польовий (1935–1941 рр.), – характерними
змістовними особливостями якого стали відкриття у гірській
та передгірній частині півострова серії первісних стоянок, що*

відрізнялися наявністю складної стратиграфії та зібраними багатими колекціями артефактів; пошуки на верхньопалеолітичних стоянках Криму залишків неандертальської людини; виявлення на півострові перших похованих стоянок епохи мустьє.

Другий період, академічний (1955–1957 рр.), знаменується систематизацією археологічного матеріалу й аналізом колекцій, зібраних впродовж довоєнного періоду; виданням наукових монографій та серії публікацій з кримської тематики (у тому числі, присвячених стоянкам Таш-Аір I, II та Заміль-Коба I, II); створенням авторської періодизації кримських пам'ятників доісторичного періоду; виділенням етапів генезису форм господарства первісної людини; актуалізацією питань розвитку вітчизняного краєзнавства тощо.

Ключові слова: первісна історія Криму, періодизація первісної культури, первісна стоянка, археологічний пам'ятник, історіографія вивчення кам'яного віку, персоналія ученого, історичне краєзнавство.

ВОПРОСЫ ПЕРВОБЫТНОЙ ИСТОРИИ КРЫМА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Д. А. КРАЙНОВА

Черкасов А. В.

В статье представлен историографический анализ творческого наследия ученого, археолога Д. А. Крайнова (1904–1998 гг.) по исследованию первобытной истории Крымского полуострова в контексте выделенных двух периодов.

Первый, полевой (1935–1941 гг.), – характерными содержательными особенностями которого стали открытие в горной и предгорной части полуострова серии первобытных стоянок, характеризующихся наличием сложной стратиграфии и собранными богатыми коллекциями артефактов; поиски на верхнепалеолитических стоянках Крыма остатков неандертальского человека; обнаружение на полуострове первых погребенных стоянок эпохи мустьє.

Второй период, академический (1955–1957 гг.), знаменуется систематизацией археологического материала и

анализом коллекций, собранных в довоенный период; изданием научных монографий и серии публикаций по крымской тематике (в том числе, посвященных стоянкам Таш-Аыр I, II и Замиль-Коба I, II); созданием авторской периодизации крымских памятников доисторического периода; выделением этапов генезиса производящих форм хозяйства у первобытного человека; актуализацией вопросов развития отечественного краеведения.

Ключевые слова: первобытная история Крыма, периодизация первобытной культуры, первобытное поселение, археологический памятник, историография изучения каменного века, личность ученого, историческое краеведение.

QUESTIONS OF THE PRIMEVAL HISTORY OF CRIMEA IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF D. O. KRAYNOV

Cherkasov O. V.

The article presents the historiographical analysis of the creative heritage of the scientist, archaeologist D.O. Krainov (1904-1998) on the study of the primeval history of the Crimean peninsula in the context of the two periods.

The first, field (1935-1941), - the characteristic features of which were the discovery in the mountain and foothill part of the peninsula series of primitive parking, characterized by the presence of complex stratigraphy and collected rich collections of artifacts; searches for the remains of the Neanderthal man on the Upper Palaeolithic settlements of the Crimea; Detection on the peninsula of the first burial sites of the mosque era.

The second period, academic (1955-1957), is marked by the systematization of archaeological material and the analysis of collections collected during the prewar period; the publication of scientific monographs and a series of publications on the Crimean topics (including those dedicated to Tash-Ayr I, II and Zamil-Koba I, II); creation of author periodization of the Crimean monuments of the prehistoric period; the separation of the stages of the genesis of the forms of the primitive man's economy; actualization of the issues of development of local lore studies, etc.

Key words: *primeval history of the Crimea, periodization of primitive culture, primitive settlement, archaeological monument, historiography of the study of Stone Age, personality of a scientist, historical lore studies.*

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній історіографії накопичений значний досвід тематичних оглядів з історії кам'яного віку Криму, що знайшло відображення у вступних розділах наукових публікацій. Проте, посилаючись на попередників у вивченні стародавніх пам'ятників, сучасні автори часто формально ставляться до біографій та творчої діяльності тих учених, які перебували біля витоків відкриттів. Тим часом, саме вони, іноді у досить скрутних соціокультурних умовах, знаходили можливості здійснювати ці відкриття, піклуватися про збереження вже відомих пам'ятників минулого Криму, щоб не переривалася багаторічна естафета історичного вивчення півострова. Серед таких учених окрему позицію посідає особистість археолога, доктора історичних наук Дмитра Олександровича Крайнова.

Аналіз досліджень. Слід зазначити, що в основній частині виданих публікацій, присвячених ученому, зазвичай розглядається його біографія та етапи діяльності або у контексті загального розвитку вітчизняної археологічної науки (праці О. О. Формозова, Г. С. Лебедєва, Л. В. Клейна), або, орієнтуючись на дослідження археолога у центральній частині Російської рівнини (публікації О. В. Уткіна, О. В. Костиленої та ін.). Таким чином, кримський період творчості Д. О. Крайнова продовжує залишатися на певній периферії історіографічного аналізу.

Метою даної статті є теоретичне дослідження первісної історії Криму в науковій спадщині Д. О. Крайнова.

Виклад основного матеріалу. Дмитро Олександрович Крайнов народився 30 вересня 1904 р. у с. Івашево Олександрівського повіту Володимирської губернії. Варто зазначити на умовності відміченої дати народження внаслідок як складних соціально-історичних реалій у країні на початку ХХ ст., так і особливостей складу сім'ї Крайнових (у батьків Дмитра – селян середнього достатку, було 18 дітей). У 1916 р.

Д. О. Крайнова було зараховано семінаристом у духовне училище Переславля-Залеського, але після подій 1917 р. він повернувся на батьківщину, де закінчив курс середньої освіти у Киржачській чоловічій гімназії. У 1925 р. Д. О. Крайнов вступив на етнологічний факультет історико-археологічного відділення Першого МДУ. Його сферою наукових інтересів стали проблеми вітчизняної первісної археології.

Під керівництвом професорів Василя Олексійовича Городцова та Олександра Яковича Брюсова, Дмитро Олександрович бере активну участь в археологічних експедиціях у Московській та Брянській областях, Карелії, на узбережжі Білого моря. У 1928 р. у друкарській збірці університетського науково-археологічного гуртка публікується його перша авторська стаття «Стоянка Усть-Ярєнга». Впродовж своєї наукової діяльності ученим було видано більше 300 праць, у тому числі – 6 монографій [12, с. 97].

У 1929 р., після закінчення університету, і до початку Великої Вітчизняної війни Д. О. Крайнов працював науковим співробітником, вченим секретарем, а згодом директором Державного музею «Олександрівська Слобода» (філія Державного історичного музею (надалі ДІМ)). Паралельно основній діяльності вчився у Московському музичному училищі імені М. М. Іполітова-Іванова, після закінчення якого у 1937 р., отримавши звання оперного співака, виступав у Московському театрі художньої самодіяльності.

У цей період археологом організовуються і проводяться експедиції на території Успенського монастиря в Олександрові, вивчаються залишки палацових будівель Івана IV Грізного; розкопуються фат'янівські ґрунтові могильники епохи бронзи у Ярославській і Московській областях (Ваулівський, Верейський, Сушевський райони та ін.), у науковій співпраці з В. О. Городцовим тривають дослідження Тимоновської палеолітичної стоянки у Брянській області [8].

Перший «кримський період» первісних досліджень Дмитра Олександровича охоплює 1934–1940 рр. Так, з 1935 р. ДІМ, під безпосереднім керівництвом Д. О. Крайнова приступає до планомірного обстеження археологічних пам'ятників часу палеоліту і неоліту на півострові.

За шість років експедиційно-дослідницьких робіт співробітниками було відкрито більше 20 стоянок, серед яких були знакові об'єкти: Таш-Аїр I, II, Заміль-Коба I, II, що характеризувалися наявністю потужних культурних нашарувань від мадленської стадії верхнього палеоліту до середньовічного часу. Часткове підтвердження отримало й авторське припущення про наявність на верхньопалеолітичних стоянках Криму залишків неандертальської людини. На півострові було виявлено перші в регіоні поховані стоянки мустьєрської епохи [6, с. 23].

У 30-х – на початку 40-х років XX ст. вітчизняний вчений Сергій Миколайович Замятнін пояснював незначну кількість виявлених пам'ятників кам'яного віку тим, що більшість з них знаходилася в так званому похованому стані, перекритими зрушеннями, що обвалилися з часом, осипами, уламками скельних зведень тощо [3]. У 1940 р. Д. О. Крайнов у Криму підтвердив гіпотезу С. М. Замятніна. Дослідником було знайдено стоянку, локалізовану на північній скельній стінці Бахчисарайської балки, навпроти ущелини Майрам-дере на висоті 33-36 м над рівнем р. Чурук-су і в 80 м по схилу від русла вказаної річки. Стоянка дістала назву Бахчисарайської. Дослідження дозволило встановити наявність культурних відкладень, а надалі – зробити висновок про двошаровість нового місцезнаходження [9, с. 144]. Зокрема, у верхньому шарі зібрали 118 виробів з кременю, нижній – презентував колекцію з 1800 артефактів, реліктові остеологічні залишки. Д. О. Крайнов припустив, що місце постійного перебування мешканців стоянки розташовувалося приблизно в 15 м на північ від шурфу, серед нагромадження скель – наслідку обвалу козирка навісу. Надалі новим шурфом, на північ від масиву обвалу, під самою скелею, була локалізована частина входу у древню печеру. Археологам вдалося розглянути досить простору камеру розмірами 9 на 4 м з передбачуваними людськими кістками біля входу. На жаль, проникнути до печери зашкодили брили завалу [11, с. 78], і дослідження Бахчисарайської стоянки оновилося вже після закінчення Великої Вітчизняної війни у 1957 р. експедицією під керівництвом О. О. Формозова.

Результати дослідження Бахчисарайської стоянки було представлено Д. О. Крайновим в експедиційних звітах та пізніше узагальнено у низці наукових публікацій, де відзначалося особливе значення похованої печери, що полягало не лише в локалізації подібного типу первісних пам'ятників на території Криму, а й у наданні археологічних матеріалів, необхідних для цілісної характеристики епохи палеоліту всього регіону. Окрім цього, Д. О. Крайновим було конкретизовано характерні особливості первісних пам'ятників Криму (наявність значної кількості каменів у гротах і навісах; змиви і зрушення ґрунту; нерівності робочих майданчиків; багат шаровість і неоднакова потужність культурних нашарувань як у середині навісу, так і на майданчиках), визначено основні принципи методики їх розкопок, що не втратили актуальності й наразі (наприклад, проведення розкопок порівняно невеликими квадратами пошарово зі збереженням між ними контрольних перемичок; деталізований опис кожного знайденого артефакту з подальшою інтерпретацією і типологізацією та ін. [4]).

У липні 1941 р. Д. О. Крайнов записався добровольцем у Ленінську дивізію Московського народного ополчення, проте вже у жовтні 1941 р. під Вязьмою потрапив в оточення і до липня 1943 р. знаходився на окупованих територіях. Після звільнення залишився на фронті, але у травні 1944 р. був засуджений до десяти років виправно-трудових таборів.

Після дострокового звільнення у 1951 р. учений повернувся на батьківщину, деякий час працював керівником художньої самодіяльності в клубі текстильної фабрики «Свобода» у селищі Гірка станції Бельково (Киржачський район). У 1954 р. за клопотанням археолога Олександра Яковича Брюсова та антрополога Михайла Михайловича Герасимова Д. О. Крайнов влаштувався на посаду старшого наукового співробітника в Углицький краєзнавчий музей [8].

У 1955 р. учений був зарахований до штату Інституту археології РАН молодшим науковим співробітником. З цієї події пов'язаний другий «кримський період» наукових досліджень ученого. Зокрема, у 1957 р. продовжилися дослідження Бахчисарайської печерної стоянки й на авторських

довоєнних матеріалах ним було захищено кандидатську дисертацію на тему «Печерна стоянка Таш-Аір І».

Первісний пам'ятник Таш-Аір І, що вміщував не лише різночасні культурні нашарування (10 горизонтів), а й витвори прадавнього мистецтва, було виявлено Д. О. Крайновим у 1935 р. Розкопки стоянки та вивчення наскельного живопису тривали впродовж польових сезонів 1936–1940 рр. за участю відомих учених С. М. Замятніна, П. П. Бабенчикова, М. Д. Воскресенського, Г. В. Ільїна та ін. Зараз зображення, виконані мінеральною фарбою червоно-бурого кольору на особливому жировому складі, розташовуються в східній частині навісу на висоті близько 2 м над сучасною поверхнею майданчика. Д. О. Крайновим було встановлено, що значна частина творінь первісної людини в східній частині стіни знищена в результаті технічних робіт, проведених у 1934 р. під час будівництва дороги. Разом з тим, факт виявлення у тавро-скіфському шарі фрагментів малюнків, а також дані Кримської сейсмологічної станції про катастрофічний землетрус V-IV тис. до н.е., свідчили, що поступове руйнування пам'ятника розпочалося ще з прадавніх часів [7, с. 10].

Проведений надалі порівняльний аналіз зображень Таш-Аіра зі скіфо-сарматськими малюнками Неаполя Скіфського і Керченського півострова, а також змістовне вивчення фігур і знахідки в енеолітичних шарах шматочків мінеральної фарби й забарвлених у червоний колір галек, дозволили Д. О. Крайнову уточнити хронологічний період їх створення (VI-II тис. до н.е., епоха ямно-катакомбної культури), тим самим скоректувавши гіпотезу П. М. Шульца про віднесення таш-аірського живопису до епохи раннього залізного століття [13, с. 29].

Д. О. Крайнов установив одночасність нанесення малюнків на скельну поверхню. Цей факт обумовлювався такими авторськими спостереженнями: розташування фігур на однаковому рівні над сучасною поверхнею; наявність загального фризу усієї композиції; ідентичність фарби нанесення; відсутність серед зображень малюнків, інших перекриваючих, замазаних місць тощо; покриття усіх зображень однаковою кіркою («засмагою»); ідентичність

техніки зображення людських фігур (зокрема, використання силуетного, а не контурного стилю).

Аналіз остеологічного матеріалу стоянки Таш-Аїр II дозволив Д. О. Крайнову актуалізувати й розглянути проблему генезису в Криму основних видів домашніх тварин, надати узагальнену характеристику початкових стадій розвитку тваринництва на півострові. Так, дослідник вважав, що вже в мезоліті кримська людина зуміла domestикувати (приручити) усі відомі види домашніх тварин, за винятком коня та віслюка. Тим самим, було сформульовано припущення про виникнення у мезолітичний час об'єктивних і суб'єктивних передумов переходу до виробничого господарства [7, с. 121–138].

Матеріал неолітичного шару Таш-Аїру, на думку ученого, свідчив, що в цей період у господарстві первісної людини отримала застосування примітивна гостродонна кераміка, ножі та «серпи» з вкладишами, тобто започаткувалися основи землеробства. Людиною було domestиковано велику і малу рогату худобу. Таким чином, підсумовував Д. О. Крайнов, у розвиненому неоліті (для Криму це IV–III тис. до н. е.) тваринництво, у тому числі й відгінне на гірські пасовища-яйли, в сукупності з землеробством поступово стали пріоритетними [7, с. 139], а в епоху енеоліту і ранньої бронзи (III–II тис. до н. е.) зайняли значне місце у господарстві [7, с. 140].

За підсумками багаторічного вивчення Таш-Аїрського комплексу ученим були висловлені та аргументовані ідеї про:

- унікальність пам'ятнику, що вміщував десять культурних шарів від палеоліту до пізнього середньовіччя;

- його еталонність для створення періодизації післяпалеолітичних культур Криму (зокрема, дослідження послідовності еволюції форм кременевих знарядь і техніки їх вироблення). При цьому, учений апробував порівняльний метод із залученням даних багат шарової стоянки Заміль-Коба II і матеріалів стоянок Середнього Подніпров'я, Подоння і Нижнього Поволжя);

- логічний зв'язок верхнього шару стоянки Сюрень II (дослідники – Г. А. Бонч-Осмоловський, О. О. Векілова), ранніх азильських комплексів стоянки Таш-Аїр II, Качинського навісу

і гроту Буран-Кая. У цьому контексті Д. О. Крайнов прагнув заповнити прогалину, існуючу у вивченні палеоліту Криму. Окрім цього, із загальної маси так званих пізньотарденуазьких стоянок Д. О. Крайновим було виділено ранньопалеолітичну і вперше охарактеризовано пізню стадію неоліту.

Сама ж авторська періодизація післяпалеолітичних культур Криму, розроблена на основі матеріалів Таш-Аїру, складалася з наступних хронологічних етапів:

1) кінець пізнього палеоліту – поліпшення кліматичних умов на півострові, поява нових форм господарювання, мікролітизація знарядь та вдосконалення виробництва пластинок [7, с. 141];

2) рання стадія мезоліту (азильський час) – встановлення сучасної геологічної епохи; подвійний характер форми кременевих знарядь і техніки їх виготовлення (палеолітичний і мезолітичний); вдосконалення способів полювання, спроби доместикації дикої свині;

3) пізній мезоліт – демографічне зростання населення півострова; поширення мікроіндустрії та техніки вкладишів, стандартизація форм знарядь, особливо геометричних мікролітів, доместикація великої рогатої худоби, пропедевтика тваринництва та землеробства [7, с. 142];

4) ранній неоліт (на ранньому етапі характерна наявність пізньотарденуазьких стоянок без кераміки, на пізньому – стоянок з керамікою, прикрашеною нарізним орнаментом) – розвиток мікроіндустрії, віджимної струминної техніки з нанесенням ретуші; поява перших знарядь з двосторонньою обробкою; виникнення гончарства – виготовлення товстостінного гостродонного глиняного посуду; остаточне оформлення тваринництва, становлення землеробства; пріоритетність морського промислу в прибережних районах [7, с. 144–145].

У 1960 р., об'єднавши висновки дослідження Таш-Аїру I, II та Заміль-Коби I, II, Д. О. Крайнов знову акцентував увагу на ранньому виникненні виробничого господарства у Криму. Тут слід зазначити, що, дійсно, у мезоліті в мешканців кримських навісів та гротів було доместиковано собаку, починалося приручення кабана. У неоліті з'явився домашній

бик і, менш ймовірно, коза і вівця. Однак число кісток домашніх тварин на відкритих археологом стоянках було невелике: переважали кістки диких тварин (благородного оленя, косулі, дикого кабана тощо). Висновки ученого на початку 60-х рр. XX ст. зацікавили археолога О. О. Формозова. Посилаючись на результати дослідження палеонтолога О. Л. Дмитрієвої, яка вивчала фауністичні комплекси Таш-Аїру II та Заміль-Коби I, II, О. О. Формозов указував, що остеологічні знахідки стоянок підтверджували факт, що аж до ранньої бронзи полювання залишалося головним засобом існування людини у Криму [2, с. 186]. Окрім цього, на думку ученого, непідтвердженою залишалася і позиція Д. О. Крайнова про існування в неоліті відгінного тваринництва. О. О. Формозов указував, що на гірські пасовища відганяли малу рогату худобу, кістки якої на неолітичних стоянках Криму відсутні. В той же час міркування про відгін на яйлу, приміром, свиней (залишків яких у неоліті дійсно багато), є, безумовно, абсурдними [10, с. 117]. Таким чином, стверджував О. О. Формозов, про розвиток землеробства, окрім одиничних непрямих даних (приміром, знахідки примітивної сапи на стоянці Заміль-Коба II), інших свідчень доки не існує [1, с. 25].

Водночас, не зважаючи на вказані складнощі й різночитання в інтерпретації результатів вивчення первісного пам'ятника, наукова цінність стоянки Таш-Аїр I, II полягала як в отриманні багатих колекцій з історії кримського тваринництва, так і в комплексній стратиграфії. У зв'язку з цим роль Д. О. Крайнова як першого дослідника залишалася і залишається безперечною.

Ще одним напрямом наукової діяльності вченого було питання історичного краєзнавства. Слід вказати, що для краєзнавчої діяльності 1930–1940-х рр., на відміну від попередніх етапів, характерними тенденціями стали уніфікація підходів до вивчення історичного минулого, ідеологізація і стандартизація і, відповідно, обмеження самостійної діяльності регіональних дослідницьких центрів.

У післявоєнний час, з кінця 50-х років, науковий статус краєзнавства було відновлено. У зв'язку з цим, Д. О. Крайнов

приділив увагу проблемі розвитку регіонального краєзнавства, акцентувавши на користі проведення спільних досліджень академічних і місцевих експедицій. У статті «Археологія і краєзнавство» (1957 р.) учений, підкреслюючи особливе значення археологічних пам'ятників як єдиних джерел з вивчення прадавнього минулого, вказав на необхідність їхньої охорони внаслідок впливу комбінації природних, техногенних та антропогенних чинників [5, с. 271–272]. Важливою для цього, на думку Д. О. Крайнова, була спільна колегіальна робота професійних археологів і регіональних музеїв краєзнавчих товариств, а також окремих любителів старовини. Археолог сформулював пріоритетні напрями, охарактеризував групи методів краєзнавчої діяльності. Так, серед основних форм регіонального краєзнавства науковцем було виділено:

- створення Музейних рад (активістів краєзнавців) при місцевих музеях міста і району, до завдань яких повинні були входити «охорона археологічних, історичних і архітектурних пам'ятників, облік цих пам'ятників, систематичне спостереження за об'єктами земляних робіт і будівництва з метою виявлення, фіксації і збору цінних археологічних матеріалів»;

- збір відомостей про всі археологічні, історичні й архітектурні об'єкти району або області за підсумками вивчення наукової літератури і музейних фондів зі складанням картотеки охоронних облікових карток для відділів культури за встановленим зразком;

- складання постійно обновлюваних списків усіх виявлених пам'ятників і нанесення їх на карту району, включаючи виїзди на місця для попереднього обстеження стану пам'ятника з наданням звітів у регіональні відділи культури, а також – до ПМК АН СРСР (відділ польових досліджень);

- пропаганда і популяризація питань охорони пам'ятників (проведення лекцій, семінарів, відкритих занять і конференцій);

- створення розгалуженої мережі «членів-кореспондентів» з числа місцевих краєзнавців (працівників культури, учителів, школярів, керівників музеїв, історичних, туристичних та інших гуртків) для виявлення, первинного спостереження і охорони археологічних пам'ятників.

Як відмічав Д. О. Крайнов, така система не лише сприяє збереженню для науки важливих історичних пам'ятників, а й допомагає в пошуку нових місцезнаходжень [5, с. 273].

Окрему увагу Д. О. Крайнов приділив характеристиці діяльності шкільних краєзнавчих гуртків. У цьому контексті ним були конкретизовані етапи та особливості праці таких інституцій:

1. Пропедевтичний (визначення завдань і цілей, складання плану роботи та формулювання основних тем досліджень).

2. Теоретичний (ознайомлення з історією краю, лекційна характеристика регіональних археологічних пам'ятників у комбінації з тематичними екскурсіями, підготовка доповідей і повідомлень, вивчення методики археологічної розвідки, обліку та фіксації археологічних об'єктів (проведення вимірів, визначення напрямку за компасом, уміння робити знімок плану і розуміння географічної карти, ведення польового щоденника).

3. Практичний (організація екскурсії з огляду і детальної фіксації дослідженого археологічного пам'ятника у комбінації з етнографічними, зоолого-ботанічними, географічними спостереженнями). Слід зазначити, що проведенню археологічної розвідки Д. А. Крайнов надавав важливе значення, детально характеризуючи кожен крок її реалізації від збору відомостей у місцевого населення до опису виявленого пам'ятника, пропонуючи авторську анкетовану форму.

4. Підсумковий (систематизація зібраного й обробленого матеріалу: щоденників, карт, альбомів із замальовками, фотознімками, планами, описами знайдених предметів і самих речей), передача камерально оброблених колекцій до місцевого краєзнавчого музею (у гуртку залишалися лише копії), публікація звіту про результати розвідки у спеціальному номері шкільної стінгазети і в місцевому друкарському виданні) [5, с. 274–275].

Таким чином, писав Д. О. Крайнов, краєзнавчі організації, виходячи зі специфіки регіону (Кримського, України, Центральної Російської рівнини, Північно-східної Росії), повинні стати інтеграторами та провідниками пошуково-дослідницької роботи, що сприятиме не лише комплексному вивченню історії краю, але й сформує адекватну послідовну експозицію цієї історії.

У 1959 р. «кримські періоди» досліджень Д. О. Крайнова завершилися. Учений став на чолі організованої ним Верхньоволзької експедиції Інституту археології АН СРСР. Впродовж майже тридцяти років експедиція проводила комплексні дослідження різночасних пам'яток (від фінального палеоліту до кінця раннього залізного століття) на території Калінінської, Ярославської, Івановської областей. Паралельно археолог приступив до вивчення фатьянівських могильників Івановської області.

Через десять років, у 1969 р., ключові результати з історії фатьянівської культури було узагальнено та представлено Д. О. Крайновим у докторській дисертації «Прадавня історія Волзько-Окського межиріччя. Фатьянівська культура» та монографії «Прадавня історія Волзько-Окського межиріччя: Фатьянівська культура II тис. до н. е» [12, с. 98–99]. З початку 60-х та до 90-х рр. XX ст. Д. О. Крайнов займався неолітом Центру Російської рівнини, проводив розкопки на озері Селігер у Калінінській області, Карашському торфовищі в Ярославській області, Сахтишських стоянках Івановської області. Підсумком вказаної експедиційної роботи та її теоретичним узагальненням стало виділення верхньоволзької ранньопалеолітичної культури.

З 1976 р. Д. О. Крайнов працював головою археологічної секції Міністерства культури РРФСР, вченим секретарем і головою Комітету з вивчення закономірностей розвитку людських суспільств, створеного за ініціативою Відділення громадських наук АН СРСР, був членом четвертинної комісії з вивчення викопної людини.

Польова археологічна діяльність ученого завершилася у 1992 р., коли Дмитру Олександровичу було 88 років. Помер Д. О. Крайнов 8 листопада 1998 р. на день Дмитрія Солоунського, святого, якого вважав своїм покровителем, і був похований на Хованському кладовищі Москви [8].

Висновки. Таким чином, у творчо тривалій і науково плідній біографії ученого можна виділити два періоди кримських досліджень. Перший відноситься до 1935–1941 рр. і умовно може бути названий польовим. Його характерними змістовними особливостями стали відкриття у гірській і

передгірній частині півострова серії первісних стоянок, що характеризуються наявністю складної стратиграфії і зібраними багатими колекціями артефактів; пошуки на верхньопалеолітичних стоянках Криму залишків неандертальської людини; виявлення на півострові перших похованих стоянок епохи мустьє.

Другий період, академічний, 1955–1957 рр., ознаменувався систематизацією археологічного матеріалу й аналізом зібраних колекцій; виданням наукових монографій і серій публікацій з кримської тематики (у тому числі, присвячених стоянкам Таш-Аїр I, II та Заміль-Коба I, II); створенням авторської періодизації кримських пам'ятників доісторичного періоду; виділенням етапів генезису форм виробничого господарства в первісній людини; актуалізацією питань розвитку вітчизняного краєзнавства тощо.

Завдяки плідній археологічній роботі Д. О. Крайнова для наступних поколінь ученим було відкрито нові археологічні пам'ятники Криму, оновлено відомі, переглянуто й уточнено висновки щодо первісних стоянок, порушено і сформульовано дискусійні питання, актуальні для сучасних дослідників щодо проблем кам'яного віку Криму, Кавказу і Північного Причорномор'я.

Список використаних джерел

1. Археология. Неолит Северной Евразии / отв. ред. Ошибкина С. В. – М.: Наука, 1996. – 379 с.
2. Дмитриева Е. Л. Фауна крымских стоянок Замиль-Коба II и Таш-Аир II / Е. Л. Дмитриева // Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). – М.-Л.: АН СССР, 1960. – № 91. – С. 186.
3. Замятнин С. Н. Очерки по палеолиту / С. Н. Замятнин. – М.-Л.: АН СССР, 1961. – 176 с.
4. Крайнов Д. А. Пещерная стоянка Замиль-Коба I / Д. А. Крайнов // Труды ГИМ. – 1938. – № 1. – Вып. VIII. – С. 8–32.
5. Крайнов Д. А. Археология и краеведение / Д. А. Крайнов // Советская археология. – 1957. – № 2. – С. 270–275.

6. Крайнов Д. А. Новые мустьерские стоянки Крыма и Кавказа / Д. А. Крайнов // Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода. – 1947. – № 9. – С. 23–35.
7. Крайнов Д. А. Пещерная стоянка Таш-Аир I как основа периодизации послепалеолитических культур Крыма / Д. А. Крайнов // Материалы и исследования по археологии. – 1960. – № 91. – 192 с.
8. Леонова Е. В. Д. А. Крайнов: археолог и человек / Е. В. Леонова, Е. Л. Костылева, М. Г. Жилин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hyperlib.libfl.ru/persons/6856.html>.
9. Формозов А. А. Мустьерская стоянка Кабази в Крыму (первый опыт изучения погребенных пещер в СССР) / А. А. Формозов // Советская археология. – 1959. – № 29–30. – С. 143–158.
10. Формозов А. А. Неолит Крыма и Черноморского побережья Кавказа (Материалы к изучению неолита Юга СССР) / А. А. Формозов // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1962. – № 102. – С. 89–123.
11. Черкасов А. В. Первые погребённые стоянки в Крыму: к истории изучения / А. В. Черкасов // Современные тенденции развития науки и технологий: Сборник научных трудов по материалам IV Международной научно-практической конференции 31.07.2015 года: в 6 ч. / Под общей ред. Е. П. Ткачевой. – Белгород: ИП Ткачева Е. П., 2015. – Ч. III. – С. 78–80.
12. Черкасов О. В. Первісні стоянки Криму та їх дослідники (кінець XIX – перша половина XX ст.): Наукове видання / О. В. Черкасов. – Севастополь, Ялта: ФДБОУ ВПО КФ «Державний морський університет імені адмірала Ф. Ф. Ушакова», 2013. – 137 с.
13. Шульц П. Н. Работы Тавро-Скифской экспедиции (1945–1946 годы) / П. Н. Шульц // Памятники искусства. – Бюллетень ДМПИ. – 1947. – Вып. 2. – С. 29.

References

1. Arkheologiya. Neolit Severnoy Evrazii / otv. red. Oshibkina S. V. – М.: Nauka, 1996. – 379 s.

2. Dmitrieva E. L. Fauna krymskikh stoyanok Zamil-Koba II i Tash-Air II / E. L. Dmitrieva // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR (MIA)*. – M.-L.: AN SSSR, 1960. – № 91. – S. 186.
3. Zamyatnin S. N. Ocherki po paleolitu / S. N. Zamyatnin. – M.-L.: AN SSSR, 1961. – 176 s.
4. Kraynov D. A. Peshchernaya stoyanka Zamil-Koba I / D. A. Kraynov // *Trudy GIM*. – 1938. – № 1. – Vyp. VIII. – S. 8–32.
5. Kraynov D. A. Arkheologiya i kraevedenie / D. A. Kraynov // *Sovetskaya arkheologiya*. – 1957. – № 2. – S. 270–275.
6. Kraynov D. A. Novye mustyerskie stoyanki Kryma i Kavkaza / D. A. Kraynov // *Byulleten komissii po izucheniyu chetvertichnogo perioda*. – 1947. – № 9. – S. 23–35.
7. Kraynov D. A. Peshchernaya stoyanka Tash-Air I kak osnova periodizatsii poslepaleoliticheskikh kultur Kryma / D. A. Kraynov // *Materialy i issledovaniya po arkheologii*. – 1960. – № 91. – 192 s.
8. Leonova E. V. D. A. Kraynov: arkheolog i chelovek / E. V. Leonova, E. L. Kostyleva, M. G. Zhilin [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://hyperlib.libfl.ru/persons/6856.html>.
9. Formozov A. A. Mustyerskaya stoyanka Kabazi v Krymu (pervyy opyt izucheniya pogrebennykh peshcher v SSSR) / A. A. Formozov // *Sovetskaya arkheologiya*. – 1959. – № 29–30. – S. 143–158.
10. Formozov A. A. Neolit Kryma i Chernomorskogo poberezhya Kavkaza (Materialy k izucheniyu neolita Yuga SSSR) / A. A. Formozov // *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. – 1962. – № 102. – S. 89–123.
11. Cherkasov A. V. Pervye pogrebennyye stoyanki v Krymu: k istorii izucheniya / A. V. Cherkasov // *Sovremennyye tendentsii razvitiya nauki i tekhnologii: Sbornik nauchnykh trudov po materialam IV Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii 31.07.2015 goda: v 6 ch.* / Pod obshchey red. E. P. Tkachevoy. – Belgorod: IP Tkacheva E. P., 2015. – Ch. III. – S. 78–80.

12. Cherkasov O.V. Pervisni stoyanky Krymu ta yikh doslidnyky (kinets XIX – persha polovyna XX st.): Naukove vydannya / O. V. Cherkasov. – Sevastopol, Yalta: FDBOU VPO KF «Derzhavnyy morskyy universytet imeni admiralа F. F. Ushakova», 2013. – 137 s.
13. Shults P. N. Raboty Tavro-Skifskoy ekspeditsii (1945–1946 gody) / P. N. Shults // Pamyatniki iskusstva. – Byulleten DMII. – 1947. – Vyp. 2. – S. 29.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Черкасов Олексій Володимирович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін *ФДБОУ ВО «Державний морський університет імені адмірала Ф. Ф. Ушакова» (м. Севастополь)*
e-mail: lakets2006@meta.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Черкасов Алексей Владимирович, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин *ФГБОУ ВО «Государственный морской университет имени адмирала Ф. Ф. Ушакова» (г. Севастополь)*
e-mail: lakets2006@meta.ua

DATA ON AUTHOR

Cherkasov Oleksiy V., candidate of pedagogical Sciences; associate Professor head of chair of social-humanitarian disciplines *Federal state educational institution of higher professional education «State Maritime University named after Admiral F. F. Ushakov».*
e-mail: lakets2006@meta.ua

УДК 94(477.8:438):930:343.125 «1933/1934»

МАСОВІ АРЕШТИ УЧАСНИКІВ ШКІЛЬНОЇ АКЦІЇ 1933 р. ЗА ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ СВІДЧЕННЯМИ

Ільчишин С. О.

У статті висвітлено результати шкільної акції 1933 р., яка сколихнула українське суспільство та підняла національний супротив політиці II Речі Посполитої на українських землях. Головним чином успіху проведення акції завдячують українському націоналістичному підпіллю. У свою чергу, активність підпілля полягала в збільшенні числа кадрів шляхом залучення до лав Організації українських націоналістів шкільної молоді з наступними методами: закликами до бойкоту польських шкіл, роздачею листівок ОУН та просвітницькою роботою в учнівському середовищі. Проведення антипольських шкільних акцій відбувалося шляхом пошкодження шкільних будівель, знищення польських державних символів (герба, прапора, портретів Йозефа Пілсудського) з подальшим роздаванням листівок ОУН. Під час проведення шкільної акції восени 1933 р., яка була основною формою мирного культурно-освітнього спротиву українців проти освітньої політики II Речі Посполитої, західноукраїнські землі поглинула хвиля арештів. Ці арешти мали перш за все політичний характер та ставили за мету знищити патріотичні елементи в українському суспільстві Галичини та Волині.

Ключові слова: шкільна акція ОУН, культурно-освітній спротив, західноукраїнські землі, колонізація, арешти, шкільна молодь.

МАССОВЫЕ АРЕСТЫ УЧАСТНИКОВ ШКОЛЬНОЙ АКЦИИ 1933 г. ПО ДОКУМЕНТАЛЬНЫМ СВИДЕТЕЛЬСТВАМ

Ільчишин С. О.

В статье освещены результаты школьной акции 1933 г., которая всколыхнула украинское общество и подняла национальное сопротивление политике II Речи Посполитой на украинских землях. Главным образом успех проведения акции

обязан украинскому националистическому подполью. В свою очередь, активность подполья заключалась в увеличении числа кадров путем привлечения в ряды Организации украинских националистов школьной молодежи с помощью следующих методов: призывами к бойкоту польских школ, раздачей листовок ОУН и просветительской работой в ученической среде. Проведение антипольских школьных акций происходило путем повреждения школьных зданий, уничтожения польских государственных символов (герба, флага, портретов Йозефа Пилсудского) с последующей раздачей листовок ОУН. Во время проведения школьной акции осенью 1933 г., которая была основной формой мирного культурно-образовательного сопротивления украинцев против образовательной политики II Речи Посполитой, западно-украинские земли захлестнула волна арестов. Эти аресты имели прежде всего политический характер и ставили целью уничтожить патриотические элементы в украинском обществе Галиции и Волыни.

Ключевые слова: школьная акция ОУН, культурно-образовательное сопротивление, западно-украинские земли, полонизация, аресты, школьная молодежь.

MASS ARRESTS OF PARTICIPANTS OF SCHOOL SHARES IN 1933 BY DOCUMENTARY EVIDENCE

Ilchyshyn S. O.

The article highlights the results of the school action of 1933, which shooked the Ukrainian society and raised the national opposition to the policy of the II Rech Pospolyta in the Ukrainian lands. The success of the action was mainly due to the Ukrainian nationalist underground. In its turn, the activity of the underground was to increase the number of staff by involving of School Youth in the Organization of Ukrainian Nationalists with the following methods: calls for the boycott of Polish schools, distribution of OUN postcards and educational work in the pupils' environment. Holding anti-Polish school actions was done by damaging school buildings, destroying Polish state symbols (coat of arms, flag, portraits of Joseph Pilsudskyi) with the subsequent distribution of OUN postcards. During the school action in the autumn of 1933, which was the main form of the peaceful cultural and

educational resistance of Ukrainians against the educational policy of the II Reich Pospolyta, Western-Ukrainian lands were swallowed up by a wave of arrests. These arrests were primarily of a political nature and aimed at destroying patriotic elements in the Ukrainian society of Galicia and Volyn.

Key words: *school campaign of the OUN, cultural and educational resistance, the Western-Ukrainian lands, colonization, arrests, school youth.*

Постановка проблеми. Процеси національного відродження в Україні та об'єктивна потреба її входу в європейський простір зумовлюють становлення та переведення на новому рівні відносин з найближчими сусідами, зокрема з Польщею. **Мета** дослідження полягає в аналізі судових арештів, гучних справ і судових політичних процесів над українською шкільною молоддю та членами Юнацтва ОУН. Відповідно до поставленої мети актуалізовано наступні **завдання**: виокремити джерельний матеріал, присвячений даній темі; розкрити методи та засоби боротьби польської адміністрації з виступами української молоді за підтримку національного шкільництва; показати особливості діяльності юнацьких осередків ОУН в галузі освіти на місцях та причини масових арештів молоді польською владою.

Аналіз досліджень. У радянський час проблема україномовної освіти була висвітлена в дусі ідентифікатора українського буржуазного націоналізму, а боротьба українців за свої культурно-освітні права трактувалася в розрізі боротьби народних мас трудящих, селян та робітників з панською буржуазною капіталістичною системою. Молодь західноукраїнських земель, особливо члени соціалістичних, комуністичних рухів та КПЗУ, розглядалася радянськими вченими як носій пролетарської революції в Європу, як борці проти свавілля панів і буржуазії у Польщі [21]. Інше бачення даної проблематики постало в роки державної незалежності України. Зацікавленість дослідників проблемами освіти породила безліч публікацій, статей і монографій, що охарактеризують різні аспекти боротьби українців. Зверталися до тематики українського шкільництва та протидії полонізації

дослідники В. С. Виздрик [18], який у кандидатській дисертації побіжно зачепив питання української освіти в школі. Л. М. Алексієвець [16] у загальних рисах охарактеризував проблеми освіти у Польщі міжвоєнного періоду. Більш глибоко проблемами освіти займалися М. Гнатюк [19], який описав місцеві особливості україномовної освіти в Коломиї та боротьбу за неї, Г. Білевич і Б. Савчук [17], які у монографії «Рідна Школа» (1881-1939) описали історію створення та функціонування товариства освіти «Рідна Школа» та, відповідно, реакцію польської влади на його діяльність. Процеси шкільництва охопив і Б. М. Ступарик, охарактеризувавши шкільну освіту в Галичині [23], та, давши оцінку освітнім процесам на західноукраїнських землях у складі II Речі Посполитої загалом, зачепив проблему реакції влади на антипольські дії української молоді, пов'язані з освітою [22].

Виклад основного матеріалу. Проведення шкільної акції ОУН та її успіхи не могли бути не помічені польською владою. Розпочались масові арешти учасників та запідозрених в участі у шкільній акції. На західноукраїнських теренах прокотилася хвиля арештів, що сягнули як великих міст, так і містечок, селищ та сіл. Проаналізовані джерела свідчать, що в Бережанах 15 березня за намову дітей до шкільної акції засуджено Василя Бика на 15 місяців ув'язнення з умовним припиненням; у Львові засуджено 11 травня 1933 р. за видрукування 40 тисяч примірників летючки ОУН у справі шкільної акції: журналіста Івана Вітушинського на 2,5 років, студ. Ірину Потерейко на 2 роки, співвласника друкарні Т. Еліяшевського на 14 місяців, друкаря І. Глуховецького на 1 рік тюремного ув'язнення; друкарів І. Юхича та М. Лалаку звільнено [15].

Зазначення, що арешти були проведені масово, свідчило про широкий резонанс, викликаний у польському суспільстві, енергійну та жорстку реакцію польської влади, каральних органів щодо поширення «шкільної акції» на «східних кресах»: «У вересні 1933 року за «шкільну акцію» арештовано: в Стрийщині – П. Мірчука й Д. Іванціва з Добрівлян, О. Каратницького з Добрян, В. Тимчія і М. Опришка з Грабівця, В. і Г. Яворових з Стрілкова, О. і Г. Гасиних з Конюхова,

В. Ключника з Лотатник та багато інших. У Бібречині арештовано Ольгу Питльовану, Д. Турчина, С. і В. Мелимуків. У Яворівщині – П. Химича, В. Кунанця. Масові ув'язнення проведено в усіх інших повітах Галичини й Волині, але тодішня преса прізвищ арештованих не подала» [3].

Репресії та арешти охопили всі терени західноукраїнських земель у складі Польщі. Арешти стосувалися, в основному, української молоді, яка була причетна до проведення шкільної акції, розповсюджувала підпільну пропагандистську літературу ОУН, що надавалася членам і симпатикам Організації українських націоналістів. «У Львові арештовано у вересні 1933 року студента Романа Мигалю і закутого в кайдани відставлено до тюрми. На Волині у вересні 1933 року були арештовані на Рівенщині: Яків Бусел, студент із Клевани, інж. Л. Зброжик, М. Кузьминець, М. Негребецький, М. Томкович, М. Крижанівський, О. Лукашевич» [11].

Арешти стосувались не тільки освіченої студентської або робітничої молоді, але й школярів, вихованців гімназій, ліцеїв та курсів. «В Перемишлянах 18 вересня 1933 р. арештовано за шкільну акцію уч. 8 кл. гімн. Заплатинського В.; в Коросні: Колосовського Василя, Кадея Михайла та Ясінського Степана. В селі Камінка Пірати, пов. Рава Руська, 25 вересня арештовано за шкільну акцію: Турка і Лущика Яцка; в Камінці Боброїди, пов. Рава Руська: Лущика Михайла; в селі Піддубцях: Гнатейка Степана; в Ульгівку, пов. Рава Руська: Яніцького Антона, Сидора Антона та Кухарчука Миколу. В с. Прибин 27 вересня 1933 р. арештовано Дуду Миколу. В Чорткові 28 вересня арештовано за шкільну акцію учеників гімн. «Рідна Школа»: Войтовича Петра, Казимирова Дем'яна, Турчака Дмитра, Шевчука Корнила, Криворчука Михайла, Монастирського Василя, Пшоняка Івана» [3]. «В Ківерцях, пов. Луцьк, арештовано в вересні 1933 р.: Дмитрука Олександра, Корнилюка Ігоря, Корнилюка Никанора, Никитю Метода, Мазурця Степана та Дроздюка Назара. В Бережанах 29 вересня арештовано: Ставничого Осипа, Старуха Тараса, Йонака Ярослава, Йонака Євгена та Бідулу Михайла» [11].

Дані свідчать [6; 13], що одним із найпостраждаліших населених пунктів Львівщини в плані арештів було містечко Рава-Руська та повіт.

Репресії та арешти застали і вчителів українських шкіл, голів та членів читалень «Просвіта», членів організації «Рідна школа» – переважно місцевих українців, які теж були звинувачені в належності до ОУН. «В Бережанах і повіті 28 жовтня 1933 р. арештовано: учителя «Рідної Школи» Крамарчука Антона, Крамарчука Івана, Йонака Євгена і Старуха Б.; в Козовій: Трофимяка Миколу, Кавку Юліяна; в Козівцях: Несторовича Івана, Бучинського Івана, Бучинського Омеляна і Стеця Василя; в Дібшу: Майчука Івана і Шкільного Федю...» та ін. [13].

У Самбірському повіті жорстко покарані за антипольські акції місцеві жителі, які отримали тривале тюремне ув'язнення: «Суд у Самборі засудив у листопаді 1933 р., за поширювання протипольських летючок, Мирослава Тураша з Борислава, Гриця і Михайла Пацаків з Тершова та Демяна Мигу з Бусовиськ – по 8 місяців, а Дмитра Авдиковича з Сільця, за пониження державних емблем під час шкільної акції, – на 3 роки тюремного ув'язнення» [2]. «В Самборі в вересні 1933 р. арештовано студента прав Ярослава Городиського; в Болахівцях, пов. Дрогобич, студ. Скибінського, Довбуша та Жирика запідозрених у шкільній акції. ... В згаданому Синевідську Вижньому арештовано 14-літнього хлопця, що промовляв на протестаційному вічу дітей» [13]. «В Самборі 7 грудня 1933 р. засуджено сільських хлопців з Татар. Кісика і Василькевича по 1 рокові в'язниці за участь у шкільних саботажах (знищення державного гербу і портретів польських діячів), а Дідуха звільнено. Львівський суд присяглих за кольпортажу відозв ОУН у справі шкільництва засудив Григорія і Михайла Кусяків на півтора року в'язниці кожного» [14].

Жорстко каралися спроби нищення польських державних символів у навчальних закладах, про що свідчать арешти у Львові [8].

Арешти торкнулися і громадян, які активно протидіяли колонізації української школи, зокрема, збирали підписи про

українську мову викладання. Згадується нібито про застосування насильницьких дій стосовно громадян задля підписання такої декларації: «Суд у Чорткові засудив 29 січня 1934 р. за участь у шкільній акції Івана Білоуса з Дуплиськ на рік ув'язнення. Суд у Стрию засудив 29 січня 1934 р., за участь у шкільній акції, Михайла Панькова та Он. Полюжина по одному рокові, а Микиту Опришка й Івана Садовського з Грабівця по шість місяців ув'язнення. Бережанський суд засудив в лютому 1934 р. Василя Кутного з Янчина, пов. Перемишляни на 6 міс. в'язниці за те, що він мав примусити двох жидів у своїм селі підписати декларації за українською школою. Львівський апеляційний суд скасував цей присуд» [1].

Українська громадськість різко реагувала на дії польської влади, арешти членів та симпатиків ОУН. Одна із таких «реакцій» описана так: «У Крем'янці засуджено на 6 до 10 місяців ув'язнення кол. посла Козубського, Аркадія Трачука, Євфрозину та Клявдію Недзвецьких і Тамару Конаревич за те, що під час процесу проти членів Юнацтва ОУН у грудні 1933 року вони привітали підсудних окликами «Слава!» [14]. Маємо безліч повідомлень про арешти за участь у шкільній акції протягом літа 1934 р., що свідчило про високу організацію польською владою пошуково-слідчої діяльності у регіоні. Це яскравий приклад того, що діяльність українців у відстоюванні своїх прав непокоїла владу, і що це завдавало удар по амбіціям Польської держави на теренах України. «У Бережанах за приналежність до ОУН та участь у шкільній акції засуджено: 10 червня 1934 року – Ол. Ригайла на 2 роки і 3 місяці, а Іллю Джулинського на 2 роки, Андрія Мандзія на 2 роки ув'язнення. У Тернополі засуджено в червні Миколу Омелька з Ходачкова на 2 і півроку тюрми» [5]. «За участь у шкільній акції на терені Яворівщини засуджено в Перемишлі: Гумовського на 5 років, Форостюка на 3 роки, Тимка Дацка на 2 роки, Сенька Дацка на півтора року ув'язнення. Львівський суд звільнив 25 вересня студента Романа Стеця, обвинуваченого за приналежність до ОУН та організування шкільної акції в Городеччині. У вересні 1934 року в Стрию, за приналежність до ОУН та організування шкільної акції, засуджено Миколу Сливку зі Синевідська Вижнього на 5 років, в Бережанах – Івана Думика на 5 років ув'язнення» [4].

Польська влада, крім численних арештів запідозрених у членстві в ОУН та участі в шкільній акції, влаштовувала великі судові процеси над українською молоддю, звинуваченою в антидержавній діяльності. Одним із таких процесів був Процес Юнацтва ОУН у Кременці. Тодішня преса повідомляла: «В Крем'янці відбувся 15 до 20 грудня 1933 р. процес «Юнака» проти 31 учеників і учениць української Гімназії, ліцею та студентів і абсолювентів університету за приналежність до ОУН. Засуджено: Степана Пшеничного на 6 років в'язниці; І. Шубського на 5 років; С. Закидальського на 4 роки; Ю. Козубського, Миколу Медвецького і П. Львовича, кожного по 2 року; Михайла Медвецького, А. Мельничука, Д. Димнича, М. Чорнія, А. Ратинську, О. Табінську, В. Ключинську, А. Козачка, В. Мінчука, А. Хлоупика, О. Жиглевича, В. Вавринюка, О. Балгаївну і Р. Зелінську – кожного по півтора року; Кавецького на 1 рік; К. Гончарука, А. Лобара, В. Янчара, Є. Ткачуківну, Г. Козубську, В. Шереметівну і Т. Сагайдаківську – по 1 році дому поправи з завішенням кари на 3 роки. Перед судовим будинком чекала юрба народу на проголошення присуду, яка відпроварила засуджених до брами в'язниці. Там дійшло до демонстративних виступів, та сутичок з поліцією і нових арештів демонстрантів, що були пізніше також засуджені (28 квітня 1934 року)» [9].

Через два роки відбулося нове засідання по справі з новим обвинуваченням та мірою покарання: «Прокурор спротивився припиненню виконання кари супроти шістьох підсудних. Дня 12 лютого 1935 р. на внесок прокурора окружний суд в Рівному скасував завішення кари цим підсудним, мотивуючи тим, що засуджені «зле заховувалися». Проти цього зарядження обвинувачені внесли відклик до апеляційного суду в Люблині, але звідси прийшла відмовна відповідь. Постанову окружного суду затверджено. У наслідок цього згадана молодь від 16 до 20 літ була змушена відбувати кару. За присудом Крем'янецького суду юнаки ОУН були засуджені на такі кари з завішенням, які тепер стали дійсними: Михайло Медвецький і Раїса Зелінська по 1 року в'язниці, Галина Козубська, Євгенія Ткачуківна, Андрій Лобар і Варвара Шереметівна на дім поправи» [10].

Другим великим політичним процесом був суд над Юнацтвом ОУН в Бережанах, у якому було засуджено 11 школярів за участь у шкільній акції: – «Дня 3 березня 1935 року закінчився перед судом присяглих у Бережанах процес проти 11 учнів Бережанської гімназії, обвинувачених у приналежності до Юнацтва ОУН. Трибунал видав такий присуд: Михайло Вербовецький на 3.5 року в'язниці; Іван Майчук, Омелян Котлярчук, Петро Бабій, Омелян Войтович – учні 8 кл. гімн. та Іван Кубай, Василь Білик – учні 7 класи Гімн., Борис Мушкевич, учн. 5 кл. гімн. і Василь Стаськів уч. 6 кл. гімн. – всі по 2 роки в'язниці. Теодора Павлова, учня 8 кл. гімн. і Ореста Семчишина гімн. абсолювента звільнено. Найвищий Суд скасував цей присуд і зарядив нову розправу. Вдруге справу учнів Бережанської гімназії розглядав суд присяглих у Бережанах дня 12 жовтня 1935 р. Обвинувачували далі цих учнів у приналежності до ОУН. Михайло Вербовецький, учень 7 кл. гімн., засуджений на 3 року в'язниці і Іван Кубай, уч. 7 кл. гімн. засуджений на 2 роки, прийняли кару тодішнього суду і не робили відклику проти присуду. Після переведення другої розправи суд присяглих видав щодо решти підсудних наступний присуд, яким засуджено: Івана Майчука, Омеляна Котлярчука, Петра Бабія, Омеляна Войтовича та Василя Білика по 6 місяців в'язниці. Василя Скаскова на 6 місяців в'язниці з завішенням на 5 літ, а Бориса Мушкевича звільнено від вини і кари» [7].

Один з найбільших політичних процесів проти 23 українців розпочався перед перемиським судом «присяглих» 15 травня 1934 р. і тривав 16 днів. Він закінчився засудженням 21 підсудного на довготривалі терміни, що в загальній сумі становило 82,5 років в'язниці. Лише два підсудні були виправдані. «Акт обвинувачення закидав підсудним участь у шкільній акції, що її вони перевели з наказу Крайової Екзекутиви в осені 1933 р., як протест проти тенденційно переведеного шкільного плебісциту. Крім цього обвинувачення, окремим підсудним закинуло, що вони виконували різні функції в Повітовій Екзекутиві і в Районах ОУН в Перемишлі, а саме, що членами Повітової Екзекутиви ОУН були: Мирослав Андрій Прокоп, студент 4 року прав, як

Повітовий Провідник, чи Районовий командант ОУН (засуджений на 7 років в'язниці); Омелян Антонович, студент прав, як бойовий референт Повітової Екзекутиви ОУН (засудж. на 6 років); Ярослав Демчук, студент прав, як пропагандивний референт Пов. Екзекутиви (засудж. на 4 роки); Осипа Демчук, абс. гімназії, як член Екзекутиви і кур'єрка ОУН (на 4/2 року); Районовими Комендантами ОУН, за актом обвинувачення, був Микола Феник, торг, помічник (засудж. на 5 років); Іван Кучерепа, студент прав, (засудж. на 6 років); Олена Федоровичівна, абс. семінарії, зв'язкова між Повітовою і Крайовою Екзекутивою ОУН (на 3 роки Акт обвинувачення закидав 21 підсудним, що вони 1932 і 1933 роках належали до ОУН» [7].

До нас дійшли записи цього судового засідання. Перебіг шкільної акції описувався прокурором так: «Цю акцію переведено на наказ Крайової Екзекутиви ОУН вночі з 24 на 25 вересня, її переведено в цей спосіб, що понищено в державних школах державні емблеми, вивішено українські національні прапори, знищено чимало портретів польських державних достойників, вигадано багато кличів, як «Геть з польською школою!», «Хай живе Україна!» та ін., розкинено летючки, що підбурювали українські діти в шкільному віці проти польської держави, польської школи, польських учителів, системи навчання, накликували до непослуху проти розпоряджень шкільної влади, (щоб) не давати відповіді учителям польською мовою, нищити польські книжки, бойкотувати польських учителів, проганяти їх із села. Цих летючок видала Крайова Екзекутива три роди під наг. а) «Український народі!», б) «До Українських батьків і матерей!», «До Українських приятелів та шкільних дітей!» і брошуру «До боротьби за душу української дитини!»

Цей опис доповнюють зізнання підсудних: «Вночі, десь по півночі – зізнає селянин Онуфрій Конкольовський, – всі зійшлися на селі і пішли до школи. Я увійшов до кляси, зняв портрет марш. Пілсудського і державні емблеми та подав це своїм товаришам, які вкинули ці портрети до Сяну. Пізніше вернулися і зняли емблему на трафіці та знову вкинули її до Сяну. Суддя: Хто вивісив прапори на школі? Підсудний:

Я. Суддя: В якій цілі вивішено прапор? Підсудний: На знак протесту проти невдалого висліду шкільного плебісциту. Оборонець: Чому Ви брали участь в антишкільній акції? Підсудний Василь Конкольовський: «Бо я бачив, що наші батьки підписують декларації, а їх уневажнюють і вони пропадають».

Докладнішу відповідь на це питання подає селянин Михайло Сабат: «Два факти змусили мене до того... Учителька в нашому селі називала наших дітей бандитами і большевиками та одного разу, коли побила дітей до синяків, а батьки по лікарських оглядинах запізували її до суду, суд її увільнив. Це мене боліло. Другий факт, це те, що при передачі декларацій в інспектора, одна пані з інспекторату, замість почислити підписані батьками декларації за українською школою, зважила їх на вазі, а на домагання, щоби таки почислила, вона відповіла, що має наказ важити. І декларації, звичайно, пропали».

Селянин Іван Янковський подає такий мотив: «Бо в нас є самі українці в селі, тому повинна бути українська школа. І таблиця повинна бути написана по-українськи, або хоч бодай пів по-українськи, а пів по-польськи». На запитання судді, чому Михайло Халко знищив таблицю в 10-річчя незалежності Польщі, відповідає: «Одна дівчина в селі, Пацановська полька, написала на картці таке: «зтонд пагурек, зтонд доліна, бендзе в д... Україна» і приліпила її на шибу у Анни Кочубей. Мені зробилося дуже прикро, що вона таке пише про Україну. Я сказав про це Данчукові, піддаючи йому думку, що треба полякам зробити віца. Тут у селі мешкають майже самі українці, то як полька може щось таке писати?»

Суддя: Хто зірвав таблицю з пам'ятника десятиріччя? Підсудний: Данчук зняв її, а я сховав її на своєму обійстю... Суддя: Треба було вам їй написати так про Польщу, то ви були б пімстилися. Оборонець: Був би потягнений до карної відповідальності за образу польського народу».

Даний судовий процес показував усю складність української боротьби за національно-культурні права та право навчання українською мовою. Процес засвідчив здатність українських адвокатів захищати інтереси підзахисних, уміло

використовуючи свої аргументи та маневруючи поняттями. Важливим здобутком стало те, що обвинувачення підсудних у належності до ОУН не підтвердились, тим самим уберігши організацію від відповідальності за арешти її членів.

У пресі вказується на наслідки вищезгаданого судового процесу: «У великому політичному процесі проти 23 українців, обвинувачених за приналежність до ОУН та проведення шкільної акції по селах Перемищини, що тривав у Перемишлі 16 днів, 6 червня 1934 року засуджено: студ. Мирослава Прокопа на 7 років, студ. Омеляна Антоновича та Івана Кучерепу по 6 років, селян Василя Боднарчука, Онуфрія Конкольовського, Миколу Ткача та Миколу Феника по 5 років, абсолювентку Гімназії Осипу Демчук на 4 і пів року, Ярослава Демчука, Вол. Шдвірного, Мих. Данчука, Теодора Хамуляка, Мих. Хапка, Мих. Сабата, Вас. Конкольовського та Петра Хому по 4 роки, Осипа Івашка, Євгена Гарабача, Дмитра Хамуляка, Олену Федорович, Івана Янковського по 3 роки, тюремного ув'язнення, Миколу Качмара і Ол. Новака звільнено. В ході слідства проти Лемика польська поліція провела масові арештування серед шкільних товаришів Лемика і при тому виявила деяку кількість членів ОУН. На судовому процесі проти них у липні 1934 року засуджено за приналежність до ОУН і співучасть у підготовці до атентату на советський консулят: Володимира Нидзу на 14 років, Володимира Маївського на 10, Дмитра Мирона на 7, Ярослава Стойка на 5, Василя Безхлібника – 4, Ярослава Гайваса – 2, Андрія Луціва – 5, Ярослава Петеша – 4, Івана Захаркова – 3, Юліяна Заблоцького і Богдана Лаврівського – по півтора року тюремного ув'язнення» [12].

Висновки. Боротьба українців за свої права була справою небезпечною та надзвичайно важкою. Спротив полонізації освіти, який проводила ОУН та її Юнацтво чи інші українські організації, був лише частиною боротьби за права українського населення у міжвоєнній II Речі Посполитій. Гучні акції супроводжувалися не менш гучними політичними судовими процесами над засудженими членами ОУН і, подекуди, невинними громадянами.

Список використаних джерел

1. «Діло», Львів. Березень 1934 р.
2. «Діло», Львів. Грудень 1933 р.
3. «Діло», Львів. Жовтень 1933 р.
4. «Діло», Львів. Жовтень 1934 р.
5. «Діло», Львів. Липень 1934 р.
6. «Діло», Львів. Листопад 1933 р.
7. «Діло», Львів. Листопад 1935 р.
8. «Діло», Львів. Лютий 1934 р.
9. «Діло», Львів. Січень 1934 р.
10. «Мета», Львів. Березень 1935 р.
11. «Мета», Львів. Жовтень 1933 р.
12. «Мета», Львів. Липень 1934 р.
13. «Мета», Львів. Листопад 1933 р.
14. «Мета», Львів. Січень 1934 р.
15. «Мета», Львів. Червень 1933 р.
16. Алексієвець Л. М. Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1919-1939 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 10.
17. Білевич Г. «Рідна Школа» (1881-1939) / Г. Білевич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Видавництво «Лілея Н.В.», 1999.
18. Виздрик В. С. Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920-1939 рр.): дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Виздрик Віталій Степанович. – Львів, 2004. – С. 114.
19. Гнатюк М. Рідномовне жіноче шкільництво в Коломиї (1919-1939) / М. Гнатюк. – Коломия: «Вік», 2014.
20. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Перший том: 1920-1939 / Петро Мірчук; за редакцією Степана Ленкавського. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968.
21. Сливка Ю. Ю. Західна Україна у політиці польської та української буржуазії (1920-1939). / Ю. Ю. Сливка. – К., 1985. – С. 174-177.
22. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772-1939) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ: [б. в.], 1994. – 141 с.

23. Ступарик Б. М. Школі – національне виховання молоді (вибрані статті) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, Плай, 2005.

References

1. «Dilo», Lviv. Berezen 1934 r.
2. «Dilo», Lviv. Hruden 1933 r.
3. «Dilo», Lviv. Zhovten 1933 r.
4. «Dilo», Lviv. Zhovten 1934 r.
5. «Dilo», Lviv. Lypen 1934 r.
6. «Dilo», Lviv. Lystopad 1933 r.
7. «Dilo», Lviv. Lystopad 1935 r.
8. «Dilo», Lviv. Lyuty 1934 r.
9. «Dilo», Lviv. Sichen 1934 r.
10. «Meta», Lviv. Berezen 1935 r.
11. «Meta», Lviv. Zhovten 1933 r.
12. «Meta», Lviv. Lypen 1934 r.
13. «Meta», Lviv. Lystopad 1933 r.
14. «Meta», Lviv. Sichen 1934 r.
15. «Meta», Lviv. Cherven 1933 r.
16. Aleksiyeve L. M. Polshcha: shlyakhom vidrozhennya derzhavnoyi nezalezhnosti. 1919-1939 / L. M. Aleksiyeve. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2002. – S. 10.
17. Bilevych H. «Ridna Shkola» (1881-1939) / H. Bilevych, B. Savchuk. – Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo «Lileya N.V.», 1999.
18. Vyzdryk V. S. Viyskovo-patriotychna diyalnist UVO-OUN sered ukrayinskoyi molodi Halychyny (1920-1939 pp.): dys... kand. ist. nauk: 20.02.22 / Vyzdryk Vitaliy Stepanovych. – Lviv, 2004. – S. 114.
19. Hnatyuk M. Ridnomovne zhinoche shkilnytstvo v Kolomyi (1919-1939) / M. Hnatyuk. – Kolomyia: «Vik», 2014.
20. Mirchuk P. Narys istoriyi Orhanizatsiyi Ukrayinskykh Natsionalistiv. Pershyy tom: 1920-1939 / Petro Mirchuk; za redaktsiyeyu Stepana Lenkavskoho. – Myunkhen – London – Nyu-York: Ukrayinske vydavnytstvo, 1968.
21. Slyvka Yu. Yu. Zakhidna Ukrayina u politytsi polskoyi ta ukrayinskoyi burzhuaziyi (1920-1939). / Yu. Yu. Slyvka. – K., 1985. – S. 174-177.

22. Stuparyk B. M. Shkilnytstvo Halychyny (1772-1939) / B. M. Stuparyk. – Ivano-Frankivsk: [b. v.], 1994. – 141 s.
23. Stuparyk B. M. Shkoli – natsionalne vykhovannya molodi (vybrani statti) / B. M. Stuparyk. – Ivano-Frankivsk, Play, 2005.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Ільчишин Сергій Орестович, аспірант Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, методист відділу національного та військово-патріотичного виховання *КПНЗ «Київський центр дитячо-юнацького туризму, краєзнавства та військово-патріотичного виховання»*

01042, м. Київ, вул. Санерне поле, 26

E-mail: ilsergijwenger@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Ильчишин Сергей Орестович, аспирант Научно-исследовательского института украинознавства МОН Украины, методист отдела национального и военно-патриотического воспитания *КВУЗ «Киевский центр детско-юношеского туризма, краеведения и военно-патриотического воспитания»*

01042, г. Киев, ул. Санерное поле, 26

E-mail: ilsergijwenger@mail.ru

DATA ON AUTHOR

Ilchyshyn Sergiy O., post-graduate student of the Department of General History, Law and Teaching Methods, State Higher Educational Establishment *«Pereyaslav-Khmelnyskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University»*

E-mail: ilsergijwenger@mail.ru

УДК 930.253

**НЕОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ ЯК КЛЮЧОВЕ
ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ
ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991 р. – початок ХХІ ст.)**

Січкаренко Г. Г.

Найбільша кількість неопублікованих документів знаходиться у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління, а також відомчих архівах міністерств, у підпорядкуванні яких була велика кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Це міністерства освіти і науки, охорони здоров'я, культури та туризму. Цікаві документи зберігаються в державних обласних архівах, архівах м. Києва, Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо. Доповнюють інформацію матеріали поточних архівів громадських організацій: ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності тощо.

Метою статті є надання джерелознавчої інформації для досліджень історії вищої освіти, а також її сучасних проблем, для сприяння просуванню української вищої школи у бік європейських цінностей. З'ясовано, що виявлені джерела містять об'ємну й різноманітну інформацію, опрацювання якої дає змогу розкрити тему на необхідному рівні повноти і достовірності.

Ключові слова: архіви, архівні документи, архівні установи, архівні фонди, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

**НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ ДОКУМЕНТЫ КАК
КЛЮЧЕВОЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК
ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (1991 г. – начало ХХІ в.)**

Сичкаренко Г. Г.

Наибольшее количество неопубликованных документов находится в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления, а также ведомственных архивах министерств, в подчинении которых было большое количество высших учебных заведений III-IV уровней аккредитации. Это

министерства образования и науки, здравоохранения, культуры и туризма. Интересные документы хранятся в государственных областных архивах, архивах г. Киева, Киевского национального университета имени Тараса Шевченко и др. Дополняют информацию материалы текущих архивов общественных организаций: ЦК профсоюза работников образования и науки Украины, Ассоциации учебных заведений Украины частной формы собственности и т. п.

Целью статьи является предоставление источниковедческой информации для исследований истории высшего образования, а также ее современных проблем, для содействия продвижению украинской высшей школы в сторону европейских ценностей. Выяснено, что обнаруженные источники содержат объемную и разнообразную информацию, обработка которой позволяет раскрыть тему на необходимом уровне полноты и достоверности.

Ключевые слова: архивы, архивные документы, архивные учреждения, архивные фонды, Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины.

UNPUBLISHED DOCUMENTS AS A KEY HISTORICAL RESOURCE IN RESEARCH OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE (1991 - EARLY XXI CENTURY)

Sichkarenko G. G.

The largest number of unpublished documents is located in the Central State Archives of the supreme bodies of government and administration, as well as in the departmental archives of ministries, under whose jurisdiction there was a large number of higher education institutions of the III-IV accreditation levels. This is the Ministry of Education and Science, Health, Culture and Tourism. Interesting documents are kept in the state regional archives, archives of Kyiv, Taras Shevchenko Kyiv National University, and others like that. The information materials of the current archives of public organizations are complemented by: the Central Committee of the trade unions of employees of education and science of Ukraine, the Association of educational institutions of Ukraine of private ownership, etc.

The purpose of the article is to provide sources of information for the study of the history of higher education, as well as its current problems, in order to promote the advancement of the Ukrainian high school towards European values. It is found out that the sources found contain voluminous and varied information, the processing of which allows to open the topic at the required level of completeness and reliability.

Key words: *archives, archival documents, archival institutions, archival collections, Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine.*

Постановка проблеми. Вища освіта України, як один з базових соціальних інститутів, з часів набуття незалежності перебуває у постійному перманентному реформуванні. Це передбачає розв'язання низки проблем, що не буде ефективним без урахування розвитку вищої освіти в історичній перспективі. Про це свідчать гострі дискусії серед освітян, науковців, політиків і громадськості, пов'язані з імплементацією нового Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), визначенням пріоритетних цілей освітньої політики. Це показує, з одного боку, зростання значення вищої освіти, з іншого, що її стан не задовольняє суспільство.

Для ефективного розв'язання гострих освітніх проблем необхідне наукове осмислення процесу реформування вищої школи з часів здобуття Україною незалежності. Дослідження історичного розвитку системи вищої освіти також має науково-пізнавальне і прикладне значення для виявлення механізму її взаємовідносин з державою та суспільством. Вища освіта впливає на рівень культури населення, формулювання та реалізацію національних цілей, консолідацію суспільства, прискорює або гальмує конструктивні форми його модернізації.

Комплексний характер дослідження вищої освіти у новітній період її історії вимагає використання широкого кола джерел, що вміщує різноманітні неопубліковані й опубліковані документи, матеріали преси, статистики, соціологічних досліджень тощо. Проте, найціннішою частиною джерельної бази є неопубліковані документи, що знаходяться в державних, відомчих, поточних архівах державних і громадських установ тощо.

Метою дослідження є надання джерелознавчої інформації для досліджень історії вищої освіти, а також її сучасних проблем, для сприяння просуванню української вищої школи у бік європейських цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Неопубліковані архівні документи органів управління вищою освітою, освітніх установ і відомств в окремих галузях розглядались певною мірою у дослідженнях істориків. Це роботи С.О. Білана [1], М.М. Голіка [2], В.М. Огаренка [3], Р.В. Сопівник [4] тощо. Проте залишається актуальним комплексний розгляд архівних документів для аналізу сучасної освітньої політики української держави, розкриття її суперечностей, прорахунків з метою подальшої оптимізації. Це вимагає розгляду широкого кола джерел в історичній перспективі.

Виклад основного матеріалу. Найбільша кількість неопублікованих документів, пов'язаних з темою дослідження, знаходиться у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), відомчих архівів міністерств, у підпорядкуванні яких була велика кількість вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації. Це передусім Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство культури та туризму. Цікаві документи зберігаються в державних обласних архівах, архівах м. Києва, Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо. Доповнюють інформацію матеріали поточних архівів громадських організацій: ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності тощо.

Ці документи створені у центральних органах виконавчої влади, підпорядкованих установах, а також недержавних і громадських організаціях. За службовим призначенням джерельну основу склали документи нормативні (правові акти, накази, рішення, організаційно-розпорядчі документи) та виконавчі (звіти, доповідні записки, протоколи засідань колегій, комісій, листування установ і т. ін.). Основним масивом документів є справочинна документація. За змістом це документи організаційного, розпорядчого, звітнього характеру, офіційне листування. За внутрішньою формою –

розпорядження, рішення, постанови, протоколи, звіти, листування тощо.

Цінні джерела зберігаються у фонді 166 ЦДАВО України, опис 18, де зібрати документи Міністерства освіти України за 1992–2000 рр. Особливо важлива інформація для розкриття теми відображена у протоколах, рішеннях колегії міністерства та документах до них, де наведені огляди всіх напрямків діяльності закладів освіти, доповідні записки з актуальних проблем галузі, виступи керівників державних і місцевих органів управління освітою, окремих ВНЗ і т. ін. Чимало корисних відомостей, що характеризують розвиток галузі, окремих ВНЗ, зберігається у зведених річних звітах міністерства і його підрозділів, наказах з основної діяльності, переписці з державними установами тощо. Однак, розглянуті матеріали, які висвітлювали процес і результати виконання прийнятих органами влади рішень у галузі освіти, різноманітні звіти на всіх рівнях потребують особливо критичного підходу. Нерідко їх характеризує так званий відомчий оптимізм в оцінці справ і перспектив галузі. Відділити реалії життя від їх оцінки державними службовцями – завдання історика.

Фонди державних обласних архівів переважно не мають документів, пов'язаних із розвитком вищої школи періоду незалежності України, або лише ті, які включали кілька перших років її існування. Що пов'язано з низкою причин, зокрема, браком коштів на упорядкування архівної бази вищих навчальних закладів. Виняток становлять документи та матеріали ВНЗ, які припинили своє існування чи були реорганізовані. Наприклад, це документи житомирських інститутів: інженерно-технічного (до 1997 р.), сільськогосподарського (до 1994 р.), державного педагогічного імені Івана Франка (до 1993 р.). Важливим джерелом для висвітлення теми мають документи Інституту муніципального менеджменту та бізнесу, які зберігаються у Державному архіві м. Києва. Інститут проіснував з 1992 по 2005 рр. спочатку як приватний ВНЗ, а потім як державна установа. Протоколи засідань Вченої ради, ректорату, кафедр, плани Інституту муніципального менеджменту та бізнесу надають можливість простежити конкретні проблеми і досягнення інституту

протягом великого періоду, краще зрозуміти реальні процеси розвитку приватних і невеликих ВНЗ. Документи вищих закладів освіти, які зберігаються у державних архівах Житомирської (ф. Р-4996, опис 1; ф. Р-1996, опис 3; ф. Р-98, опис 5), Київської (ф. Р-880, опис 16, 18), Чернігівської (ф. Р-1898, опис 1; ф. Р-608, опис 1) областей, м. Києва (ф. 1631, опис 1) та інших надають можливість заповнити певні лакуни в історичних знаннях.

Цінним джерелом для висвітлення теми дослідження виступили документи відомчих архівів. Архів організацій Міністерства освіти і науки України (ф. 166, опис 19) зберігає документи за 2000–2005 рр. Авторкою було проаналізовано протоколи засідань і рішення колегій та матеріали до них, накази з основної діяльності, постанови спільних засідання колегії МОНУ та Президій ВАК, НАНУ, АПНУ, Громадської ради, ЦК Профспілки працівників освіти і науки тощо. Особливий інтерес мають доповідні записки начальників структурних підрозділів МОН «Про реорганізацію системи ліцензування, атестації та акредитації» (21.02.2001 р.), «Про стан розробки та впровадження Державних стандартів вищої освіти в Україні» (25.04.2002 р.), «Про роботу відокремлених структурних підрозділів ВНЗ» (23.05.2002 р.), «Про підготовку науково-педагогічних кадрів через аспірантуру і докторантуру у ВНЗ» (23.05.2002 р.), де міститься аналіз стану справ і рекомендації щодо його покращення. Доповідь першого заступника міністра освіти і науки Я. С. Яцківа на засіданні колегії 27.03.2001 р. включала ґрунтовний критичний аналіз наукової сфери в країні. Це надало можливість визначити злободенні проблеми розвитку наукових досліджень у ВНЗ.

Залучення архівних фондів Міністерства охорони здоров'я України (ф. 342, опис здавальний) та Міністерства культури і туризму України (ф. 5116, опис 19) пояснюється наявністю в їх системі найбільшої кількості ВНЗ і тим, що їх діяльність не знайшла достатнього відображення у наукових працях. Залучення до аналізу документів архівних фондів зазначених міністерств було важливим для розуміння державної освітньої політики загалом, надавало порівняльний матеріал для аналізу.

Документи та матеріали відомих архівів Міністерства культури та туризму та Міністерства охорони здоров'я за зазначений період розкривають діяльність міністерств з огляду на організацію діяльності та стан справ у підпорядкованих ВНЗ. У згаданих фондах зберігаються накази, доповідні записки, плани робіт, листування між відомствами і підпорядкованими навчальними установами, звіти, довідки, протоколи засідань колегій міністерств і міжвідомчих комісій і т. ін. Зокрема, аналіз стенограм засідань колегій міністерств надав можливість простежити процес підготовки і прийняття відповідних рішень, відтворював принципові моменти дискусій між представниками різних відомств і установ, обласних органів управління, керівників ВНЗ і громадських організацій. Зокрема, авторкою були вивчені протоколи і рішення колегії Міністерства охорони здоров'я щодо організації навчання у вищих медичних закладах, стенограми спільних засідань колегії МОЗ і Президії Академії медичних наук, довідки начальників управлінь, комісій про підсумки прийому до медичних вищих навчальних закладів, про державні іспити, перевірку роботи ВНЗ з різних напрямків, програма реформи медичної освіти, доповіді ректорів медичних університетів та ін.

Серед архівних документів і матеріалів Міністерства культури і туризму особливий інтерес, крім протоколів засідань колегії, звітів міністрів, мають постанови та рішення колегії міністерства «Про стан та перспективи розвитку наукових досліджень та підготовки наукових кадрів у науково-дослідних, науково-методичних установах та ВНЗ III–IV рівнів акредитації» (30.10.1996 р.), «Про хід реалізації в Харківському інституті культури вимог Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» (24.04.1991 р.), «Про концептуальні основи та Програму розвитку української культури» (28.05.1996 р.), а також виступи ректорів університетів, доповіді, довідки та доповідні записки начальників Управління навчальних закладів, як то, про результати роботи ВНЗ мистецтва і культури, про стан та перспективи розвитку наукових досліджень і підготовки наукових кадрів, про результати прийому до означених закладів і т. ін.

Значення рішень і протоколів засідань колегій міністерств, зафіксованих у них виступів керівників держави, міністерств тощо посилено тим, що через різні причини не всі рішення та виступи високопосадовців були надрукованими або при публікації зазнали значних принципових скорочень і т. ін. У багатьох випадках у документах відтворена дискусія між членами уряду з освітніх питань, аргументація керівників галузей, що має неабиякий інтерес для розуміння реальних процесів розвитку освітньої сфери. Вивчення архівних документів дозволяє дійти висновку, що стан вищої школи в різних галузях, освітня політика міністерств, її результати досить відрізнялись, існували суперечності в системі вищої освіти країни. Наприклад, економічна політика Міністерства охорони здоров'я щодо медичних вищих закладів освіти у 1990-х роках була більш ефективною, ніж у профільного міністерства.

Цінним джерелом для висвітлення теми виступають документи архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ф. Р-1246, опис 28). Особливе значення вони мають під час розгляду процесів переходу вищої школи до ступеневої підготовки фахівців, модульно-рейтингової системи організації навчання, організації самостійної, наукової роботи студентів, а також надають конкретний матеріал для аналізу стану виховної роботи серед студентів, форм і змісту студентського самоврядування в університеті тощо.

Важливим джерелом інформації з теми дослідження можуть стати документи і матеріали поточних архівів Центрального комітету профспілки працівників освіти і науки України та Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності, які ще широко не введені до наукового обігу. Особливий інтерес викликають постанови та протоколи засідань президії, пленумів ЦК галузевої профспілки, матеріали для доповідей голови ЦК профспілки, стенограми засідань з'їздів, виступи делегатів, рішення, програми дій, звернення до Президента України, Прем'єр-міністра, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, прийняті на форумах профспілки, інформація про хід виконання рішення координаційного комітету соціального захисту працівників освіти і науки з

огляду на підготовку та проведення загальнонаціональних акцій протесту освітян, а також протокол спільного засідання президій центральних комітетів профспілок освіти і науки, охорони здоров'я, культури та мистецтв від 24.03.2003 р. та ін.

Документи та матеріали Асоціації навчальних закладів приватної форми власності містять докладну інформацію про науково-дослідну роботу у недержавних ВНЗ, матеріали доповіді голови Асоціації І. І. Тимошенка на загальних зборах 12.03.2009 р. «Становлення, здобутки, перспективи Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності за 15 років», а також порівняльну таблицю розвитку навчальних закладів за 1995–2009 рр. тощо. Це надає можливість більш об'єктивно та всебічно проаналізувати процес становлення та розвитку недержавного сектора вищої освіти.

Висновки. Таким чином, найціннішу частину джерельної бази щодо теми дослідження складають неопубліковані документи, які ще недостатньо представлені в науковому обігу. Вони зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України; державних архівів областей, м. Києва; відомчих архівах Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства культури та туризму, Київського національного університету імені Тараса Шевченка; поточних архівах ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності тощо.

З'ясовано, що виявлені джерела містять об'ємну й різноманітну інформацію, опрацювання якої дає змогу розкривати тему на необхідному рівні повноти і достовірності, відкриває нові перспективи в подальших дослідженнях цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Білан С. О. Аграрна освіта в Україні : історичний аспект (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Білан Сергій Олексійович. – К., 2005. – 229 с.
2. Голік М. М. Формування вищої військової освіти в Україні (1992–98 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / М. М. Голік. – Львів, 2000. – 228 с.

3. Огаренко В. М. Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х – 2001 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Огаренко. – Запоріжжя, 2001. – 21 с.
4. Сопівник Р. В. Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України : історичний аспект (90-ті рр. XX – початок XXI ст.) : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Руслан Васильович Сопівник. – К., 2004. – 232 с.

REFERENCES

1. Bilan S. O. Ahrarna osvita v Ukraini : istorychnyy aspekt (90-ti roky XX – pochatok XXI st.) : dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Bilan Serhiy Oleksyyovych. – K., 2005. – 229 s.
2. Holik M. M. Formuvannya vyshchoyi viyskovoyi osvity v Ukraini (1992–98 rr.): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. istor. nauk : spets. 20.02.22 «Viyskova istoriya» / M. M. Holik. – Lviv, 2000. – 228 s.
3. Oharenko V. M. Rozvytok nederzhavnoyi vyshchoyi shkoly v Ukraini (kinets 80-kh – 2001 rr.) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrainy» / V. M. Oharenko. – Zaporizhzhya, 2001. – 21 s.
4. Sopivnyk R. V. Zrostannya roli studentiv u navchalno-vykhovnomu protsesi vyshchych navchalnykh zakladiv Ukrainy : istorychnyy aspekt (90-ti rr. XX – pochatok XXI st.) : dys. ...kand. ist. nauk : 07.00.01 / Ruslan Vasylovych Sopivnyk. – K., 2004. – 232 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Січкаренко Галина Геннадіївна, доктор історичних наук,
доцент, професор кафедри документознавства
ДВНЗ «*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди*»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401
e-mail: gsich54@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Сичкаренко Галина Геннадьевна, доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры документоведения ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 30, м. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401
e-mail: gsich54@gmail.com

DATA ON AUTHOR

Sichkarenko Galina G., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of Document Science Department State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrygoriy Skovoroda State Pedagogical University» 30, Sukhomlynskyi Str., Pereyaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region, Ukraine, 08401
e-mail: gsich54@gmail.com

УДК 930:94(477) «1932/1933»

ТЕМА ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ У ЗБІРНИКАХ СПОГАДІВ ТА ДОКУМЕНТІВ

Шатковська А. Ю.

У статті розглядаються окремі аспекти висвітлення теми Голодомору 1932-1933 рр. в Україні у збірниках спогадів та документів. Науковцями оброблено та проаналізовано масив історичних джерел і зібрана велика кількість свідчень; нагромаджено емпіричні дані; вироблено нові концепції. З часом інтерес дослідників та науковців до проблем Голодомору 1932-1933 рр. лише поглиблюється. Цьому процесу сприяє відкриття архівів, збирання свідчень очевидців та публікація невідомих досі документів.

Метою статті є дослідження висвітлення теми Голодомору 1932-1933 рр. у збірниках спогадів та документів.

Дослідивши та проаналізувавши наявні збірники, слід зазначити, що тільки подальша копітка архівна праця,

зокрема й у закордонних архівних установах, та історіографічні розробки сприятимуть уточненню проблемних питань Голодомору.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, причини, наслідки, збірники, документи, історіографія.

ТЕМА ГОЛОДОМОРА 1932-1933 ГОДОВ В СБОРНИКАХ ВОСПОМИНАНИЙ И ДОКУМЕНТОВ

Шатковская А. Ю.

В статье рассматриваются отдельные аспекты темы Голодомора 1932-1933 гг. в Украине в сборниках воспоминаний и документов. Учеными обработаны и проанализированы массивы исторических источников и собрано большое количество свидетельств; накоплены эмпирические данные; выработаны новые концепции. Со временем интерес исследователей и ученых к проблемам Голодомора 1932-1933 гг. только усиливается. Этому процессу способствует открытие архивов, сбор свидетельств очевидцев и публикация неизвестных документов.

Целью статьи является исследование освещения темы Голодомора 1932-1933 гг. в сборниках воспоминаний и документов.

Исследовав и проанализировав имеющиеся сборники, следует отметить, что только дальнейшая кропотливая архивная работа, в том числе и в зарубежных архивных учреждениях, и историографические разработки будут способствовать конкретизации темы Голодомора.

Ключевые слова: Голодомор, геноцид, причины, последствия, сборники, документы, историография.

«HOLODOMOR 1932-1933» IN THE COLLECTION OF MEMORIES AND DOCUMENTS

Shatkovska A. Y.

The article deals with certain aspects of the coverage of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine in the collections of memories and documents. Scientists have processed and analyzed an array of historical sources and collected a large number of testimonies; empirical data accumulated; New concepts have been developed.

Over time, the interest of researchers and scholars in the Holodomor problem of 1932-1933 is only deepening. This process is facilitated by the opening of archives, the gathering of eyewitness accounts, and the publication of documents that are still unknown.

The purpose of the article is to study the topic of the Holodomor 1932-1933 in the collection of memoirs and documents.

After investigating and analyzing existing collections, it should be noted that only further hard work of archival work, including in foreign archival institutions, and historiographic developments will help to clarify the problematic issues of the Holodomor.

Key words: *Holodomor, genocide, causes, consequences, collections, documents, historiography.*

Постановка проблеми. Тема Голодомору 1932-1933 рр. у літературі 1980-х – початку 2000-х рр. характеризується активно-критичним висвітленням проблем та широким спектром досліджень. Упродовж двох десятиліть сучасна українська історіографія в своєму розвитку пройшла від суто емоційного відображення подій минулого до наукового осмислення власної історії. На сьогодні дослідниками опубліковано понад 10 тисяч праць, присвячених різним аспектам цієї трагедії. З прийняттям 28 листопада 2006 р. Верховною Радою України Закону № 376 V «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», який кваліфікує його як геноцид українського народу, увага науковців сконцентрована на з'ясуванні причин та наслідків цього страшного злочину сталінського режиму. Ученими з'ясовано та доведено основні причини голоду, їхня увага зосереджена на соціально-економічних наслідках масової колективізації, політики розкуркулення та сумнозвісних хлібозаготівель. Хоча досі залишаються малоз'ясованими безпосередні та опосередковані фактори національної трагедії; політичні репресії проти сільського населення України; руйнація храмів та вбивство священиків; створення та діяльність системи торгсину в Україні, у магазинах яких селяни мали придбати щойно вилучений хліб за так зване побутове золото (сережки, натільні хрести, обручки); байдуже споглядання міжнародного співтовариства (країн і націй) та інших іноземних країн.

Метою статті є дослідження висвітлення теми Голодомору 1932-1933 рр. у збірниках спогадів та документів.

Виклад основного матеріалу. За антиукраїнською спрямованістю й масштабністю застосування голод 1932-1933 рр. виявився страшнішою зброєю масового знищення та соціального поневолення селян, якою скористався тоталітарний режим в Україні. Саме тому політико-правова оцінка Голодомору 1932-1933 рр. вимагає традиційних історико-політологічних методик з'ясування його специфіки. Обмежитися простим переліком причин і висвітленням наслідків голоду на сьогодні недостатньо.

Відомий історик Р. Пиріг пропонує умовний поділ уже опублікованих документів і матеріалів з теми Голодомору 1932-1933 рр. на кілька груп [12]. До першої групи відносяться збірники загальноукраїнського рівня, до другої – регіональні документальні видання, третя група включає зарубіжні матеріали.

Особливого значення у вивченні теми Голодомору 1932-1933 рр. мають видання збірників спогадів та документів, які вийшли друком протягом 1990-2010 рр. Історія – це не тільки ідеологічна споруда, але й розповідь про минуле. Катастрофічно зменшується кількість очевидців національної трагедії, які на власному досвіді пережили голодомор і репресії. Саме спогади, підтверджені документально, мають велику цінність у розробці цієї тематики.

Збірник «Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів» став результатом роботи науковців і архівістів та був виданий 1990 р. Джерельною базою збірника стали документи Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КПУ [3]. Відкриває збірник постанова ЦК КПУ від 1 січня 1990 р. «Про голод 1932-1933 років та публікацією пов'язаних із ним архівних матеріалів», у якій зазначається, що понад півстоліття замовчування теми Голодомору у вітчизняній історіографії заважало науковому осмисленню та об'єктивній морально-політичній оцінці цієї народної трагедії. Визнається, що голод 1932-1933 рр. став справжньою трагедією народу, наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович)

щодо селянства. Засуджується безпринципна політика тодішнього керівництва республіки у проведенні хлібозаготівель. Було запропоновано редакціям газет, журналів, телебаченню й радіо забезпечити правдиве, об'єктивне висвітлення подій, пов'язаних із голодом 1932-1933 рр. [3, с. 3-4].

В аналітичних статтях, розміщених у збірнику, фахівці висвітлюють соціально-економічні та моральні питання впровадження в республіці сталінської політики колективізації та хлібозаготівель. Архівно-документальні матеріали діляться на групи. До першої групи відносяться документи, які відбивають проведення хлібозаготівель в Україні. Чітко простежується особиста причетність Й. Сталіна, В. Молотова і Л. Кагановича до проведення непомірних хлібозаготівель на 1932 р., їхній методичний тиск з метою безумовного виконання, діяльність комісії В. Молотова в жовтні-листопаді 1932 р. Друга група документів – свідчення про наростання широкомасштабного голоду, труподства, канібалізму, масової смертності. Третю групу становлять документи про політичні настрої, численні листи від голодуючих до партійної верхівки. Під час підготовки книги було використано фонди Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та архівів обкомів Компартії України – Вінницького, Дніпропетровського, Донецького, Житомирського, Запорізького, Київського, Луганського, Миколаївського, Херсонського, Харківського й Чернігівського. У загальній кількості збірник містить 248 раніше не публікованих документів. Хронологічно розміщені документи охоплюють 1932-1933 рр., хоча передумови голоду сталися значно раніше.

Четверта група документів – про надання потерпілим областям республіки допомоги [3, с. 190]. Ця книга була створена за рішенням ЦК КПУ наприкінці 1980-х рр., що не могло не позначитися на змісті. Це видання стало першою публікацією, яка присвячена жакливій трагедії 1932-1933 рр., не дивлячись на суперечливі моменти, вона є цінною для науковців. Редколегія збірнику зробила висновок, що сукупність матеріалів не дає змоги говорити про те, що ця

трагедія була заздалегідь спланованою акцією проти українського селянства.

Книга «33-й: ГОЛОД: Народна Книга-Меморіал» була створена з ініціативи відомого письменника В. Маняка і його дружини Л. Коваленко [1]. На відміну від попереднього збірника, у підготовленому виданні національну трагедію названо голодомором – геноцидом українського народу: «То був відвертий геноцид щодо українського селянства – акція, за жорстокістю і розмахом співмірна хіба що з гітлерівськими злочинами проти людства, про які світ із жахом дізнається через кілька років. Одурманений манією «доганяти і переганяти», сталінський деспотизм і тут ішов на випередження. На шістнадцятому році революції, при владі, яка сміла називатись народною, на родючій землі, без війни чи стихійного лиха помирили хлібороби», – писала Л. Коваленко [1, с. 17]. «Геноцид чи не геноцид?... Коли йдеться про трагедію такого масштабу, слова втрачають смисл. Наперед виступають дія, акція, що призвели до небувалої трагедії народу. І наслідки трагедії, які ми ще не виміряли остаточно... Голод 1932-1933 року – грандіозна акція умиротворення», – підкреслював В. Маняк [1, с. 573, 582].

Народну пам'ять автори-упорядники вважали найдостовірнішим історичним джерелом. Зазначали, що вони не запізнилися остаточно, застали ще живих учасників колективізації, залучили до збірника безцінні свідчення [1, с. 9-14]. Книга містить 1000 свідчень, документів про голод-геноцид. Свідчення в книзі доповнені архівними документами, виявленими, дослідженими та підготовленими науковцями Є. Шаталіною та В. Марочком, науковим коментарем, написаним істориками В. Калініченком, В. Ткаченком, М. Трояном та І. Шульгою. Видання пронизує глибокий науково-публіцистичний коментар В. Маняка та Л. Коваленко. Уперше в Україні історію трагедії народу відтворено вустами самого народу. Було доведено, що свідчення учасників трагічних подій є невичерпним джерелом правдивої інформації про ті часи, безпосереднім витокom для вивчення людської трагедії, що сталася внаслідок сталінізації в українському селі. Ця книга є комплексним джерелом для дослідження історії

Голодомору. На думку авторів-упорядників, Голодомор був наслідком цілеспрямованої політики знищення українського народу, матеріали подано відповідно адміністративно-територіальному поділу початку 1930-х рр., коли УРСР складалася з семи областей: Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Харківської, Чернігівської та Молдавської АРСР.

Основу книги складають свідчення людей, які вижили в смертельному голоді-геноциді, що містять конкретні докази причин, перебігу та наслідків народної трагедії. За свідченням І. Г. Шульги, у с. Верещаки Деснянського району Київської області «...тоді було 500-550 дворів, померло 300 чоловік, головним чином вимирали багатодітні сім'ї. У війні загинули 84 чоловіки» [1, с. 295]. У заключному розділі В. Маняк називає голод-геноцид війною сталінщини з народом, закликає до правдивого суду людської пам'яті, справжнього суду історії.

З кінця 1980-х рр. над матеріалами центрального документального архіву Жовтневої революції й соціалістичного будівництва УРСР (нині Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – ЦДАВО України) трудилися науковці Інституту історії АН УРСР та працівники архіву. Результатом було видання збірника «Колективізація і голод на Україні 1928-1933: Збірник документів і матеріалів». У передмові С. Кульчицького та Є. Шаталіної йдеться про адміністративні методи впливу на економіку, перетворені на систему із забороною приватної торгівлі, картками для жителів міст, експропріацією заможних селянських господарств, організацією одержавлених колгоспів, визнання колективізації основним засобом стягнення продрозкладки. Уперше у збірнику було подано нову розширену хронологію голоду: у 1929-1933 рр. на селі відбувалася суцільна колективізація, справжній голод почався у 1931 р., масовим він став у 1932-му, а у 1933-му вже вирував голодний мор [6, с. 10].

Документи збірника дають можливість установити причинно-наслідкові зв'язки, зрозуміти руйнівну силу сталінської колективізації щодо сільського господарства й селянства, виявити сутність колективізації, занепад сільського

господарства, розселяння, позаекономічні методи господарювання в колгоспах, наслідком чого став Голодомор. Тодішнє вище партійно-державне керівництво влаштовувало прагнення селянства працювати на кооперативних засадах із збереженням приватної власності на землю, засоби виробництва, результати своєї праці. Радянська влада прагнула стати монопольним власником, а з селянина-хлібороба зробити покірного виконавця її волі.

Значну частину книги складають офіційні документи. Збірник містить постанови уряду про колективізацію, рішення Верховного суду, протоколи президії ВУЦВК, постанови РНК УРСР про заготівлі та «чорні замки», статистичні звіти про хід колективізації і хлібзаготівлі; інформаційні матеріали РНК СРСР та ЦК ВКП(б) щодо переселення, документи про репресії, трупойство та канібалізм. У ньому висвітлено здійснення сталінської політики на селі. Уміщені в збірнику листи-спогади, листи-прохання колгоспників і одноосібників, бідняків та середняків про допомогу відображають політику активізації й методи її здійснення на селі; ця інформація переплетена з інформацією офіційних даних, що свідчить про достовірність джерел [6, с. 388]. Публікуються також листи голів колгоспів, артілей, членів сільрад, сільських активістів. Метою авторів-упорядників є документальне висвітлення глибинних процесів в аграрному секторі економіки України, що призвели до жахливої трагедії радянського народу.

Збірник «Упокорення голодом» вийшов друком 1993 р., містить документи, які були надані товариством ім. Т. Шевченка. Мета збірника полягає в наданні загального уявлення про джерела Голодомору 1930-х рр., які зберігаються за межами України. У збірнику представлені італійські, американські, німецькі дипломатичні документи, повідомлення світової преси, стенограми слухань свідчень комісією конгресу США й Міжнародною комісією з розслідування голоду 1932-1933 рр. в Україні. Опублікована «Книга смерті с. Ромашкового Кам'янського району Дніпропетровської області» [10, с. 3-265] містить записи за період з 30 липня 1933 по 3 січня 1934 рр. від № 434 до № 598, усього 164. Причинами смертності називаються такі як «від різачки», «від запалення»,

«від виснаження організму». За соціальним станом більшість померлих – селяни-одноосібники. Кількість померлих – 600 чоловік на 4 тисячі населення за рік – свідчать про жахливі наслідки голодомору навіть в окремо взятому селі.

Основний масив архівних документів, матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень містить «Чорна книга України» [18]. У ній подано документи про дійсний стан речей у 1930-ті рр. в Україні, які дають простежити підготовку, сам хід та наслідки голодомору. У збірнику також представлено ряд законів засідань ЦК КП(б)У, що містять дані про хлібозаготівлі, посилення репресій до злісних «не здавців» хліба [18, с. 134, 135].

На сучасному історіографічному етапі активізується діяльність науковців, які на базі фондів колишніх партійних і державних облархівів створили ряд збірників документів і матеріалів, а також записали свідчення очевидців Голодомору. У зв'язку з відзначенням 60-річчя голодомору було видано перші збірники свідчень людей, які пережили голод у Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Миколаївській, Полтавській, Хмельницькій областях. Збірники містять документи облпартапаратів, спогади очевидців голоду. Зазначається, що голод був спричинений не кліматичними факторами, а насильницькою колективізацією, розкуркуленням, примусовою працею в колгоспах, хлібозаготівлями, які призвели до масової смертності селян від дистрофії, трупощів, канібалізму.

Книга «Голод 1932-33, 1946-47. Вінницька область: Документи і матеріали» уміщує документи фондів Вінницького обкому партії та виконкому Вінницької обласної ради депутатів трудящих [2]. У вступних статтях до збірника аналізується проблема смертності та опору населення владі. Р. Подкур у статті «Документи Державного Політичного Управління як джерело до вивчення колективізації та Голодомору 30-х років на Поділлі» зазначає, що, незважаючи на створення деяких документів ДПУ з метою фальсифікації подій, більшість із них об'єктивно розкривають саму суть сталінської аграрної політики. За документальними свідченнями, розкуркулювали селян буквально за все: невиконання хлібозаготівель, несплата

податків, штрафів [2, с. 32]. Серед документів містяться листи, спецповідомлення, доповідні записки райкомів компартії та райвиконкомів, акти сільських рад про смертність. У листі секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. І. Чернявського секретареві ЦК КП(б)У С. В. Косіору наводяться дані про важке продовольче становище в області, яке охопило 300 сіл і близько 50 000 людей [2, с. 45-46]. Спогади, розміщені в збірнику, підтверджують штучність голоду.

Грунтовне документальне видання з історії народної трагедії «Портрет темряви. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах», опубліковане у 1999 р., підтверджує штучність голодомору [13]. П. Ящук зазначає: «Повне замовчування спланованого триразового голодоморного погрому-катастрофи ХХ ст. українського народу на теренах червоної імперії трансформувалось в історіографії 1990-х років у «помилки» та «штучність без планування» цих подій – не менш злочинне перед істиною» [13, с. 17].

Порушуючи питання демографічних наслідків Голодомору, на основі даних перепису 1937 р., даних про смертність дітей та динаміку чисельності населення української національності, П. Ящук вирахував цифру загиблих – 9142000 осіб [13, с. 47-48].

У 2008 р. виходить друком масштабний загальноукраїнський видавничий проект «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні», який включає 17 обласних томів та том міста Києва. Видання являє собою узагальнюючу працю дослідників теми Голодомору. На основі архівних джерел та свідчень очевидців розкриваються причини, масштаби та наслідки національної трагедії, також подано вибрану бібліографію й оригінальні фотодокументи.

На думку упорядників книги-збірника «Народна трагедія. Документи і матеріали про голод 1932-1933 років на Дніпропетровщині» [11], зимові хлібозаготівлі 1931-1932 рр. призвели до великого голоду, який став результатом конфіскації їстівного припасу селянства, від чого, за неповними даними, загинуло понад 3,5 млн. людей. Повні втрати від голоду становлять 5 млн. людей [11, с. 5-6]. Вимерлі села поповнювалися населенням з інших регіонів УСРР та РСФРР.

Основою книги є партійно-державні документи всеукраїнського, обласного та районного рівнів. Збірник став першою спробою регіонально-документального підходу до вивчення теми.

Збірник «Колективізація сільського господарства й голод на Полтавщині. 1929-1933» уміщує 135 архівних документів і матеріалів: Державного архіву Полтавської області, Архіву Управління СБУ в Полтавській області, матеріали республіканської окружної й районної преси, а також документи ЦДАГО та ЦДАВО України, що дають змогу простежити сам процес творення Голодомору [7, с. 244-245].

У 2000 р. опубліковано книгу «Миколаївщина: колективізація сільського господарства і голод (1932-1933): Документи і матеріали» [8], основу якої складають документи Державного архіву Миколаївської області. Про Голодомор розповідається в розділах «Документи архівів свідчать» та «Свідчать очевидці». Автори книги прагнули до глибокого аналітично-документального осмислення і висвітлення проблеми примусової колективізації на території Миколаївщини. Вони стверджують: «Найстрашніший голодомор 1932-1933 рр. мав штучний характер і забрав від 7 до 12 мільйонів українського, передусім хліборобського: населення... Голод був запрограмований у ЦК ВКП (б) спеціально для українців і організований в умовах дуже непоганого урожаю 1932 року... Голод був наслідком спроби здійснювати соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами» [8, с. 21, 36].

У 2008 р. виходить друком «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД». У виданні представлено документи радянських органів державної безпеки – Державного політичного управління (ДПУ) та Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), що містять додаткову архівну інформацію про причини, перебіг і наслідки найстрашнішої трагедії в історії українського народу ХХ ст. Документи розповідають про здійснення органами держбезпеки масових політичних репресій, у тому числі й з метою приховування правди про Голодомор. Майже 70 років ці документи зберігались під грифами секретності й були недоступними для дослідників [14].

У 1990-х рр. виходить ряд збірок, присвячених районному аспекту проблеми. У 1991 р. опублікована книга свідчень «Безкровна війна» [9]. У видавництві «Український письменник» у 1992 р. В. Іванців опублікував збірку «Голокіст: Документальні свідчення очевидців про голодомор на Білоцерківському Пороссі в 1921-32-33 та 1947 роках» [5]. У 1997 р. було видано книгу «Чорні жнива: Голод 1932-1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини. Документи, спогади, списки померлих». Науковцями Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» Ю. В. Авраменком та В. М. Гнатюком підготовлено збірник «Голодовка: 1932-1933 роки на Переяславщині: Свідчення» [4]. Видано ряд збірників-брошур районного масштабу: «Було це на Славутчині в 30-х» В. Тернового (створена за публікаціями газети «Трудівник Полісся») [16]. У збірнику-брошурі «Розп'яте село: Свідчення очевидців про нищення селянства Гребінківщини в 30 та 40 роках ХХ століття» викладено правдиву історію творення Голодомору в окремо взятому районі. Кількість жертв сталінського голодомору 1932-1933 рр. смт. Гребінки містить 760 прізвищ та імен [15]. У 2003 р. виходить друком збірник «Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив». Студентами Дніпропетровського державного університету під керівництвом О. Мицика було зібрано понад 200 свідчень про голокост 1932-1933 рр. Збір даних проводився за визначеною анкетною, яка була запропонована українськими та канадськими науковцями для опитування свідків Голодомору 1947 р. [15, с. 8]. У вступній статті Ю. Мицик наголошує на важливості усної історії, яка прекрасно усвідомлюється владою й суспільством у розвинутих країнах Заходу і Сходу [17, с. 11]. Голокост мав на меті не допустити спалаху національно-визвольної боротьби українського народу. Голодомор був створений штучно та проходив одночасно зі знищенням української інтелігенції та припиненням українізації в УРСР.

Висновки. Незважаючи на значне зростання кількості збірників документів та спогадів, наукових праць, окремі аспекти залишаються майже не висвітленими, певні напрями – дискусійними та гостро актуальними. Науково-пізнавальне

значення збірників свідчень та документів полягає у тому, що в них оприлюднено понад десять тисяч не опублікованих раніше документів, що підтверджуються спогадами очевидців. Це цінні джерела для дослідження надскладної та актуальної теми Голодомору. Документальні збірники охоплюють, здебільшого, період 1932-1933 рр. та виразно вказують на причини народної трагедії. Питання відповідальності за штучно створений голод і загибель мільйонів людей висвітлюються по-різному. Без винятку, усі дослідники стверджують, що головними винуватцями стали Й. Сталін та його найближче оточення – В. Молотов, Л. Каганович і П. Постишев. Певною мірою винні й виконавці їхньої волі на Україні – С. Косіор, В. Чубар, Г. Петровський та ін. Особливу відповідальність дослідники покладають на ВКП (б) як інструмент утілення рішень вищого керівництва. Лише подальша копітка архівна праця, зокрема й у закордонних архівних установах, та історіографічні розробки сприятимуть уточненню демографічних втрат від голоду, ставлення різних категорій населення до організації штучного Голодомору, допоможуть розкрити технологію організації Голодомору як на рівні партійного керівництва, так і на рівні виконавців.

Список використаних джерел

1. 33-й: ГОЛОД: Народна книга-меморіал / Авт.-упоряд. Маняк В. А., Коваленко Л. Б. – К., 1991. – 585 с.
2. Винокурова Ф. Голод 1932-33, 1946-47. Вінницька область: Документи і матеріали / Ф. Винокурова, Р. Подкур. – Вінниця. – 224 с.
3. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Упоряд. Р. Я. Пиріг та ін. – К.: Політвидав, 1990. – 603 с.
4. Голодовка: 1932-1933 роки на Переяславщині: Свідчення / Упоряд. Ю. В. Авраменко, В. М. Гнатюк. – Переяслав-Хмельницький; Київ; Нью-Йорк, 2000. – 445 с.
5. Іванців В. Голокіст: Документальні свідчення очевидців про голодомори на Білоцерківському Поліссі в 1921-32-33 та 1947 роках / В. Іванців. – К., 1992. – 48 с.

6. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Г. М. Михайличенко. – К., 1992. – 736 с.
7. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Г. М. Михайличенко. – К., 1997. – 264 с.
8. Миколаївщина: колективізація сільського господарства і голод (1929-1933): Документи і матеріали / Упоряд. М. М. Шитюк. – Миколаїв. – 214 с.
9. Міщенко О. Безкровна війна: Книга свідчень / О. Міщенко. – К., 1991. – 176 с.
10. Мухіна М. Упокорення голодом: Збірник документів / М. Мухіна. – К., 1993. – 321 с.
11. Народна трагедія. Документи і матеріали про голод 1932-1933 років на Дніпропетровщині / Упоряд. Ю. А. Мицик, Н. Р. Романець. – Дніпропетровськ, 1993. – 84 с.
12. Пиріг Р. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документальні публікації / Руслан Пиріг // Українознавство. – 2008. – К., 2007. – 239 с.
13. Портрет темряви. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. Кн. 1-2 / Авт.-упоряд. П. Яшук. – К.: Вид. Коць; Нью-Йорк, 1999. – 707 с.
14. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ІПУ–НКВД. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 604 с. [64] арк.; іл.
15. Таран М. Розп'яте село: Свідчення очевидців про нищення селянства Гребінківщини в 30 та 40-х роках ХХ століття / М. Таран. – Біла Церква, 1995. – 57 с.
16. Терновий В. Було це на Славутчині в 30-х / В. Терновий. – Славута, 1993. – 48 с.
17. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Упоряд. О. Ю. Мицик. – К.: Вид. дім «АКАДЕМІЯ», 2003. – 296 с.
18. Чорна книга України. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / Упоряд. Ф. Зубанич. – К., 1998. – 784 с.

References

1. 33-y: HOLOD: Narodna knyha-memorial / Avt.-uporyad. Manyak V. A., Kovalenko L. B. – K., 1991. – 585 s.
2. Vynokurova F. Holod 1932-33, 1946-47. Vinnytska oblast: Dokumenty i materialy / F. Vynokurova, R. Podkur. – Vinnytsya. – 224 s.
3. Holod 1932-1933 rokiv na Ukrayini: ochyma istorykiv, movoyu dokumentiv / Uporyad. R. Ya. Pyrih ta in. – K.: Politydyav, 1990. – 603 s.
4. Holodovka: 1932-1933 roky na Pereyaslavshchyni: Svidchennya / Uporyad. Yu. V. Avramenko, V. M. Hnatyuk. – Pereyaslav-Khmelnitsky; Kyiv; Nyu-York, 2000. – 445 s.
5. Ivantsiv V. Holokist: Dokumentalni svidchennya ochevydtsiv pro holodomory na Bilotserkivskomu Porossi v 1921-32-33 ta 1947 rokakh / V. Ivantsiv. – K., 1992. – 48 s.
6. Kolektyvizatsiya i holod na Ukrayini, 1929-1933: Zbirnyk dokumentiv i materialiv / Uporyad. H. M. Mykhaylychenko. – K., 1992. – 736 s.
7. Kolektyvizatsiya silskoho hospodarstva i holod na Poltavshchyni. 1929-1933: Zbirnyk dokumentiv i materialiv / Uporyad. H. M. Mykhaylychenko. – K., 1997. – 264 s.
8. Mykolayivshchyna: kolektyvizatsiya silskoho hospodarstva i holod (1929-1933): Dokumenty i materialy / Uporyad. M. M. Shytyuk. – Mykolayiv. – 214 s.
9. Mishchenko O. Bezкровна viyna: Knyha svidchen / O. Mishchenko. – K., 1991. – 176 s.
10. Mukhina M. Upokorennya holodom: Zbirnyk dokumentiv / M. Mukhina. – K., 1993. – 321 s.
11. Narodna trahediya. Dokumenty i materialy pro holod 1932-1933 rokiv na Dnipropetrovshchyni / Uporyad. Yu. A. Mytskyk, N. R. Romanets. – Dnipropetrovsk, 1993. – 84 s.
12. Pyrih R. Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukrayini: dokumentalni publikatsiyi / Ruslan Pyrih // Ukrayinoznavstvo. – 2008. – K., 2007. – 239 s.
13. Portret temryavy. Svidchennya, dokumenty i materialy u dvokh knyhakh. Kn. 1-2 / Avt.-uporyad. P. Yashchuk. – K.: Vyd. Kots; Nyu-York, 1999. – 707 s.

14. Rozsekrechena pam'yat: Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukrayini v dokumentakh GPU–NKVD. – K.: Vyd. dim «Kyuevo-Mohylyanska akademiya», 2008. – 604 s. [64] ark.; il.
15. Taran M. Rozp'yate selo: Svidchennya ochevydtsiv pro nyschennya selyanstva Hrebinkivshchyny v 30 ta 40-kh rokakh XX stolittya / M. Taran. – Bila Tserkva, 1995. – 57 s.
16. Ternovyy V. Bulo tse na Slavutchyni v 30-kh / V. Ternovyy. – Slavuta, 1993. – 48 s.
17. Ukrayinsky holokost 1932-1933: Svidchennya tykh, khto vyzhyv / Uporyad. O. Yu. Mytsyk. – K.: Vyd. dim «AKADEMIYa», 2003. – 296 s.
18. Chorna knyha Ukrayiny. Zbirnyk dokumentiv, arkhivnykh materialiv, lystiv, dopovidey, statey, doslidzhen, ese / Uporyad. F. Zubanych. – K., 1998. – 784 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шатковська Алла Юріївна, кандидат історичних наук

Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж

ім. І. Я. Франка

вул. Перемоги 170, м. Прилуки, Чернігівська обл.,

Україна 17500

e-mail: allashatkovska2014@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шатковская Алла Юрьевна, кандидат исторических наук

Прилуцкий гуманитарно-педагогический колледж

им. И. Я. Франко

ул. Победы 170, г. Прилуки, Черниговская обл.,

Украина 17500

e-mail: allashatkovska2014@gmail.com

DATA ON AUTHOR

Shatkovska Alla Y., Candidate of Historical Sciences

Pryluky Humanitarian and Pedagogical College

named I. Y. Franka

170 Victory Str., Pryluky, Chernihiv region,

Ukraine 17500

e-mail: allashatkovska2014@gmail.com

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІСТОРИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПЕРЕОСМИСЛЕННІ МИНУЛОГО: РУЙНАЦІЯ ПОМІЖМОР'Я

Теміров В. І.

У статті критично аналізується сучасна концепція української історичної школи, що спрямована на уніфікацію дієвих процесів минулого до європейської історичної думки. Особливо відмічається, що цей процес призводить до нового тлумачення історичних подій. Для зразка, береться період з історії України XVI – XVII ст. Звертається увага на неприпустимість заміни базових понять: народної боротьби на козацьку війну. У висновках автор підкреслює основну сутність трагедійного процесу політичного розпаду Поміжмор'я.

Ключові слова: козаки, повстання, криза, шляхта, Річ Посполита, унія, Богдан Хмельницький.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ПЕРЕОСМЫСЛЕНИИ ПРОШЛОГО: КРАХ МЕЖДУМОРЬЯ

Теміров В. И.

В статье критически анализируется современная концепция украинской исторической школы, направленная на унификацию событийных процессов прошлого с европейской исторической мыслью. Особо отмечается, что данный процесс ведёт к переоценке исторических событий. Для примера, берётся период истории Украины XVI – XVII вв. Обращается внимание на недопустимость подмены базовых понятий: народной борьбы на казацкую войну. В выводах автор подчёркивает основную суть трагедийного процесса политического распада Междуморья.

Ключевые слова: казаки, восстание, кризис, шляхта, Речь Посполитая, уния, Богдан Хмельницкий.

MODERN TRENDS AND HISTORICAL RESPONSIBILITY IN THE RETHINKING OF THE PAST: THE DESTRUCTION OF THE INLAND SEA

Temirov V. I.

The article critically analyzes the modern concept of the Ukrainian historical school, which aims to unify the effective processes of the past to European historical thought. It is especially noted that this process leads to a new interpretation of historical events. For a sample, a period is taken from the history of Ukraine in the sixteenth and seventeenth centuries. Attention is drawn to the inadmissibility of replacing the basic concepts: the people's struggle for the Cossack war. In the conclusions, the author emphasizes the main essence of the tragic process of political disintegration of the Inter-Mediterranean region.

Keywords: *cossacks, insurrection, crisis, gentry, Rzecz Pospolita, union, Bohdan Khmelnytskyi.*

Постановка проблеми. Національно-визвольний рух українського народу від панської неволі Речі Посполитій під супроводом гетьмана Богдана Хмельницького, або «Велика козацька війна» за термінологією західноєвропейської історіографії – це найважливіша історична подія загальноєвропейського й загальносвітового масштабу. [1] Вона стоїть поряд з такими епохальними подіями, що формували сучасний вигляд Європи та світу, як гуситські війни XV ст., селянська війна у Німеччині XVI ст., релігійні війни кардинала Ришельє у Франції, революційний підйом балканських народів проти османських поневолювачів у XIX ст., антимоңгольське повстання Китаю у XIV ст. або тайпинський рух у другій пол. XIX ст. [2, 7, 8]

Аналіз досліджень і публікацій. Починаючи з XVII ст. та по теперішній час багато видатних істориків, дипломатів і політичних діячів як вітчизняної (П. Скарга, М. Грушевський, П. Кулиш, Д. Бантиш-Каменський, В. Ліпінський, Ю. Мицик, Н. Полонська-Василенко та ін.), так і закордонної наукової школи присвятили свої роботи вивченню цього періоду з історії обох держав. У цьому зв'язку особливий інтерес для нас становлять праці польських авторів, як протилежної сторони

суспільно-політичного конфлікту (С. Твардовський, К. Опалинський, С. Томашевський, М. Нагельський, С. Вержибовський, Л. Кубала тощо), що прагнула забезпечити свій стратегічний, національно-ідеологічний і релігійний гегемонізм в описуваних подіях та претендувала на історичну справедливість.

Саме з цих позицій польські науковці відзначають загальний зміст описуваного протистояння. Так вже у самій текстологічній формі – «Велика козацька війна», – яку польська, західна та новітня українська історична школа (особливо у сфері публічної історії) використовують, звертаючись до періоду народно-козацьких повстань на землях, приєднаних до складу Речі Посполитій за Люблінської унії 1569 р. (територія сучасної України), криється концептуальна парадигма односторонньої історичної відповідальності українського козацтва у справі руйнування господарсько-міцного, заможного-фінансового і шляхетсько-демократичного державного утворення Польської корони й Литовського князівства [13, 15].

За дужки у назві війни, з метою маскування її глибинних причинних зв'язків непримиренності класового протистояння, виноситься головна ідеологічна суть, а саме: загальнонародний, національний, становий (етнічно-український) характер конфлікту. Бо саме таку суть селянської помсти – люду, доведеного непомірною пансько-шляхетською експлуатацією до безправного, рабського стану – відображало у 1648 р. народно-козацьке повстання, що привело Річ Посполиту на межу геополітичної катастрофи [1, 3, 4, 5, 6]. Найбільша та багата держава Європи, що розкинулася від Балтійського до Чорного морів, яка мала наймогутніше «посполітне рушення» військо, була оплотом католицизму на Сході, а також головним постачальником до європейського ринку різноманітної сировини та готових виробів – зерна, м'яса, солі, меду, корабельної деревини, зброї і ювелірних прикрас, – опинилась під нищівним ударом з боку підвладного населення православного віросповідання.

Мета статті. Тому головна мета статті, у баченні автора, – це об'єктивний погляд на спільну історичну подію, та попередження проти беззастережного прийняття

західноєвропейської моделі (концепції) транслювання історичних процесів, що призведе до небажаних наслідків у розвитку вітчизняної історичної науки, а саме: нівелювання української думки, втрати світових історичних позицій та самоповаги, права на самотність у висловлюванні свого бачення перебігу минулих подій.

Виклад основного матеріалу. Величезне повстання було наслідком майже піввікового ланцюга козацьких виступів та війн, що починалися як чергові походи за правдою до «заступника нашого, короля Варшавського» та миттєво переростали у народні бунти [4, 5].

Криза 1648 р. закономірно виявила той останній рубіж польської державності, з якого починалася національна трагедія польського народу: роз'єднання, втрата споконвічних земель, зникнення держави. Не зумівши впоратись з ситуацією у рідкі моменти рівноваги сил, змінитися під нові обставини, Польща історично приречила себе до політичної втрати суверенітету. Приблизно за сто років поспіль, вона як держава вже буде розглядатися на карті Європи не як гідний поваги партнер або потужний союзник, а як перехідний територіальний приз найсильніших країн Старого Світа.

Польські історики, що вочевидь справедливо вказують на саме такі віддалено-трагічні наслідки війни козаків (а за фактом всієї України) з Річчю Посполитою, по більшій частині й сьогодні не згодні брати на себе тягар історичної відповідальності за об'єктивну сутність польсько-української боротьби XVI-XVII ст., спровокованої, насамперед, колоніальною безвідповідальністю шляхетської експансії та визначенням ролі українського народу у господарсько-політичній системі королівства як людей другого сорту [13, 14, 15].

Адже одержавши у 1569 р. до себе в унію жадане Литовське князівство, хоча і розорене у прибалтійських землях Лівонською війною, Польща автоматично здобувала величезні території родючих земель, лісів і рік України, чисельне податне населення та робочі руки, а також неозору східну кордонну лінію, яку, при бажанні (захищаючись або товаришуючи з Бахчисараєм), можна було відсовувати на схід крізь Дике поле

аж до Слобожанщини або навіть далі. Ця, а також наступна релігійна Брестська унія 1596 р., внутрішні та зовнішні ускладнення сусідів (смути у Московщині, навали турків на Відень, суперництво Англії, Австрії та Франції за європейське лідерство) давали польському правлячому класу на рубежі XVI – XVII ст. колосальні переваги та перспективи розвитку власної торгово-економічної і військово-політичної бази держави. Іншими словами, унія виводила Польське королівство до безумовних лідерів старої Європи [8, 9].

Але той час, що прийшов слідом за Великими географічними відкриттями, реформацією релігійних та естетичних почуттів європейців, час суспільного меркантилізму й кальвінізму, зіткнення держав і народів політично тісного континенту на ґрунті зростаючої економічної конкуренції – вкрай жорстко диктував умови централізації вищої державної влади в руках єдиного національно-орієнтованого центру. Так було у Франції, де кардинал Ришельє зачавив економічний протестантизм гугенотів; так було у Англії, де Кромвель силоміць розігнав галасливе парламентське «охвістя»; так було у Швеції, де парламент схвалював усі дії свого короля по округленню кордону держави; так було в Росії, де паралельно з швидким відновленням самодержавної влади Москви йшло освоєння нових земель Сибіру та Далекого Сходу до границь Китаю.

І тільки шляхетська Польща, маючи погрози з півночі, сходу й півдня, не спромоглась зібрати під тверду королівську владу своє фінансово-незалежне й економічно самодостатнє панство. Відчувши торгово-економічні перспективи східної колонізації, польський правлячий клас ринувся активно огорожувати нові землі разом із проживаючими на них українськими «хлопами», силою заганяючи останніх у кріпосну неволю. Експлуатація й торговельний оборот давали величезні прибутки, що здебільшого витрачалися на задоволення сумнозвісного «ясновельможного гонору», поширеного у правлячому прошарку суспільства [10, 12]. Шляхтич дивився на короля, як на першого серед рівних, на Сейм – як на з'їзд лобістських угруповань. Дуже часто інтереси держави і магната розходилися у самий відповідальний момент

життя країни, що вирішував її долю, наприклад, у ході війни. (На той час Європа вже стало воювала постійною армією професіоналів, нерідко найманих, а польський феодал все ще мав змогу будь-коли самовільно покинути військо та повернутися у свій маєток для ведення торгівельних операцій або розваги.) [6].

Саме така несумісна комбінація панської вільності й державного завдання і була причиною розпаду великої країни в момент історичних випробувань. Після «Любліна», зіштовхнувшись впритул з козацьким фактором і православним народом, Варшава так і не спромоглася виробити життєздатного механізму ідейного, культурного та господарського об'єднання своїх земель. Ідучи шляхом відвертого придушення православ'я та окатоличення України, закріпачення вільних селян, маніпулювання козацьким реєстром та підкупу козачої верхівки, скасування наданих козакам обіцянок, Річ Посполита перейшла можливу межу мирного співіснування суспільних класових інтересів [6, 11, 12, 14].

Ось чому з кінця XVI ст. локальні народно-козацькі повстання (Наливайко, Косинський, опришки) становили невід'ємну частину повсякденного життя шляхетської монархії. На початку XVII ст. вони вже почали охоплювати усю країну від Балтійського до Чорного морів (повстання 1625 р., 1630-32 рр., 1637-38 рр., 1648-56 рр.) [3, 4, 5, 7]. Внутрішній розлад призвів до втрати Польщею політичних і економічних досягнень у Європі, зробив її легким добутком сусідів – у першу чергу Швеції і Османської імперії (Кримського ханства) [5, 6]. Поліпшила свої позиції й Московська держава, отримавши кордон по Дніпру на півдні й повернувши частину білоруських земель. [11] Ці події безсумнівно посилили тяжкий стан польської корони, але головним фактором саморозпаду країни продовжував залишатися внутрішній соціальний процес польсько-українського (шляхетсько-українського) протистояння, що призвів на правобережжі Дніпра до повного спустошення краю – Руїни.

Висновки. Таким чином шляхетська феодальна вільність та колоніальна панівна політика, внутрішня суспільна

невпорядкованість, безсилля королівської влади вкупі із примусовим покатоличенням православного українського населення, а також ударами ззовні (турки, шведи, німці, росіяни), призвели до зникнення зі світової політичної сцени колись потужної і процвітаючої держави Європи – Речі Посполитої, що розкинулася у XVI ст. від «можа до можа».

Список використаних джерел

1. Бантиш-Каменський Д.М. Історія Малої Росії. Ч.1. / Д.М. Бантиш-Каменський. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://library.kr.ua/elib/history/part1.html>. – Назва з екрана.
2. Бокщанин А.А., Непомнин О.Е., Степутіна Т.В. История Китая: Древность, Средневековье, Новое время. – М.: Восточная литература, 2010. – 600 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Т.6 / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – 680 с. – (Пам'ятки іст. думки України). [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. - Назва з екрана.
4. Там само Т.7 / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – 628 с. – (Пам'ятки іст. думки України). [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. - Назва з екрана.
5. Там само Т.8 / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – 856 с. – (Пам'ятки іст. думки України). [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. - Назва з екрана.
6. Там само Т.9 / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1997. – 776 с. – (Пам'ятки іст. думки України). [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. - Назва з екрана.
7. История Востока. В 6 т. Т. 2. Восток в средние века / Гл. редкол. : И90 Р.Б. Рыбаков (пред.) и др.; [Отв. ред. Л.Б. Алаев, К.З. Ашрафян]. – М.: Вост. лит., 2002. – 716 с.: карты. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://book.ivran.ru/f/istoriya-vostoka-tom-2-vostok-v-srednie-veka-2002.pdf>. - Назва з екрана.

8. История средних веков. Том 2' \Л. М. Брагина, Ю. М. Сапрыкин, А. Н. Чистозвонов и др.; Под ред. З. В. Удальцовой и С.П. Карпова – Москва: Высшая школа, 1991 – с.400 [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000210/index.shtml>. – Назва з екрана.
9. Отпадение Малороссии от Польши (1340-1654) : Т. 1-3 / П.А. Кулиш. – Москва: Унив. тип., 1888-1889. – 3 т.; 26. Т. 1. – 1888. – 283 с. [Электронный ресурс] // Режим доступа: [http://chtyvo.org.ua/authors/ Kulish/ Отпадение_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_1_ros/](http://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Отпадение_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_1_ros/). – Назва з екрана.
10. Там само Т. 2. – 1888. – 399 с. [Электронный ресурс] // Режим доступа: [http://chtyvo.org.ua/authors/ Kulish/ Отпадение_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_2_ros/](http://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Отпадение_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_2_ros/). – Назва з екрана.
11. Там само Т. 3. [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Отпадение_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_3_ros/. – Назва з екрана.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.1 До середини XVII століття. – 3-тє від. – К.: Либідь, 1995. – 672 с.
13. Wierzbowski S. Konnotata wypadków w domu i kraju zaszytych od 1634 do 1689/ Wid J.K. Załuski. - Lipsk, 1858. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/aresults?action=SearchAction&QI=0CF05D6A6C43D2220FCC6831799C1E3-2>. – Назва з екрана.
14. Kubala L. Wojna moskiewska r.1654-1655 / L. Kubala. – W., 1910 – S. 371. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/22765>. – Назва з екрана.
15. Samuel Twardowski. Woyna domowa z-kozaki i Tatary, Moskwą, potym Szwedami, i zwęgry, przez lat dwanasie Zą Pánowania Najjásniejszego Jana Kazimierza Krola Polskiego Tocząca się. – Calisii., 1681. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=212521>. - Назва з екрана.

References

1. Bantysh-Kamenskyi D.M. Istoriiia Maloi Rosii. CH.1. / D.M. Bantysh-Kamenskyi [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <http://library.kr.ua/elib/history/part1.html>. – Nazva s ekrana.
2. Bokshchanin A.A., Nepomnin O.E., Stepulina T.V. Istoriiia Kitaia: Drevnost, Srednevekovie, Novoe vremia. – M.: Vostochnaia lyteratura, 2010. – 600 s.
3. Hrushevskii M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy: V 11 t., 12 kn. T.6 / Redkol.: P.S.Sokhan (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1995. – 680 s. – (Pamiatky ist. dumky Ukrainy). [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. – Nazva s ekrana.
4. Tam samo T.7 / Redkol.: P.S.Sokhan (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1995. – 628 s. – (Pamiatky ist. dumky Ukrainy). [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. – Nazva s ekrana.
5. Tam samo T.8 / Redkol.: P.S.Sokhan (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1995. – 856 s. – (Pamiatky ist. dumky Ukrainy). [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. – Nazva s ekrana.
6. Tam samo T.9 / Redkol.: P.S.Sokhan (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1995. – 776 s. – (Pamiatky ist. dumky Ukrainy). [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://archeos.org.ua/?page_id=1522. – Nazva s ekrana.
7. Istoriiia Vostoka. V 6 t. T. 2. Vostok v srednie veka / Hl. redkol.: Y90 R.B. Rybakov (pred.) y dr.; [Otv. red. L.B. Alaev, K.Z. Ashrafian]. – M.: Vost. lyt., 2002. – 716 s.: karty. [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <https://book.ivran.ru/f/istoriya-vostoka-tom-2-vostok-v-srednie-veka-2002.pdf>. – Nazva s ekrana.
8. Istoriiia srednykh vekov. Tom 2' \L. M. Brahina, YU. M. Saprykin, A. N. Chistozvonov y dr.; Pod red. Z. V. Udaltsovoi y S.P. Karpova - Moskva: Vysshiaia shkola, 1991 – s.400 [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000210/index.shtml>. – Nazva s ekrana.

9. Otpadenye Malorossii ot Polshy (1340-1654) : T. 1-3 / P.A. Kulysh. – Moskva: Univ. tip., 1888-1889. – 3 t.; 26. T. 1. – 1888. – 283 s. [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Otpadenye_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_1_ros/. – Nazva s ekrana.
10. Tam samo T. 2. – 1888. – 399 s. [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Otpadenye_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_2_ros/. – Nazva s ekrana.
11. Tam samo T. 3. [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Otpadenye_Malorossyy_ot_Polshy_1340-1654_Tom_3_ros/. – Nazva s ekrana.
12. Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: U 2 t. T.1 Do seredyny XVII stolittia. – 3-te vid. – K.: Lybid, 1995. – 672 s.
13. Wierzbovski S. Konnotata wypadkow w domu i kraiu zaszlych od 1634 do 1689/ Wid J.K. Zaluski. – Lipsk, 1858. [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/aresults?action=SearchAction&QI=0CF05D6A6C43D22220FCC6831799C1E3-2>. – Nazva s ekrana.
14. Kubala L. Woina moskowska r.1654-1655 / L. Kubala. – W., 1910 – S. 371. [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <http://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/publication/22765>. – Nazva s ekrana.
15. Samuel Twardowski. Woina domowa z-kozaki i Tatary, Moskwą, potym Szwedami, i zwęgry, przez lat dwanasce Za Panowania Nayiasnieyszego Jana Kazimierza Krola Polskiego Toczaca sie. – Calisii., 1681. [[Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=212521>. – Nazva s ekrana.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Теміров Володимир Іванович – здобувач вищої освіти ступеня «магістр» групи ІАІ-16зм *Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 93400, Україна, Луганська обл., м. Сєвєродонецьк, пр-кт Центральний, 59а, каб.320
e-mail: temirov@pravo-snu.lg.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Темиров Владимир Иванович – соискатель высшего образования на степень «Магистр» группы ИАИ-16зм Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля. 93400, Украина, Луганская обл., г. Северодонецк, пр-кт Центральный, 59а, каб. 320
e-mail: temirov@pravo-snu.lg.ua

DATA ABOUT AUTHOR

Temirov Volodymyr Ivanovych – is a master student, a competitor of higher education of the IAI-16 group of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. V. Dalh EUNU. 93400, Ukraine, Lugansk region, m. Severodonetsk, Prospect Central, 59a, office 320.
e-mail: temirov@pravo-snu.lg.ua

УДК 930.253

ДО ПИТАННЯ ПРО СПЕЦИФІКУ АРХІВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС)

Барановська Н. П.

Метою статті є надання якомога повної інформації стосовно реальних процесів, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС та ліквідацією її наслідків. Особливе місце тут посідають архівні джерела в силу накопичення у фондах величезного масиву конкретно-історичної інформації про цю ситуацію, дії влади та реакції суспільства. Передусім це фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного архіву громадських об'єднань, а також Центральний партійний архів при ЦК КПРС та колишній Центральний державний архів народного господарства СРСР. Більш широка інформація з проблеми представлена у відомих архівах. Серед них:

поточний архів комісії Верховної Ради України з питань Чорнобильської катастрофи, Урядовий архів та архів I відділу уряду – Ради Міністрів УРСР, відомчі архіви Мінсільгоспроду, Мінчорнобиля, СБУ та Президії НАН України. З'ясовано, що Чорнобильська катастрофа залишила багато нерозв'язаних проблем, тому їх вивчення має бути продовжене із залученням найрізноманітніших джерел інформації. І найважливіше з них – архівні джерела.

Ключові слова: архіви, архівні документи, архівні установи, архівні фонди, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

К ВОПРОСУ О СПЕЦИФИКЕ АРХИВНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ АСПЕКТОВ НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ АВАРИИ НА ЧЕРНОБЫЛЬСКОЙ АЭС)

Барановская Н. П.

Целью статьи является предоставление как можно полной информации о реальных процессах, связанных с аварией на Чернобыльской АЭС и ликвидацией ее последствий. Особое место здесь занимают архивные источники в силу накопления в фондах огромного массива конкретно-исторической информации об этой ситуации, действиях властей и реакции общества. Прежде всего это фонды Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины и Центрального государственного архива общественных объединений, а также Центральный партийный архив при ЦК КПСС и бывший Центральный государственный архив народного хозяйства СССР. Более широкая информация по проблеме представлена в ведомственных архивах. Среди них: текущий архив комиссии Верховной Рады Украины по вопросам Чернобыльской катастрофы, Правительственный архив и архив I отдела правительства – Совета Министров УССР, ведомственные архивы Минсельхозпрода, Минчорнобиля, СБУ и Президиума НАН Украины. Установлено, что Чернобыльская катастрофа оставила много нерешенных проблем, поэтому их изучение

должно быть продолжено с привлечением самых разнообразных источников информации. И самое важное из них – это архивные источники.

Ключевые слова: архивы, архивные документы, архивные учреждения, архивные фонды, Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины.

TO THE QUESTION ABOUT THE SPECIFICITY OF ARCHIVAL SUPPORT FOR THE STUDY OF THE SPECIFIC ASPECTS OF THE NEW HISTORY OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE ACCIDENT AT THE CHERNOBYL NPP)

Baranovska N. P.

The purpose of the article is to provide as much information as possible about the actual processes associated with the Chernobyl accident and its consequences. A special place is occupied by archival sources because of the accumulation of a huge array of concrete historical information about this situation, the actions of the authorities and the reactions of society. First of all, these are the funds of the Central State Archives of the Supreme Governments and Governments of Ukraine and the Central State Archives of Public Associations, as well as the Central Party Archive under the Central Committee of the CPSU and the former Central State Archive of the National Economy of the USSR. More information on the problem is presented in departmental archives. Among them: the current archive of the Verkhovna Rada Commission on Chornobyl disaster, the Government Archives, and the Government Department – the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, the Departmental Archives of the Ministry of Agriculture, Ministry of Chernobyl, the SBU and the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine. It was clarified that the Chernobyl disaster left many unresolved problems, so their study should be continued with the involvement of a variety of sources of information. And the most important of them – archival sources.

Key words: archives, archival documents, archival institutions, archival collections, Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine.

Постановка проблеми. Новітня історія України, що твориться на очах і за участю сучасників, потребує історичного наукового закріплення для майбутніх поколінь, аналізу, узагальнення процесів – тобто їх вивчення. Специфіка цього процесу полягає в тому, що коло джерел є надзвичайно широким. І не останнє місце в ньому посідають архівні матеріали деяких центральних та, частіше, відомчих архівів та поточне діловодство.

Окреслюючи систему архівів в Україні часів незалежності, слід зазначити, що вона функціонує і розвивається на підставі Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», прийнятого у 1994 р. (із змінами, внесеними 1996 та 1997 рр.), постанови Кабінету міністрів України від 15.09.1999 р. «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 роки», Розпорядження Президента України від 2.09.2000 р. «Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи». Протягом останніх років, на основі Указу Президента від 9.12.2010 р. (№ 1085/2010) «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» відбувалося реформування системи архівних установ. Замість Держкомархіву створено Державну архівну службу України, підпорядковану Міністерству юстиції, що мало б сприяти більш повному й раціональному збереженню інформації для можливих майбутніх дослідників різних аспектів становлення і розвитку України. На прикладі дослідження чорнобильської проблеми, чому авторка присвятила майже двадцять років свого наукового життя, можна переконливо простежити важливе значення архівних матеріалів.

Метою статті є надання якомога повної інформації стосовно реальних процесів, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС та ліквідацією її наслідків. Особливе місце тут посідають архівні джерела в силу накопичення у фондах величезного масиву конкретно-історичної інформації про цю ситуацію, дії влади та реакції суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вийшло кілька збірників документів, в яких розкривається широке коло чорнобильських питань [3; 6; 7] та ін. Проте, хоча

збірники є досить репрезентативні, вони не охоплюють всю величезну кількість архівних джерел. Що ж стосується концептуального підходу до відбору архівних джерел в ході будь-якого дослідження, то в його основу має бути покладено принцип, сформульований академіком В. А. Смолієм, який вважає, що основоположним при аналізі певних історичних процесів та явищ є не взагалі архівні документи, а найтиповіші з них [1].

Виклад основного матеріалу. Специфіка чорнобильської проблеми щодо пошуку, відбору, накопичення і верифікації архівних документів полягає в тому, що незначна віддаленість її в часі обумовила, на момент початку роботи над проблемою, накопичення документального масиву, пов'язаного з нею, в основному в системі відомчих архівів, частково – Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО).

Корисними і цінними виданнями, що допомагають зорієнтуватися у матеріалах архівів, є путівники. Першим таким путівником по фондах та колекціях ЦДАГО стала книга «Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник» [5]. Основними джерелами ЦДАГО в ході дослідження чорнобильської проблеми стали накопичені документи двох фондів – І та 7, а саме: матеріали загального відділу ЦК Компартії України та ЦК ЛКСМУ.

Серед великої кількості описів, що їх включав до себе ф. 1, у ході дослідження було використано справи з описів: 2 (Матеріали з'їздів, пленумів, зборів партійного активу, нарад, засідань 1972-1991 рр.); 6 (Протоколи засідань політбюро ЦК КПУ 1956-1967 рр.); 10 (Протоколи засідань політбюро і секретаріату 1968-1975 рр. (ч. 1) та 1976-1980 рр. (ч. 2); 11 та 16 (Протоколи засідань політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК Компартії України 1981–1991 рр.). Частина виявлених документів і матеріалів була опублікована в збірниках Інституту історії НАН України: «Чорнобиль: проблеми здоров'я населення» (1995), «Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали» (1996) і «Чорнобиль. Документи оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988)» (2017).

Важливі джерела з проблеми зосереджує опис 17, серед справ якого №№ 224-226 – стенограми засідань оперативної групи політбюро ЦК КПУ, рішення про створення якої було прийнято 3.05.1986 р. Стенограми дають уявлення про масштабність події, розкривають те величезне коло проблем, що постало перед керівництвом УРСР, засвідчують його намагання вплинути на ситуацію та неможливість зробити це в силу масштабів проблеми та її непередбачуваності місцевому керівництву.

Найбільшу кількість цікавих джерел з проблеми у ф. 1 ЦДАГО дає опис 25 «Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)», особлива її ч. II, що охоплювала 1970–1988 рр.

Джерела для вивчення дій влади в наступні післяаварійні роки зосереджено в опису 32 «Загальний відділ. Записки, довідки, інформації...»

Що стосується ф. 7, то найсуттєвішими для дослідження дій та стану молодіжної частини суспільства в ході ліквідації аварії та її наслідків стали опис 19 (Стенограми і протоколи конференцій, пленумів, активів, зборів та засідань бюро обкомів ЛКСМУ 1979–1991 рр. та оп. 20 (Інформації та пропозиції ЦК ЛКСМУ з питань ідеологічної роботи).

Поряд із ЦДАГО, важливим архівним джерелом з чорнобильської проблеми стали державні архіви СРСР: колишній Центральний партійний архів при ЦК КПРС та колишній Центральний державний архів народного господарства СРСР (обидва в Москві). У нових політичних умовах ці архіви були реорганізовані. У 1991 р. на базі документів поточних архівів структурних підрозділів ЦК КПРС було утворено Центр збереження сучасної документації, який у 1999 р. було трансформовано в Російський державний архів новітньої історії (РДАНІ). Був також утворений Президентський архів Російської Федерації, де зберігається основна частина матеріалів щодо Чорнобильської катастрофи. Протягом останніх років цей архів залишався недоступним для іноземних громадян, якою була визнана зокрема й авторка.

Серед матеріалів, що були виявлені у фондах РДАНІ, найсуттєвіший інтерес становить фонд 89. Виявлені справи

окремих описів цього фонду містять листи, інформації, звернення до ЦК КПРС (оп. 9, спр. 59) та одиничні протоколи засідань Оперативної (чорнобильської) групи політбюро ЦК КПРС (оп. 51, спр. 20, 21). Переконливим свідченням міжнародного резонансу події на ЧАЕС стала кількість виявлених документів з питань міжнародних зв'язків, пов'язаних з катастрофою. Оп. 53, спр. 15, 16, 20, 23, 37, 39, 53, 57, 74, 78 містять інформацію про участь СРСР у спеціальній та 30-й сесіях Генеральної конференції та сесіях Ради управляючих МАГАТЕ, про результати наради країн – членів МАГАТЕ з питань дальшого підвищення безпеки ядерної енергетики, про звернення зарубіжних громадян до М. С. Горбачова у зв'язку з аварією, постанову Секретаріату ЦК КПРС «Про план упереджуючих контрпропагандистських акцій у зв'язку з річницею аварії на Чорнобильській АЕС» та багато ін.

У Центральному державному архіві народного господарства СРСР, який після кардинальних політичних змін у житті країни одержав назву «Російський державний архів економіки», найважливіші документи, щодо Чорнобильської катастрофи зосереджено у ф. 650 – фонді Державного агропромислового комітету СРСР, який охоплює документи з листопада 1985 до квітня 1989 рр. Опис № 1 цього фонду містить справи постійного збереження центрального апарату цієї державної структури. Документи 1986 р. були виявлені серед документів управління справами (спр. 31 (протоколи №№ 1-10 нарад у Голови Держагропрому СРСР Мураховського В. С.), спр. 32 (протоколи №№ 1-14 нарад у Першого заступника Голови Держагропрому СРСР Сизенко Є. І.), спр. 77 (доручення ЦК КПРС та матеріали з виконання доручень, доповіді, доповідні записки, листи до ЦК КПРС, т. 1) та відділу з виробництва та переробки продукції тваринництва. Так спр. 556 містить документ на 18 сторінках, що має назву «Рекомендации по использованию мясного сырья с содержанием радиоактивных веществ и инструкция по дезактивации производственных помещений предприятий мясной и птицеперерабатывающей промышленности».

Поряд з державними архівами Києва та Москви як джерела інформації з проблеми було використано відомчі архіви. Серед них – поточний архів комісії Верховної Ради України з питань Чорнобильської катастрофи, Урядовий архів та архів І відділу уряду – Ради Міністрів УРСР, відомчі архіви Мінсільгоспспроду, Мінчорнобиля, СБУ та Президії НАН України.

Колекція документів комісії Верховної Ради України з питань Чорнобильської катастрофи, яка була виявлена 1993 р., складалась з документів, що розкривали медичні аспекти події, зокрема зусилля, спрямовані на приховування правдивої інформації та визначення нормативів вмісту радіоактивних елементів у воді, продуктах харчування, повітрі. Хронологічно ці документи охоплюють період з 1.05.1986 р. до 19.01.1994 р.

Найбільше – п'ять документів – стосувались проблеми інформування (точніше – дезінформування). Серед них, наказ МОЗ УРСР про посилення секретності проходження інформації про аварію на ЧАЕС від 18.05.1986 р. та ВЧ-грама Голови урядової комісії СРСР О. Щепіна до МОЗ УРСР про засекречення медичної документації (20.05.1986 р.). У колекції був також архівний документ – ВЧ-грама МОЗ СРСР міністру охорони здоров'я України з текстом тимчасової інструкції з нагальної профілактики враження радіоактивним йодом, яку в Україні одержали 9.05.1986 р. Дата надходження цієї інструкції є яскравим свідченням «якості» роботи загальносоюзного МОЗ. Адже йодна профілактика мала сенс лише в перший момент потрапляння радіоактивного йоду до організму людини. Через два тижні після вибуху й початку поширення радіоактивного йоду ця профілактика була позбавлена будь-якого сенсу.

Серед документів поточного архіву комісії ВР України з питань Чорнобильської катастрофи – неодноразові звернення міністра охорони здоров'я УРСР А. Романенка до МОЗ СРСР з проханнями дати вказівку, як же вирішувати те чи інше питання, наприклад, як формулювати остаточний діагноз при променевому захворюванні (12.05.1986 р.).

Певний обсяг конкретної інформації містить довідка МОЗ УРСР для ЦК КПУ з радіаційно-гігієнічною оцінкою заходів

щодо поліпшення радіаційної обстановки в Києві (6.08.1986 р.), однак оцінку її достовірності і об'єктивності (враховуючи традицію прикрашання дійсності у звітах) можуть зробити лише незалежні експерти. Ця ж проблема стоїть і відносно документу «Експертна оцінка членів міжнародної комісії з радіологічного захисту щодо можливості проживання і праці в м. Прип'ять» (червень 1988 р.).

Поточний архів комісії ВР України з питань Чорнобильської катастрофи 1993 р. став джерелом інформації про становлення в незалежній Україні системи радіаційного захисту населення. Таким джерелом є Протокол спільного засідання Комісії ВР УРСР з питань чорнобильської катастрофи і Національної комісії радіаційного захисту населення України (10.10.1991 р.)

У ході вирішення чорнобильських проблем, враховуючи їх комплексність, відбувались спільні засідання комісій ВР УРСР з питань чорнобильської катастрофи, з проблем екології та раціонального природокористування та інших у зв'язку з необхідністю забезпечення населення забруднених регіонів якісними продуктами харчування (Протокол засідання № 2 від 27.01.1992 р.). Виявлені протоколи ряду засідань Комісії ВР України з питань Чорнобильської катастрофи, звернення народних депутатів від областей та територій, які зазнали радіоактивного забруднення, до ВР, інформація про стан газифікації населених пунктів і будівництво газопровідних мереж у Житомирській, Чернігівській та Київській областях, що постраждали внаслідок аварії тощо.

В наступні роки чорнобильська проблема набула нових, кримінальних рис, що також знайшло своє відбиття в таких джерелах, що виявлено в поточному архіві Комісії, як Довідка комісії Федерації профспілок України про результати перевірки видачі посвідчень «Учасник ліквідації аварії на ЧАЕС» працівникам профспілкових органів від 21.04.1993 р. та Постанова про закриття кримінальної справи, порушеної 11.02.1992 р., стосовно дій посадових осіб, державних і громадських органів під час аварії на ЧАЕС від 24.04.1993 р.

Особливе місце посідає документ від 19.01.1994 р., що стосується видатної української поетеси Ліни Костенко. Вона

з самого початку брала участь у роботі історико-етнографічної експедиції Мінчорнобиля України, маючи постійний клопіт з в'їздом до Зони. Тому голова комісії ВР з питань Чорнобильської катастрофи В. Яворівський звертався до керівництва Мінчорнобиля з приводу видачі їй постійної посвідки.

Джерелом інформації про роботу колишньої Ради Міністрів УРСР стали матеріали Урядового архіву та архіву першого відділу РМ УРСР, які зосереджено в приміщенні нинішнього Кабінету Міністрів України. У відкритому фонді Урядового архіву джерела з проблеми зосереджено у фонді Р-2, опис 15 (Сводная опись документов СМ УССР), справах № 189-990 (частково) (аварійний період) та в справах 990, 19-1, 22-67 Б, 24-65, та 24-73 (з 1988 р.). Хронологічно ці джерела охоплюють час від квітня 1986 р. до 1993 р. За змістом це джерела з питань фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання постраждалого населення й ходу ліквідації аварії та її наслідків. Цікаво, що тут зосереджені деякі рішення Урядової комісії СРСР, які в порядку інформування надсилались до РМ УРСР та різних його структур. Однак, їх кількість настільки незначна, порівняно з реальною їх кількістю, що теза про вторинність республіканського керівництва, яке не обов'язково було інформувати в повному обсязі, стає аксіомою.

У цьому ж архіві виявлено джерело інформації, що яскраво показує героїзм людей в ході початкового етапу мінімізації наслідків – подання Уряду УРСР до ВР СРСР про нагородження орденами і медалями СРСР працівників народного господарства, партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів УРСР за самовіддані дії в ході ліквідації аварії на ЧАЕС та її наслідків. У цьому документі йдеться про близько 800 чоловік і датований він 31.10.1986 р.

Період після 1986 р. зосереджено у справах 990, 19-1, 22-67 Б, 24-65, та 24-73. Документи цих справ є джерелом з питань наукового забезпечення ліквідації (за офіційним формулюванням) наслідків аварії (ЛНА), візитів зарубіжних політичних і громадських діячів, керівників міжнародних

організацій. Тут зосереджено інформації, звернення, звіти, клопотання з питань фінансового та матеріально-технічного забезпечення постраждалого населення, будівництва житла для переселенців та ін.

Особливим джерелом, де зібрана інформація про участь міністерств і відомств УРСР у зусиллях з мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи став архів першого відділу Ради Міністрів. Тут у фонді Р-2 зосереджена інформація під описом 12 сс («совершенно секретно»), що практично по днях розкриває зусилля працівників різних структур РМ УРСР. Так, в спр. 21, т. 3 (інв. № 3867) зосереджено звіти й інформації Міністерства побутового обслуговування населення УРСР, яке займалось організацією обслуговування учасників ліквідації аварії на ЧАЕС та евакуйованого населення. У спр. 21, т. 4 (інв. № 3868) – інформації та відомості МОЗ УРСР про надання медичної допомоги населенню, госпіталізованих осіб і хворих, радіаційну обстановку і вміст радіоактивних речовин у навколишньому середовищі та продуктах харчування, якості води та молочної продукції в забруднених районах, медико-санітарне обслуговування уражених радіацією осіб та ін. Справа 21, т. 5 (інв. № 3870) зосередила інформації МВС УРСР до РМ республіки про охорону громадського порядку в м. Прип'яті та зоні радіаційного зараження, місцях проживання евакуйованого населення, гасіння пожежі в районі Новошепелицького лісництва поблизу ЧАЕС, рух транспорту і осіб у 30-кілометровій зоні через КПП в селах Дитятки, Старі Соколи, Діброва тощо.

Тут же в архіві I відділу КМ (колишньої Ради Міністрів) ф.Р-2, оп. 12 сс, спр. 21, т. 6 (інв. № 6872) зберігаються інформації Держагропрому УРСР про рівень радіації у галузі та її роботу за умов, що склалися після аварії на ЧАЕС.

Очевидно, що Чорнобильська катастрофа надзвичайно сильно вдарила по природі України, забруднивши величезні території і вивівши їх з виробничого користування та вплинула на значну кількість сільського населення. Тому архів Держагропрому УРСР став надзвичайно важливим джерелом вивчення проблеми. Найсуттєвіші матеріали про ситуацію у галузі після Чорнобильської катастрофи виявлено саме у

відомчому архіві цієї установи, правонаступником якої є нинішнє Міністерство аграрної політики. Нині багато з цих матеріалів передано до ЦДАВО України.

У сформованому «Чорнобильському фонді» в архіві Мінсільгосппроду (колишній Держагропром УРСР) було опрацьовано 40 справ, кожна з яких складала близько 300 стор. Цей фонд охоплює матеріали до 1988 р. Серед виявлених документів – постанови та розпорядження керівних органів СРСР та УРСР, листи, інформації, доповідні записки, звернення, повідомлення, протоколи засідань та інші. Документальні джерела цього фонду дають можливість вивчення найширшого кола проблем, з якими зіткнулось керівництво галузі, і конкретних дій – чи не дій, галузевих керівників, зокрема, відомого політичного діяча О. М. Ткаченка, який обіймав тоді посаду начальника штабу служби ЦО Держагропрому УРСР, першого заступника міністра. Наявність чи відсутність його підписів на тих, чи інших документах дає підставу висловити думку про його політичну заангажованість на противагу вираженому фаховому підходу до проблеми.

Серед питань, джерелами вивчення яких є матеріали фонду, зусилля з вдосконалення методики радіоактивного контролю за м'ясом і молоко-продуктами, волення про труднощі з переробкою і зберіганням м'ясопродукції із забруднених господарств Київської та Житомирської областей, про низький рівень забезпеченості радіометричною апаратурою колгоспних ринків тощо.

Привертають увагу документальні джерела, що дозволяють дослідити ставлення керівництва СРСР до виконання Україною її зобов'язань щодо постачання продовольчої продукції до великих міст Росії, зокрема Москви та Ленінграду. Зокрема, ставилося завдання більш якісного дозиметричного контролю продукції, що постачалась.

За джерелами чорнобильського фонду відомчого архіву Держагропрому видно, що традиція фінансових зловживань і порушень в ході вирішення чорнобильських проблем, яку суспільство має нині, була закладена в перший післяварійний рік. Так, перша інформація про фінансові порушення при здачі

в експлуатацію будинків для евакуйованого сільського населення датується 20.08.1986 р.

Звичайно, найважливішим джерелом вивчення проблеми мають бути архіви структур виконавчої влади, що були створені для безпосереднього розв'язання конкретних справ. Так, у кінці 1990 р. був створений Держкомітет УРСР по захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, тимчасове положення про який було затверджено Постановою РМ УРСР від 2.11.1990 р. У травні 1991 р. його було трансформовано в Міністерство УРСР у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, т. зв. Мінчорнобиль, який у 1996 р. указом Президента України від 28.10.1996 р. був реорганізований. Пізніше, у 2000 р., в його структурі було утворено державний департамент – Адміністрації зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення [2], у 2004 р. з структури Міністерства знову було виділено Державний комітет, який у 2005 р. – знову ж таки повернуто до МНС [4]. У наступні роки організаційні зміни й реорганізації тут продовжувались, що надзвичайно ускладнює пошук інформації і роботу у відомчому архіві.

Стан постійних реорганізацій не дозволив нормально працювати з масивом документів, які накопичились протягом останнього десятиліття в цій структурі. Опрацьовано було лише архів поточного діловодства Мінчорнобиля, який містить документи, що розкривають відомчу діяльність. Це – листування, нормативна документація керівних органів та вказівки виконавчим органам на місцях, плани, програми, звіти, і т. ч. й про міжнародні зв'язки, фінансові потоки та ін. Серед найбільш вагомих документів – постанова Мінчорнобиля про єдину систему державного радіаційного контролю від 10.10.1991 р., оголошення оргкомітету про проведення міжнародного конкурсу проектів перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему – лютий 1992 р., повідомлення керівникам міністерств і організацій про початок занять в Українському радіологічному учбовому центрі (24.12.1993 р.) та ін.

Серед виявлених документів є блок, що розкриває співпрацю Міністерства з такою важливою структурою в сфері

управління атомною енергетикою, як Держкоматом України. Це – пропозиція проведення спільного засідання з Колегією Держкоматому (3.12.1993 р.), довідка для Держкоматому про стан і перспективи роботи ЧАЕС (4.03.1993 р.). Виявлено також рішення Колегії Держкомітету з ядерної та радіаційної безпеки № 31 від 22.12.1993 р. про визначення статусу 4-го блока ЧАЕС, що мало принципове значення для розробки стратегії зняття його з експлуатації. 27.04.1995 р. Держкоматом надіслав до міністерства (вих. № 787/14) результати аналізу його Науково-технічною радою програми робіт із забезпечення контролю, стабілізації стану та перетворенню об'єкта «Укриття» (ОУ) на 1995 р. і пропозицію створення спеціального фонду перетворення ОУ в екологічно безпечну систему на випадок відсутності фінансової допомоги країн Заходу. На жаль, ця структура також зазнавала неодноразових реорганізацій, що, як засвідчує реальність, не справило позитивного впливу на вирішення поставлених завдань.

Матеріали поточного архіву Мінчорнобилю є цікавим і досить повним джерелом вивчення міжнародних зв'язків України в ході вирішення чорнобильської проблеми та зусиль світової спільноти з надання допомоги постраждалим регіонам і населенню. Серед документів – Комюніке чотиристоронніх переговорів делегацій республіки Білорусь, РФ, України та координатора ООН по Чорнобилю про міжнародне співробітництво та їх звернення до генерального директора Всесвітньої організації охорони здоров'я доктора Хіроші Накадзіма 26.05.1993 р., довідка Управління міжнародних зв'язків Мінчорнобиля України про співробітництво з ООН у справі ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (не пізніше травня 1993 р.) та доповідна записка про доцільність визначення пріоритетних напрямів співробітництва з цією організацією (2.06.1993 р.).

Проявом поваги світової спільноти до України та галузевого керівника справи ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС став виявлений в поточному діловодстві у перекладі з англійської лист заступника генерального секретаря ООН Я. Еліассона до міністра України Г. Готовчиця і запрошенням на засідання комітету ООН з чорнобильських питань

(29.10.1993 р.). У цілому, співпраця з ООН, судячи з документів, посідала значне місце в діяльності міністерства. Одним з джерел вивчення цієї проблеми стало зокрема листування з директором Женевського відділення Департаменту з гуманітарних питань ООН п. М. Гріффітсом і розробка проекту резолюції Генасамблеї ООН до 10-ї річниці Чорнобильської катастрофи (документ від 22.11.1995 р.). Виявлено також Меморандум міжнародного симпозіуму «Безпека «Укриття» – 94» (18.03.1994 р.), Прес-реліз про екстрену гуманітарну допомогу Україні з Японії (25.04.1994 р.) та ін.

Оскільки Мінчорнобиль займався організацією наукового супроводу вирішення проблеми, логічним видається виявлення в його поточному діловодстві цікавого джерела вивчення цього аспекту – спільної постанови НАН України та Мінчорнобиля від 11.01.1996 р. «Про результати наукових досліджень установ НАН України з чорнобильської тематики та заходи щодо підвищення їх ефективності».

Враховуючи тотальну засекреченість інформації про Чорнобильську катастрофу та наукові проблеми, породжені нею, найважливішим джерелом вивчення напрямків наукового супроводу мінімізації її наслідків став архів Першого відділу Президії НАН України, доступ до якого став можливим завдячуючи особистому втручання і підтримці академіка НАНУ В. Г. Бар'яхтара.

Ситуацію навколо інформації з проблеми добре розкривають два документи, один з яких виявлено в архіві I відділу: Розпорядження Президії АН УРСР про засекречення інформації про аварію на ЧАЕС та ліквідацію її наслідків від 20.05.1986 р. (спр. 1-12), а інший – Повідомлення Президії НАН України директорам академічних установ про зняття заборон на оприлюднення інформації про Чорнобильську катастрофу у відповідності із Законом України «Про державну таємницю» (№ 11/29 від 1.11.1995 р.) – документ поточного діловодства.

В архіві Першого відділу Президії НАНУ знаходились справи, які переконливо показали велику роль наукових колективів Академії наук УРСР у вирішенні багатьох

конкретних проблем, що виникли в результаті зруйнування 4-го енергоблоку ЧАЕС, величезного викиду радіоактивності у навколишнє середовище та намаганнях мінімізації наслідків катастрофи. Так, справа 81, т. 6 містить протоколи нарад Комісії Президії АН УРСР з питань ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Ця Комісія була створена за дорученням Голови РМ республіки О. П. Ляшка 3.05.1986 р., а засідання її проводились з 4 травня щоденно, а інколи й двічі на день.

Документи, що зосереджені в справах 82 і 92 мають велику інформаційну насиченість. Так, найзначнішим матеріалом спр. 82 є документ від 6.11.1986 р. «Аналітичний матеріал КДБ УРСР для АН УРСР про досвід західних спеціалістів по дезактивації водних басейнів після аварій на АЕС». Спр. 92 також вміщує багато різноманітної інформації, що розкриває складові проблеми, до вирішення якої була долучена АН УРСР. Спр. 93 (тт. 1, 2, 3, 4, 7) є дуже детальним і вичерпним джерелом вивчення стану атмосфери, повітря, ґрунту, людини внаслідок аварії та внеску окремих академічних колективів у вирішення конкретних завдань.

Навіть та незначна можливість опрацювання відомчого архіву СБУ, яку мала дослідниця (опрацьовано матеріали ф. 16 – фонд таємного та нетаємного діловодства КДБ УРСР, оп. 11-А – Доповідні записки та інформаційні повідомлення 1986 р.), дозволила зрозуміти те величезне ідеологічне протистояння, яке виникло навколо аварії на ЧАЕС, оскільки в інформаціях на ім'я першого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького йшлося про акції протесту, що відбувались в Україні й за кордоном, зокрема в США, Канаді, країнах Європи у зв'язку з урядовою дезінформацією.

Висновки. Пройшло вже понад 30 років з часу Чорнобильської катастрофи, а багато проблем, що виникли в квітні 1986 р. і досі не вирішені остаточно. Тому вивчення цієї проблеми має бути продовжене із залученням найрізноманітніших джерел інформації. І найважливіше з них – архівні джерела.

Список використаних джерел

1. Історіографія, методологія та джерельна база досліджень аграрних відносин в Україні у другій половині

- XX століття / за ред. В. А. Смолія, П. Т. Тронька, О. П. Реєнта та ін. – К.: ІУ НАНУ, УАІН, 2000. – 63 с.
2. Про утворення державного департаменту – Адміністрації зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2000 р. № 851. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/851-2000-%D0%BF>.
 3. Соціальні аспекти наслідків аварії на Чорнобильській АЕС мовою документів. (до 30-річчя катастрофи) // Український історичний журнал. – 2016. – № 3. – С. 142–172.
 4. Указ Президента України № 681/2005 від 20.04.05 «Про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww7.president.gov.ua/documents/2724.html>.
 5. Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / упор.: Б. Іваненко (кер.), О. Бажан, А. Кентій та ін. – К., 2001. – 496 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Putivnyk-CDAGO.php>.
 6. Чорнобиль: проблеми здоров'я населення: Зб. док. і мат. у 2 ч. / Упор. Н. П. Барановська [та ін.]. – К., 1995. – Ч. 1. – 260 с.; Ч. 2. – 240 с.
 7. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей: 1986–2006. – К., 2006. – 624 с.

References

1. Istoriohraphiya, metodolohiya ta dzherelna baza doslidzhen ahrarnykh vidnosyn v Ukrayini u druhiy polovyni XX stolittya. / za red. V. A. Smoliya, P. T. Tronka, O. P. Reyenta ta in.. – K.: IIU NANU, UAIN, 2000. – 63 s.
2. Pro utvorenniya derzhavnoho departamentu – Administratsiyyi zony vidchuzhennya i zony bezumovnoho (obovyazkovoho) vidselennya. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 29 travnya 2000 r. № 851. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/851-2000-%D0%BF>.

3. Sotsialni aspekty naslidkiv avariyi na Chornobylskiy AES movoyu dokumentiv. (do 30-richchya katastrofy) // Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal. – 2016. – № 3. – S. 142–172.
4. Ukaz Prezidenta Ukrayiny № 681/2005 vid 20.04.05 «Pro Ministerstvo Ukrayiny z pytan nadzvychaynykh sytuatsiy ta u spravakh zakhystu naselennya vid naslidkiv Chornobylskoyi katastrofy» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ww7.president.gov.ua/documents/2724.html>.
5. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny: Putivnyk / upor.: B. Ivanenko (ker.), O. Bazhan, A. Kentiy ta in. – K., 2001. – 496 s. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Putivnyk-CDAGO.php>.
6. Chornobyl: problemy zdorov'ya naselennya: Zb. dok. i mat. u 2 ch. / Upor. N. P. Baranovska [ta in.]. – K., 1995. – Ch. 1. – 260 s.; Ch. 2. – 240 s.
7. Chornobylska katastrofa v dokumentakh, faktakh ta dolyakh lyudey: 1986–2006. – K., 2006. – 624 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Барановська Наталія Петрівна, доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Лауреат премії імені М. І. Костомарова НАН України
e-mail: natalia.baranovska@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Барановская Наталья Петровна, доктор исторических наук,
старший научный сотрудник,
Лауреат премии имени М. И. Костомарова НАН Украины
e-mail: natalia.baranovska@gmail.com

DATA ON AUTHOR

Baranovska Natalia P., Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher,
Laureate of the prize M. I. Kostomarov National Academy of Sciences of Ukraine
e-mail: natalia.baranovska@gmail.com

РОЗДІЛ II. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МУЗЕЄЗНАВСТВА

УДК 94(477)«070»

УКРАЇНСЬКІ ДУХОВНІ ТРАДИЦІЇ В УКРАЇНОМОВНІЙ ПЕРІОДИЦІ США ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Біловус Л. І.

Стаття розглядає україномовну періодику США на предмет реалізації українських духовних традицій як чинника збереження національної ідентичності, що ще не було предметом наукових розвідок. Метою нашого дослідження є простежити в контексті україномовної періодики США збереження українською діаспорою своєї релігійної ідентичності як складової ідентичності національної. Публікації у газетах «Міст», «Свобода», «Час і Події», «Українське слово», «NOVAгазета» висвітлюють позитивну тенденцію в середовищі української діаспори США – відродження старих та заснування нових парафій, відзначення різних ювілеїв церковних громад.

Опубліковані матеріали в періодичних виданнях українців США акцентують на тому, що Церква для українців є синтезом національного, культурного і релігійного, символом, який має відповідати українській ментальності, культурно і духовно збагачувати. Тому релігійні установи української діаспори США реалізують єдину спільну мету свого існування – збереження національної ідентичності українців у цій країні через збереження українських духовних традицій.

Ключові слова: українська діаспора США, україномовна періодика, національна ідентичність, релігійна ідентичність, парафія.

УКРАИНСКИЕ ДУХОВНЫЕ ТРАДИЦИИ В УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ ПЕРИОДИКЕ США КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Биловус Л. И.

Статья рассматривает украиноязычную периодику США на предмет реализации украинских духовных традиций как фактора сохранения национальной идентичности, что еще не было предметом научных исследований. Целью нашего исследования является проследить в контексте украиноязычной периодики США сохранение украинской диаспорой своей религиозной идентичности как составляющей идентичности национальной. Публикации в газетах «Мост», «Свобода», «Время и События», «Украинское слово», «NOVAгазета» освещают положительную тенденцию в среде украинской диаспоры США – возрождение старых и основания новых приходов, празднование различных юбилеев церковных общин.

Опубликованные материалы в периодических изданиях украинской диаспоры США акцентируют на том, что Церковь для украинцев является синтезом национального, культурного и религиозного, символом, который должен соответствовать украинской ментальности, культурно и духовно обогащать. Поэтому религиозные учреждения украинской диаспоры США реализуют единую общую цель своего существования – сохранение национальной идентичности украинцев в этой стране путем сохранения украинских духовных традиций.

Ключевые слова: украинская диаспора США, украиноязычная периодика, национальная идентичность, религиозная идентичность, приход.

SPIRITUAL TRADITIONS OF UKRAINIANS IN UKRAINIAN PERIODICALS OF THE USA AS THE FACTOR OF SAVING OF NATIONAL IDENTITY

Lesia Bilovus

The article deals with studying of representation of Ukrainian spiritual traditions in Ukrainian periodicals of the USA as factors of saving of national identity what was never studied before. The

aim of the research is to highlight the keeping of Ukrainian diaspora's religious identity as the essential part of national identity in Ukrainian periodicals of the USA. Articles in newspapers «Mist» («The Bridge»), «Svoboda» («Freedom»), «Chas i podiyi» («Time and Facts»), «Ukrayinske slovo» («The Ukrainian Word»), «NOVA gazeta» («The New Paper») show positive tendencies in Ukrainian diaspora's midst: revival of old and establishing of new parishes, celebration of church societies jubilees.

Published materials prove that Church for Ukrainians means a synthesis of national, cultural and religious, it is a symbol corresponding with Ukrainian mentality, cultural and spiritual enrichment. That is why religious centers of Ukrainian diaspora in the USA have a common aim – to save the national identity of Ukrainians in this country following the Ukrainian spiritual traditions.

Key words: *Ukrainian diaspora of the USA, Ukrainian periodicals, national identity, religious identity, parish.*

Постановка проблеми. Упродовж усієї історії існування української діаспори у США основою її національної самоідентифікації, чинником єдності та розвитку виступала система національно-духовних цінностей, одним із наріжних каменів якої є християнська ідентичність. В. Маркусь зазначає, «що жодна назва не передавала так глибинного зв'язку між національністю та релігією, як поняття «руська віра». За певних обставин релігійний компонент міг набувати вигляду ідентифікаційної домінанти» [1, с. 128]. З іншого боку, національна преса є також важливим чинником консолідації, згуртування навколо певних ідей. Стосовно закордонних українців її значення зростає в рази, оскільки діаспорна періодика не тільки формує національно-патріотичну думку української громади, а й має великий вплив на збереження національної ідентичності за межами історичної батьківщини.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній науці питаннями закордонних українців, з'ясуванням причин еміграції загалом і до США зокрема займалися О. Зубалій [15], В. Євтух [36], Ф. Заставний [14], Б. Лановик [18], Н. Мерфі [26], І. Недошитко [28], В. Трошинський [33] та ін. У дослідженні

феномену української діаспори у США особливу роль відіграли її представники, зокрема, М. Куропась [21], В. Маркус [24]. Праці Е. Сміта [31], Л. Нагорної [27], М. Обушного [29], А. Русначенка [30], М. Шульги [43], присвячені феномену національної та етнічної ідентичності. Дослідники А. Животко [13], С. Герегова [11], В. Губарець [12], П. Часто [39], В. Чекалюк [40] зосереджувалися на розвитку і функціонуванні преси діаспори. Однак науковці в основному акцентували на чітко сформульованому предметі свого дослідження, тоді як питання збереження української духовності, що реалізувалося б на сторінках діаспорної преси США ще не висвітлювалося. Через те **метою нашої статті** є простежити в контексті україномовної періодики Штатів збереження українською діаспорою своєї релігійної ідентичності як складової ідентичності національної.

Виклад основного матеріалу. З нагоди всесвітнього відзначення Дня релігії в липні газета «Час і Події» у рубриці «Культура» друкує серію статей Степана Боруцького, які він свого часу опублікував у «Львівській газеті». Редакція вважала за необхідне подати цей матеріал американським читачам, щоб він сприяв розумному міжконфесійному діалогу, обговоренню впливу глобалізаційних процесів на релігію і стан національних церков, інформував про релігійну ситуацію у світі й Україні. Охопивши всі релігійні течії, що існують в Україні (навіть у колишньому СРСР), Європі та на інших континентах, автор аналізує їх кількісні та якісні параметри, дотримуючись принципу їх відмінності, але рівності. Інтерес викликає інформація, що 87% американців вважають себе християнами. І хоча віра – справа особиста і держава не втручається у ці речі, США базуються саме на релігійних основах. Це країна, де дуже терпляче, на відміну від Європи, ставляться до національних церков, однак не до атеїзму, котрий у багатьох американців викликає підозри [6; 7; 8].

Вважаємо позитивною тенденцію в середовищі української діаспори США відродження старих та заснування нових парафій. Наприклад, УПЦ у США відродила свою парафію Святого Андрія в одному з мікрорайонів Нью-Йорка. Метрополія знайшла вихід із становища, коли демографічна

ситуація в районі змінилася, – об'єднала православних-представників різних національностей (українців, поляків, англійців, румунів, словенів, болгар) в одному храмі. Натомість є статті, де друге дихання церковній громаді надає новий священник. Так, парафія у Виппані св. Івана Хрестителя оновилася, духовно відродилася, навіть збільшилася завдяки молодому пароху. Друковані матеріали докладно подають інформацію і щодо зовнішнього оновлення парафії: що вже зроблено, плани на майбутнє, проведення парафіяльних свят, пікніків. Завдяки таким заходам до церкви приходить більше молоді, бо є розуміння, що без Бога неможливо виховати своїх дітей на християнських засадах віри наших предків. З цим пов'язане і спорудження нових храмів, що радо вітає як старше покоління української діаспори, так і новоприбулі емігранти з України, які у США знайшли свій рідний обряд. Наприклад, опубліковані репортажі в рубриках «Духовність», «Культура» усіх поважних періодичних видань про початок будівництва, а потім і посвячення нової збудованої УГК церкви у Пармі (Огайо) на парафії Покрови пресвятої Богородиці, у Виппані (Нью-Джерсі) на парафії св. Івана Хрестителя, у Кенморі (Нью-Йорк) на парафії св. Івана Хрестителя, собору Вхід у Храм Пречистої Діви Марії в Норт Порті (Флорида); православних церков св. Тройці у Бенселвіл, св. отця Миколая в Купер Ситі (Флорида). Такі матеріали містять відомості з минулого церковної громади, зусиллями і жертовністю якої власне і зводяться нові храми, детально висвітлюють сам обряд посвячення та наступну концертну програму. Прикметно, що в цих заходах беруть участь не тільки вище духовенство, а й американські конгресмени, численні представники українських громадських, фінансових, молодіжних організацій, представники місцевої влади. Часто в наступних номерах періодичних видань вміщуються фоторепортажі зі свята (світлина нової церкви, гості події, етапи обряду освячення). Як зазначив о. Роман Мірчук, парох церкви св. Івана Хрестителя, «для української громади – це подія, яка, напевне, розпочне відлік нового часу у формуванні серед нового покоління якісно іншого вектора в культурному, інтелектуальному та духовному розвитку молоді» [37; 2; 3; 19; 20; 38].

Однак найбільший документний масив становлять публікації газети «Час і Події» про парафію Катедрі св. Миколая у Чикаго. У 2006 р. остання святкувала свій столітній ювілей, про що друкувалося чимало колективних репортажів, де висвітлювалася історія створення та становлення української парафії, що об'єднала українських емігрантів у Чикаго, урочистості з цього приводу, які відвідав Блаженніший Патріарх Любомир кардинал Гузар та з вітаннями були представники різних конфесій. Звичайно, ця парафія теж має проблеми, як фінансові, так і побутові, однак четверта хвиля еміграції оновила життя церковної громади. Школа продовжує функціонувати, при катедрі створено школу мистецтв, діють студії гончарства, вишивання, бісероплетіння з метою відродження і збереження народних мистецьких традицій [4; 5; 16; 17; 25; 41; 45].

Чимало статей у газетах «Час і Події», «Свобода», «Міст» (рубрики «Культура», «Українське Чикаго», «США», «Діаспора», «Життя громади») присвячено безпосередньо відзначенню різних ювілеїв парафій (УГК парафії Різдва Пресвятої Богородиці у Чикаго, УГКЦ св. Архистратига Михаїла в Балтиморі, парафії святого Йосифа Обручника у Чикаго, церкви Непорочного Зачаття у Палантайні; парафії святих Володимира і Ольги у Чикаго, парафії УГКЦ Непорочного Зачаття у Детройті, парафії св. Константина у Міннеаполісі, церкви св. Апостола Андрія в Пармі, УГКЦ Чесного Хреста в Асторії, парафії Непорочного Зачаття в Гамтремку, церкви св. Миколая в Грейт Медовс; православного кафедрального собору святого князя Володимира у Чикаго, Кафедрального українського православного собору святого князя Володимира Великого у Пармі; православної церкви св. Покрови у Чикаго; православної парафії св. Архангела Михаїла у Сан-Франциско; православної парафії св. Покрови у Феніксі; парафії Святоандріївської православної катедрі у Сілвер Спрінг, церкви Святої Тройці у Трентоні, церкви св. Михаїла в Піннелас Парк). У них детально розписано (інколи у кількох номерах), про історію заснування та становлення храму, усіх священників, що служили на парафії, фінансові питання побудови нового приміщення для церкви, особливості розпису,

труднощі, досягнення в діяльності. Велику увагу в опублікованих матеріалах приділено парафіяльній громаді, її участі в національному житті, вихованню церковних братств, заснуванню та функціонуванню друкованих органів, української школи, в якій у прийдешнього покоління формують національну свідомість, історичну пам'ять, прищеплюють любов до традицій, культури, мови українського народу, всебічній допомозі відродженню національної церкви в Україні, налагодженню тісних зв'язків із українськими політиками і церковними діячами. Значну частину таких публікацій займає інформація про перебіг святкувань: свята літургія, детальна інформація про духовних осіб, які брали участь у відправі святкової Божественної літургії, які релігійні пісні виконували церковні хори, мистецька програма і святкова трапеза. На бенкеті завжди присутні кілька сотень представників різних хвиль української еміграції – усі ті, хто зберігає духовну українську культуру протягом свого життя у США. Автори статей відзначають теплу атмосферу, що панує у залі, де кожен відчуває свою причетність до творення історії своєї церкви. У всіх парафіях запрошеним вручають пам'ятну книгу, випущену до знаменної дати парафії, де зібрано привітання багатьох духовних отців української церкви, презентовано найголовніші віхи історії існування парафії до сьогодні, світлини, на яких можна спостерігати духовно-культурне життя церковної громади за цей період, цікаві архівні історичні фото. На відзначенні свого півстолітнього ювілею парафія святого Йосифа Обручника у Чикаго представила два документальні фільми, зняті медіа порталом «VIDIA», які презентують спогади і враження жінок різних поколінь щодо життя парафії, дають архівний відео та фотоматеріал про перших парафіян. Акцентовано не тільки на великій кількості самих парафіян, серед яких дуже багато молоді, дітей, а й гостей (духовних осіб різної ієрархії та конфесійного підпорядкування, Генерального консульства України, українських громадських і фінансових організацій у діаспорі тощо), які потім запрошуються до слова, відзначаючи здобутки парафій сподвижницькою працею її членів та священників за Божого благословення. Окремо зазначимо, що не останню роль

у діяльності церковних установ відіграють українські кредитівки, що підтверджується постійною присутністю їх представників на різних імпрезах парафій, точно зазначені грошові пожертви. Усі статті, присвячені відзначенню парафіяльних ювілеїв, закінчуються сердечною подякою святим отцям, які присутні та служили святу літургію, сестринству та братству, гостям з різних штатів, парафіянам, жертводавцям, а самі дописувачі від імені своєї газети бажають священикам та парафіянам подальшого процвітання парафій, єдності у вірі.

Користуючись нагодою, як вже зазначалося вище, представники україномовних періодичних видань у США просять розповісти про нове в житті парафії, плани на майбутнє голів парафіяльних рад. Із слів останніх можемо зробити висновок про причини святкувань кожного наступного п'ятирічного ювілею: певна дата в житті церкви є, передусім, вшанування подвижництва, жертвовності, далекоглядності основоположників парафій, а їх сьогодні багато відходить у вічність, тому десятирічний період – надто значний проміжок часу. В інтерв'ю, які священики дають представникам періодичних видань, наголошується на жертвовності, дружності церковних громад, кожен член якої намагається зробити свій внесок у храм, включення з цією метою представників усіх хвиль еміграції у парафіяльну управу, а також відзначається необхідність у деяких парафіях проводити службу двома мовами, щоб усім парафіянам було доступне Боже слово.

Серед значного документного комплексу публікацій з означеною тематикою є зовсім не публіцистичні, ліричні описи місцевості, храму, богослужінь, священиків. Припускаємо, що це, з одного боку, можна пояснити переважним нежурналістським фахом авторів статей, з іншого – їх особистим зацікавленням у цій парафії, довголітнім їй служінням. Однак наявність інформації такого характеру дають можливість сприймати такі святкування не тільки як фандрейзинг (збирання коштів на різні потреби), а й як зустрічі людей, які утворюють цю церковну громаду, віддані їй, навчання молоді. Ці проекти організовують для того, щоб кожен член парафіяльної спільноти розумів: остання виконує

свою важливу функцію проповідування Божого слова [9; 10; 22; 32; 34; 35; 42].

Усі релігійні установи нашої діаспори існують на пожертви пастви, тому жодна опублікована стаття, присвячена різноманітній діяльності української церкви на теренах Америки, не обходиться без слів вдячності за підтримку та заохочення української громади до подальшої фінансової допомоги [44]. Увагу привертає невідповідність між кількістю вірян УГКЦ у США та присутністю її в інформаційному просторі діаспори. На нашу думку, це пояснюється намаганням стати ближчою до людей, більш світською, тому переважають публікації про участь УГКЦ, передусім, у житті громади, а події внутріцерковного життя залишаються поза увагою читачів. Більшість священників УГКЦ дають інтерв'ю, які потім документуються періодичними виданнями у відповідних рубриках під виглядом репортажів з церковних ювілеїв чи фестин. УПЦ у США в даному контексті є більш ортодоксальною, вважаючи, що не потрібно занадто пристосовуватись до сучасного світу, роблячи його приємним і привабливим для парафіян. Проте надзвичайно авторитетний у діаспорній громаді о. Микола Бурядник, настоятель парафії св. Йосипа у Чикаго, висловлює думку про те, що отець – це не титул, це покликання служити, прислухатися до людей, чим вони живуть.

Неодноразово говорилося про те, що Україна перебуває в дуже цікавому духовному просторі, де греко-католицька церква має свої цінності, з іншого – православна зі своїм впливом. У цьому контексті знаковою є стаття Зенона Мазуркевича, американського архітектора й автора низки проєктів українських церков у США, опублікована у газеті «Свобода» в рубриці «Голос читачів» з приводу приїзду Патріарха УГКЦ Святослава (Шевчука), а особливо його слів про те, що немає українських церков, а є тільки церкви Божі. Автор вважає, що прийняти ці слова за істину – означає бути національно байдужим, водночас ця заява проливає світло на те, чому храми, споруджені після Другої світової війни є такі незграбні, із іноземними запозиченнями, без національних особливостей в архітектурі. Церква для українців – є синтезом національного,

культурного і релігійного, символом, який має відповідати українській ментальності, культурно і духовно збагачувати. На відміну від євреїв, римо-католиків, наша нація вірить в доброго, люблячого Бога, що знайшло відображення в архітектурі давніх православних храмів, колористиці, мові богослужінь. Проте сьогодні, як висловлюється З. Мазуркевич, наші ієрархи добровільно підтримують і впроваджують штучну для нас візантійську культуру, називаючи велику частину українців греко-католиками. Таке спрощення, на думку автора, призведе до латинізації, асиміляції, знецінення національних культурних цінностей. Через те, потрібен аналіз помилок, який може вдихнути нове життя в українську громаду, активізувати її духовно та національно. Як можна зробити висновок із цієї публікації – статтю, безперечно, писав фахівець, який з точки зору архітектури, аналізу архітектурних особливостей українських храмів намагався вказати на необхідність об'єднання церков, чужинність нав'язаних нам західних духовних цінностей від часу унії 1596 р. (Берестейської). Однак автор навряд чи досягнув би означеної мети, бо кілька питань залишив поза своєю увагою. Мова іде насамперед про вже сформовану традицію греко-католицької віри, і не тільки у Галичині, вихованих у її дусі багато поколінь вірян, тисячі священників свого часу було розстріляно і вислано до Сибіру. І заперечити це одним словом, мабуть, не варто. Пострадянське українське суспільство, позначене соціальною, духовною і національною кризою тотожності, потребує діалогу, обговорення суперечностей та вироблення висновків, прийнятних для усіх українських вірян [23].

Висновки. За словами Н. Мерфі, сьогодні «українські церкви у США переживають бурхливі події» [26, с. 10] унаслідок відсутності єдності, що так характерно для кінця ХХ – початку ХХІ століття. Однак опубліковані матеріали в періодичних виданнях українців США акцентують на тому, що Бог – один, і кожна людина, яка вважає себе віруючою, має творити добро незалежно від конфесії. Так, попри все, релігійні установи діаспори реалізують єдину спільну мету свого існування – збереження національної ідентичності українців у США через збереження українських духовних традицій.

Список використаних джерел

1. Ажнюк Б. Національна ідентичність і мова в українській діаспорі / Богдан Ажнюк // Сучасність. – 1999. – № 3. – С. 128-140.
2. Барисюк М. Посвячення собору Вхід у Храм Пречистої Діви Марії в Норт-Порті / д-р Мирослав Барисюк // Свобода. – 1993. – Ч. 31. – С. 3.
3. Бережницька О. Святкування в парафії св. Івана Хрестителя в Кенморі / Оксана Бережницька // Свобода. – 1995. – Ч. 115. – С. 3.
4. Біланич А. Парафія у Виппані активізується / А. Біланич // Свобода. – 1996. – Ч. 226. – С. 3.
5. Божественна літургія чотирма мовами / Прес-служба УПЦ в США // Novaгазета. – 2015. – № 46 (354). – С. 16.
6. Боруцький С. Релігії в Європі / Степан Боруцький // Час і Події. – 2008. – № 32. – 07 серпня.
7. Боруцький С. Релігії у світі / Степан Боруцький // Час і Події. – 2008. – № 29. – 17 липня.
8. Боруцький С. Релігії в Україні / Степан Боруцький // Час і Події. – 2008. – № 34. – 20 серпня.
9. Василькевич Н. Святкування 100-річчя церкви Непорочного зачаття Діви Марії / Ніна Василькевич // Час і Події. – 2014. – № 51. – 18 грудня.
10. Відзначено 50-річчя парафії св. Архангела Михаїла / Управа Української церкви св. Михаїла // Свобода. – 2009. – № 1. – С. 9.
11. Герегова С. Становлення української преси у США (до 120-річчя заснування часопису української громади «Свобода») / Світлана Герегова // Питання історії України. – 2013. – № 16. – С. 96–101.
12. Губарець В. В. Українська етнічна преса США та Канади (1945–1994 рр.): особливості висвітлення україно-американських взаємин : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.08 / Василь Васильович Губарець; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
13. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

14. Заставний Ф. Д. Українська діаспора: Розселення українців у зарубіжних країнах / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1991. – 118 с.
15. Зубалій О. Д. та ін. Історія української діаспори : Навчальний посібник / О. Д. Зубалій, Б. Д. Лановик, М. В. Траф'як. – К. : М-во освіти України, Ін-т змісту і методів навч., 1998. – 147 с.
16. Іванишин-Угрина С. Отець Богдан Налисник, настоятель катедри святого Миколая: «Наша церква побудована на любові» / Світлана Іванишин-Угрина // Час і Події. – 2013. – № 30. – 25 липня.
17. Іванишин-Угрина С. Отець Микола Бурядник: «Служба Божа взагалі не повинна закінчуватися в храмі» / Світлана Іванишин-Угрина // Час і Події. – 2012. – № 31. – 01 серпня.
18. Історія української еміграції : Навчальний посібник / за ред. Б. Д. Лановика. – К. : Вища школа, 1997. – 520 с.
19. Костелина Л. Освячення новозбудованого храму – велике торжество / Лука Костелина // Міст. – 2012. – 21 червня.
20. Костенко Л. Освятили нову українську церкву / Ларіон Костенко // Міст. – 2013. – 10 жовтня.
21. Куропась М. Історія української еміграції в Америці: Збереження культурної спадщини / Мирон Куропась; Пер. на українську Вадима Павловського. – Нью-Йорк : Український музей, 1984. – 99 с.
22. Левенець В. Парафія Чесного Хреста в Асторії відзначила 50-літній ювілей / В. Левенець // Свобода. – 1995. – Ч. 32. – С. 4.
23. Мазуркевич З. Своя церква... / Зенон Мазуркевич // Свобода. – 2013. – № 10. – С. 8.
24. Маркусь В. Чому діаспора: спроба ідентифікації поняття / Василь Маркусь // Українська діаспора. – 1992. – Рік 1; Число 1. – С. 4–13.
25. Марусик Н. Створення української громади та першої Української Греко-Католицької парафії в Чикаго / Настасія Марусик // Час і Події. – 2013. – № 10. – 07 березня.

26. Мерфі Н. Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Наталія Григорівна Мерфі; М-во освіти і науки України, Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 19 с. – Бібліогр.: с. 16–17 (10 назв).
27. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст [Електронний ресурс] / Л. Нагорна. – Режим доступу : http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/Nagorna_50.pdf.
28. Недошитко І. Р. Українська діаспора США у державотворчих процесах в Україні (1991-2011 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Недошитко Ірина Романівна; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – 20 с.
29. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність у контексті формування української нації : автореф. дис. ... докт. політ. наук : 23.00.02 / М. І. Обушний. – НАН України. – К. : ІПіЕНД, 1999.
30. Русначенко А. Минуле й ідентичність у постколоніальній Україні / Анатолій Русначенко // Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні: монографія / Від. ред. Мирослава Антонович. – К. : Дух і літера, 2009. – 496 с. – С. 33–40.
31. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 536 с.
32. Степчук З. Парафія св. Константина відзначила 100-ліття / Зенон Степчук // Свобода. – 2013. – № 41. – С. 10.
33. Трощинський В. П. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – Київ : Альтернативи, 1999. – Т. 15. – 351 с. – (Україна крізь віки).
34. Угрин Г. Святкування 55-річного ювілею у парафії святого Йосифа Обручника / Галина Угрин // Час і Події. – 2012. – № 18. – 02 травня.
35. Угрин Г. У празник Покрови Богородиці – 45-річчя парафії св. Володимира й Ольги / Галина Угрин // Час і Події. – 2013. – № 42. – 17 жовтня.

36. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії: [наук. вид.] / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, А. А. Попок, О. В. Швачка. – К. : Фенікс, 2003. – 227 с.
37. Хмельковський Л. Нова церква у Випані / Лев Хмельковський // Міст. – 2012. – 14 червня.
38. Хмельковський Л. У Випані освятили церкву св. Івана Хрестителя / Левко Хмельковський // Свобода. – 2013. – № 39. – С. 1, 16.
39. Часто П. Вільне слово Американської України. До 120-річчя «Свободи», україномовного видання Українського Народного Союзу, всегромадської газети українців США (1893–2013) / Петро Часто. – Нью-Йорк, 2012. – 816 с.
40. Чекалюк В. В. Преса діаспори США як комунікативний чинник формування ідентичності українців (1939–2005) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з соц. комун. : спец. 27.00.01 / Чекалюк Вероніка Василівна; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – К., 2008. – 13 с.
41. Шатинський Д. Усе місто дізналося про церкву / Джо Шатинський // Свобода. – 2013. – № 31. – С. 9.
42. Штогрин О. Святкування 50-річного ювілею Української Католицької Церкви Непорочного Зачаття / Оксана Штогрин // Час і Події. – 2013. – № 42. – 17 жовтня.
43. Шульга Н. Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга. – К. : Институт социологии, 1996. – 199 с.
44. Яковенко І. Даючи – одержуємо / Іванна Яковенко // Час і Події. – 2011. – № 34. – 25 серпня.
45. Яковенко І. Парафія Непорочного Зачаття в місті Палантайн: історія та розвиток / Іванна Яковенко // Час і Події. – 2013. – № 42. – 17 жовтня.

References

1. Azhniuk B. Natsionalna identychnist i mova v ukrainskii diaspori / Bohdan Azhniuk // Suchasnist. – 1999. – № 3. – S. 128–140.
2. Barysiuk M. Posviachennia soboru Vkhod u Khram Prechystoi Divy Marii v Nort Porti / d-r Myroslav Barysiuk // Svoboda. – 1993. – Ch. 31. – S. 3.

3. Berezhnyska O. Sviatkuvannia v parafii sv. Ivana Khrestytelia v Kenmori / Oksana Berezhnyska // Svoboda. – 1995. – Ch. 115. – S. 3.
4. Bilanych A. Parafiia u Vyppani aktyvizuietsia / A. Bilanych // Svoboda. – 1996. – Ch. 226. – S. 3.
5. Bozhestvenna liturhiia chotyryma movamy / Pres-sluzhba UPTs v USA // Novahazeta. – 2015. – № 46 (354). – S. 16.
6. Borutskyi S. Relihii v Yevropi / Stepan Borutskyi // Chas i Podii. – 2008. – № 32. – 07 serpnia.
7. Borutskyi S. Relihii u sviti / Stepan Borutskyi // Chas i Podii. – 2008. – № 29. – 17 lypnia.
8. Borutskyi S. Relihii v Ukraini / Stepan Borutskyi // Chas i Podii. – 2008. – № 34. – 20 serpnia.
9. Vasylykevych N. Sviatkuvannia 100-richchia tserkvy Neporochnoho zachattia Divy Marii / Nina Vasylykevych // Chas i Podii. – 2014. – № 51. – 18 hrudnia.
10. Vidznacheno 50-richchia parafii sv. Arkhanhela Mykhaila / Uprava Ukrainskoi tserkvy sv. Mykhaila // Svoboda. – 2009. – № 1. – S. 9.
11. Herehova S. Stanovlennia ukrainskoi presy u USA (do 120-richchia zasnovannia chasopysu ukrainskoi hromady «Svoboda») / Svitlana Herehova // Pytannia istorii Ukrainy. – 2013. – № 16. – S. 96-101.
12. Hubarets V. V. Ukrainska etnichna presa SShA ta Kanady (1945 – 1994 rr.): osoblyvosti vysvitlennia ukraino-amerykanskyykh vzaiemyn : avtoref. dys... kand. filol. nauk : 10.01.08 / Vasyl Vasylovych Hubarets; Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. – K., 2007. – 20 s.
13. Zhyvotko A. P. Istoriiia ukrainskoi presy / A. P. Zhyvotko. – K. : Nasha kultura i nauka, 1999. – 368 s.
14. Zastavnyi F. D. Ukrainska diaspora: Rozselennia ukrainsiv u zarubizhnykh krainakh / F. D. Zastavnyi. – Lviv : Svit, 1991. – 118 s.
15. Zubalii O. D. ta in. Istoriiia ukrainskoi diaspory : Navchalnyi posibnyk / O. D. Zubalii, B. D. Lanovyk, M. V. Trafiak. – K. : M-vo osvity Ukrainy, In-t zmistu i metodiv navch., 1998. – 147 s.

16. Ivanyshyn-Uhryna S. Otets Bohdan Nalysnyk, nastoiatel katedry sviatoho Mykolaia: «Nasha tserkva pobudovana na liubovi» / Svitlana Ivanyshyn-Uhryna // Chas i Podii. – 2013. – № 30. – 25 lytnia.
17. Ivanyshyn-Uhryna S. Otets Mykola Buriadnyk: «Sluzhba Bozha vzahali ne povynna zakinchuvatysia v khrami» / Svitlana Ivanyshyn-Uhryna // Chas i Podii. – 2012. – № 31. – 01 serpnia.
18. Istoriiia ukrainskoi emihratsii : Navchalnyi posibnyk / za red. B. D. Lanovyka. – K. : Vyshcha shkola, 1997. – 520 s.
19. Kostelyna L. Osviachennia novozbudovanoho khramu – velyke torzhestvo / Luka Kostelyna // Mist. – 2012. – 21 chervnia.
20. Kostenko L. Osviatyly novu ukrainsku tserkvu / Larion Kostenko // Mist. – 2013. – 10 zhovtnia.
21. Kuropas M. Istoriiia ukrainskoi emihratsii v Amerytsi: Zberezhennia kulturnoi spadshchyny / Myron Kuropas; Per. na ukrainsku Vadyma Pavlovskoho. – Niu-York : Ukrainskyi muzei, 1984. – 99 s.
22. Levenets V. Parafiia Chesnoho Khresta v Astorii vidznachyla 50-litnii yuvilei / V. Levenets // Svoboda. – 1995. – Ch. 32. – S. 4.
23. Mazurkevych Z. Svoia tserkva... / Zenon Mazurkevych // Svoboda. – 2013. – № 10. – S. 8.
24. Markus V. Chomu diaspora: sproba identyfikatsii poniattia / Vasyl Markus // Ukrainska diaspora. – 1992. – Rik 1; Chyslo 1. – S. 4–13.
25. Marusyk N. Stvorennia ukrainskoi hromady ta pershoi Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi parafii v Chykygo / Nastasiia Marusyk // Chas i Podii. – 2013. – № 10. – 07 bereznia.
26. Merfi N. Ukrainska diaspora v USA: zberezhennia tradytsii natsionalnoi kultury : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : 07.00.01 / Nataliia Hryhorivna Merfi; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Donetskyi natsionalnyi universytet. – Donetsk, 2006. – 19 s. – Bibliohr.: s. 16–17 (10 nazv).
27. Nahorna L. Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst [Elektronnyi resurs] / L. Nahorna. – Rezhym dostupu : [http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/ file/Nagorna_50.pdf](http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/Nagorna_50.pdf).

28. Nedoshyto I. R. *Ukrainska diaspora USA u derzhavotvorchykh protsesakh v Ukraini (1991-2011 rr.)* : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Nedoshyto Iryna Romanivna; Ternop. nats. ped. un-t im. Volodymyra Hnatiuka. – Ternopil, 2013. – 20 s.
29. Obushnyi M. I. *Etnonatsionalna identychnist u konteksti formuvannia ukrainskoi natsii* : avtoref. dys. ... dokt. polit. nauk : 23.00.02 / M. I. Obushnyi. – NAN Ukrainy. – K. : IPIEND, 1999.
30. Rusnachenko A. *Mynule y identychnist u postkolonialnii Ukraini* / Anatolii Rusnachenko // *Identychnist i pamiat u postradianskii Ukraini: monohrafiia* / Vid. red. Myroslava Antonovych. – K. : Dukh i litera, 2009. – 496 s. – S. 33–40.
31. Smit E. *Natsionalna identychnist* / E. Smit. – K. : Osnovy, 1994. – 536 s.
32. Stepchuk Z. *Parafiia sv. Konstantyna vidznachyla 100-littia* / Zenon Stepchuk // *Svoboda*. – 2013. – № 41. – S. 10.
33. Troshchynskyi V. P. *Ukrainci v sviti* / V. P. Troshchynskyi, A. A. Shevchenko. – Kyiv : Alternatyvy, 1999. – T. 15. – 351 s. – (Ukraina kriz viky).
34. Uhryna H. *Sviatkuvannia 55-richnoho yuvileiu u parafii sviatoho Yosyfa Obruchnyka* / Halyna Uhryna // *Chas i Podii*. – 2012. – № 18. – 02 travnia.
35. Uhryna H. *U praznyk Pokrovy Bohorodytsi – 45-richchia parafii sv. Volodymyra y Olhy* / Halyna Uhryna // *Chas i Podii*. – 2013. – № 42. – 17 zhovtnia.
36. *Ukrainska diaspora. Sotsiolohichni ta istorychni studii*: [nauk. vyd.] / V. B. Yevtukh, V. P. Troshchynskyi, A. A. Popok, O. V. Shvachka. – K. : Feniks, 2003. – 227 s.
37. Khmelkovskyi L. *Nova tserkva u Vyppani* / Lev Khmelkovskyi // *Mist*. – 2012. – 14 chervnia.
38. Khmelkovskyi L. *U Vypani osviiatyly tserkvu sv. Ivana Khrestytelia* / Levko Khmelkovskyi // *Svoboda*. – 2013. – № 39. – S. 1, 16.
39. Chasto P. *Vilne slovo Amerykanskoï Ukrainy. Do 120-richchia «Svobody», ukrainomovnoho vydannia Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu, vsehromadskoi hazety ukrainsiv USA (1893-2013)* / Petro Chasto. – Niu-York, 2012. – 816 s.

40. Chekaliuk V. V. Presa diaspory USA yak komunikatyvnyi chynnyk formuvannia identychnosti ukraintsiv (1939–2005) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk z sots. komun. : spets. 27.00.01 / Chekaliuk Veronika Vasylivna; Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni T. Shevchenka. – K., 2008. – 13 s.
41. Shatynskyi D. Use misto diznalsia pro tserkvu / Dzho Shatynskyi // Svoboda. – 2013. – № 31. – S. 9.
42. Shtohryn O. Sviatkovannia 50-richnoho yuvileiu Ukrainkoi Katolytskoi Tserkvy Neporochnoho Zachattia / Oksana Shtohryn // Chas i Podii. – 2013. – № 42. – 17 zhovtnia.
43. Shulha N. Etnycheskaia samoydentyfikatsiia lychnosti / N. A. Shulha. – K. : Instytut sotsiologhii, 1996. – 199 s.
44. Yakovenko I. Daiuchy – oderzhuemo / Ivanna Yakovenko // Chas i Podii. – 2011. – № 34. – 25 serpnia.
45. Yakovenko I. Parafiia Neporochnoho Zachattia v misti Palantain: istoriia ta rozvytok / Ivanna Yakovenko // Chas i Podii. – 2013. – № 42. – 17 zhovtnia.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Біловус Леся Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства,

Тернопільський національний економічний університет

вул. Карпенка, 9, кв. 3, м. Тернопіль, Україна

46018

e-mail: Lesya_Bilovus@i.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Биловус Леся Ивановна, кандидат филологических наук, доцент

кафедры документоведения, информационной деятельности и украиноведения,

Тернопольский национальный экономический университет

ул. Карпенка, 9, кв. 3, г. Тернополь, Украина

46018

e-mail: Lesya_Bilovus@i.ua

DATA ON AUTHOR

Bilovus Lesia, candidate of Philological Sciences, Associate Professor

of the Chair of Documentation, Information Activities and Ukrainian Studies

Ternopil National Economic University

Str. Karpenko, 9, apt. 3, Ternopil, Ukraine

46018

e-mail: Lesya_Bilovus@i.ua

УДК 347.77:004.4](477)

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА НА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Красножон Н. Г.

У статті висвітлюються особливості правового регулювання програмного забезпечення в Україні на сучасному етапі розвитку. Запропоновано формулювання авторсько-правових аспектів у сфері комп'ютерних технологій з урахуванням інтересів розробників, розповсюджувачів та користувачів комп'ютерного програмного забезпечення. Розглянуто теоретичні питання щодо можливості надання захисту комп'ютерного програмного забезпечення.

Результати дослідження дозволяють визначити теоретичні підходи до вирішення цілої низки проблем правового захисту програмного забезпечення. Деякі сформульовані положення мають дискусійний характер і можуть стати основою для подальшого наукового дослідження правових проблем у сфері захисту комп'ютерного програмного забезпечення.

З'ясовано, що серед інститутів правового регулювання програмного забезпечення найпоширенішим в Україні є інститут охорони авторських прав на програмне забезпечення, який має відповідні форми: право на виготовлення примірників комп'ютерного програмного

забезпечення (право на відтворення) та право на розповсюдження, що змінюють свою специфіку та обсяг, що надаються залежно від виду ліцензійних угод на програмне забезпечення, які використовуються в галузі інформаційних технологій.

Ключові слова: інформаційні технології, авторське право, програмне забезпечення.

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ АВТОРСКОГО ПРАВА НА ПРОГРАММНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

Красножон Н. Г.

В статье освещаются особенности правового регулирования программного обеспечения в Украине на современном этапе развития. Предложены формулировки авторско-правовых аспектов в сфере компьютерных технологий с учетом интересов разработчиков, распространителей и пользователей компьютерного программного обеспечения. Рассмотрены теоретические вопросы о возможности предоставления защиты компьютерного программного обеспечения.

Результаты исследования позволяют определить теоретические подходы к решению целого ряда проблем правовой защиты программного обеспечения. Некоторые сформулированные положения имеют дискуссионный характер и могут стать основой для дальнейшего научного исследования правовых проблем в сфере защиты компьютерного программного обеспечения.

Установлено, что среди институтов правового регулирования программного обеспечения наиболее распространенным в Украине есть институт охраны авторских прав на программное обеспечение, который имеет соответствующие формы: право на изготовление экземпляров компьютерного программного обеспечения (право на воспроизведение) и право на распространение, изменяющих свою специфику и объем предоставляемых услуг в зависимости от вида лицензионных соглашений на программное обеспечение, используемых в области информационных

технологій.

Ключевые слова: информационные технологии, авторское право, программное обеспечение.

FEATURES OF COPYRIGHT REGULATION ON SOFTWARE IN UKRAINE IN THE MODERN DEVELOPMENT STAGE

Krasnozhon N. H.

The article deals with the peculiarities of legal regulation on software in Ukraine at the present stage of development. The formulation of copyright-related aspects in the field of computer technologies is proposed, taking into account the interests of developers, distributors and users of computer software. The theoretical questions concerning the possibility of providing computer software protection are considered.

The results of the study allow us to determine the theoretical approaches to solving a number of problems of software legal protection. Some formulated provisions are debatable and can serve as the basis for further research into legal problems in the field of computer software protection.

It is revealed that among the institutes of legal regulation of software the most common in Ukraine is the Institute of copyright protection of software, which has the appropriate forms: the right to make copies of computer software (right to reproduce) and the right to distribute, changing their specifics and scope that are provided depending on the type of software licensing agreements that are used in the field of information technology.

Key words: informational technologies, author's right, software.

Постановка проблеми. Історія розвитку програмного забезпечення свідчить про його захист різними інститутами права інтелектуальної власності – авторським правом, патентним правом, договірним правом, інститутами промислового зразка, конфіденційної інформації, «ноу-хау». Інститут охорони авторських прав на програмне забезпечення, при всіх його недоліках, є найбільш поширеним у сучасному законодавстві України. Крім того, не зважаючи на можливості

патентного захисту, перевага надається авторському праву, адже для кінцевого користувача значення має форма вираження твору, тобто комп'ютерна програма, якою можливо користуватися.

Метою дослідження є визначення основних принципів регулювання авторських прав на предмет їхнього застосування у сфері програмного забезпечення з урахуванням особливостей авторського права на сучасному етапі розвитку України.

Аналіз останніх досліджень. Більшість спеціалізованих робіт, заснованих на аналізі чинного українського законодавства, не враховує специфіку проблем, що постали перед авторським правом у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій. Вивченням означеної проблематики в різні часи займалися О. Г. Андрощук [1], С. А. Благодір [2], І. А. Близнець [3], Л. І. Подшибіхін [10-11], О. Д. Святоцький [7-8; 12] та інші дослідники, проте тематика захисту комп'ютерного програмного забезпечення, де розглядалися б питання недосконалості правового регулювання у цій сфері, а також прогалини та суперечності національного законодавства України, потребують подальшого вивчення. Основні положення і висновки, представлені у цій статті, ґрунтуються на аналізі особливостей чинного законодавства України у сфері права інтелектуальної власності, що стосується питання захисту прав на програмне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Авторське право з 1991 р. по теперішній час розвивалося, в основному, хвилеподібно, відштовхуючись від зовнішніх спонукальних факторів і, насамперед, технологічних. Таким несистемним характером обумовлене хаотичне накопичення прав, які неминуче витісняли один одного. З подальшим розвитком інформаційних технологій триває експансія авторського права, що становить загрозу надмірного розростання для користувачів і споживачів творів мистецтва, літератури й науки.

Першою такою правовою нормою став захист немайнових авторських прав на програмне забезпечення. Так, із фактом створення твору виникають дві категорії авторських прав: крім майнових прав, які закріплюються за першими власниками, виникають також особисті немайнові права, які

можуть належати лише авторові твору. Визнання права авторства за тією чи іншою особою є своєрідним засобом індивідуалізації творчої праці, а також формою суспільного визнання твору, результатом інтелектуальної діяльності за конкретною особою, що має важливе значення для самого автора [12, с. 256].

Автор комп'ютерної програми може поставити своє ім'я (псевдонім) у тексті вихідного коду, ім'я автора може бути відображеним в аудіовізуальних зображеннях, супровідній документації й на упаковці носіїв з примірником програми.

Зазначення авторства і знака охорони авторського права існують в електронній формі і можуть бути сприйняті лише за допомогою комп'ютера (ЕОМ). Крім цього, авторство і знак охорони авторського права можуть бути зазначені в підготовчих матеріалах, супровідній документації та на упаковці носіїв з примірником програми. Слід зазначити, що вираження комп'ютерної програми на цих носіях є подібним до книг і сприймається безпосередньо органами зору. Тому знак охорони авторського права проставляється аналогічно літературним творам. Так, у супровідній документації та на упаковці носіїв із примірником програми цей символ розташовується на титульному аркуші або на сторінці, що йде за ним, або наприкінці.

Право на недоторканність твору належить авторам літературних, драматичних, музичних творів і творів образотворчого мистецтва. Але воно не поширюється на комп'ютерні програми, а також на твори, створені комп'ютером. Вилучення зі сфери дії права комп'ютерних програм пояснюють тим, що останні нерідко мають потребу в змінах, доробках, лікуванні від вірусів та інших удосконаленнях, без яких програма не зможе успішно вирішувати поставлені перед нею завдання. Право на недоторканність безпосередньо пов'язане з правами користувачів: правом на модифікацію, правом на переробку та правом на декомпілювання комп'ютерної програми.

Легкість маніпулювання творами, зафіксованими в електронній формі, викликає численні питання, пов'язані з охороною немайнових прав в Інтернеті, де твори постійно

модифікуються, видозмінюються та заново розповсюджуються як самими авторами, так і іншими користувачами мережі. Застосування концепції немайнових прав щодо розміщених в Інтернеті творів є дуже ускладненим. Однак, на сьогодні є очевидним, що в тих юрисдикціях, де визнаються немайнові права, розповсюдження за допомогою Інтернету твору із зміненним іменем автора або без його зазначення (якщо твір був підписаний) є протиправним діянням.

Наступною формою захисту авторських прав на програмне забезпечення є право на виготовлення примірників комп'ютерного програмного забезпечення або право на відтворення. Однією з причин виникнення цієї форми авторського права є виникнення можливості відтворення творчого результату, досягнутого автором, іншими особами. Право на відтворення – це право на повторне надання твору об'єктивної форми, що робить його доступним для сприйняття іншими особами [12, с. 257]. Стаття 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» дає визначення відтворення: «це виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми у будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (включаючи цифрову), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер» [6].

Відтворенням слід визнати не тільки повторне надання твору об'єктивної форми, а й втілення його в іншу форму, при цьому можливе копіювання як примірника в цілому, так і його частини.

Закріплене право на відтворення означає можливість автора або власника авторських прав вимагати від всіх інших осіб утримуватися від створення (копіювання) примірників комп'ютерної програми без його згоди. Використання твору без отримання згоди автора вважається порушенням авторських прав.

Для того, щоб визнати факт порушення права на відтворення необхідно, щоб примірник комп'ютерної програми був контрафактним. Контрафактними примірниками комп'ютерної програми відповідно зі ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» є примірники, які відтворені,

опубліковані й (або) розповсюджуються без згоди автора або власника авторських прав [6].

Згода автора або власника авторських прав повинна бути виражена в авторському договорі, тому що відповідно до п. 1 ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права» використання творів допускається винятково на основі авторського договору [6]. Стаття 33 цього Закону закріплює, що згода автора або власника авторських прав на використання його твору повинна бути виражена в авторському договорі, укладеному в письмовій формі. Виходячи із цього, для встановлення порушення права на відтворення комп'ютерних програм необхідно встановити наявність примірника комп'ютерної програми у відповідача і відсутність між позивачем і відповідачем авторського договору або порушення його умов.

Однак допускається відтворення примірників комп'ютерної програми без отримання згоди автора або власника авторських прав. Так, ст. 24 відповідного встановлює, що особа, яка правомірно володіє виготовленим примірником комп'ютерної програми має право без згоди автора або іншої особи, яка має авторське право на цю програму, виготовити одну копію комп'ютерної програми за умови, що ця копія призначена тільки для архівних цілей або для заміни правомірно придбаного примірника у випадках, якщо оригінал комп'ютерної програми буде втраченим, знищеним або стане непридатним для використання. При цьому, будь-які договори (ліцензійні угоди), що забороняють виготовлення однієї (додаткової) копії комп'ютерної програми вважаються недійсними [6].

Виходячи з вищезазначеного, особливий інтерес становить право на відтворення ліцензійних угод на програмне забезпечення, які використовуються в галузі інформаційних технологій.

Відповідно до цього права, розробники пропрієтарного (закритого) програмного забезпечення, як правило, надають користувачам, які правомірно володіють примірником комп'ютерної програми право на відтворення в межах надання права на виготовлення резервної копії або копії, призначеної

тільки для архівних цілей. Відповідно до змісту ліцензійної угоди в користувача може бути дві копії однієї програми і всі вони будуть легальними. Умови цієї ліцензійної угоди відповідають ст. 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

На сьогодні, враховуючи особливості інформаційних технологій, можна стверджувати, що тільки ліцензійні угоди на програмне забезпечення, які дають право на відтворення необмеженої кількості примірників програми, надають можливість користувачам програм не порушувати авторсько-правової охорони і відповідають вимогам ринку інформаційних технологій.

Право на розповсюдження комп'ютерного програмного забезпечення є основою одержання прибутків у галузі розробки програмного забезпечення. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» «розповсюдження об'єктів авторського права і (або) суміжних прав – будь-яка дія, за допомогою якої об'єкти авторського права і (або) суміжних прав безпосередньо чи опосередковано пропонуються публіці, у тому числі доведення цих об'єктів до відома публіки, таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до цих об'єктів із будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором». Доповнюючи ст. 1 цього Закону, п. 8 ч. 3 ст. 15 закріплює виключне право на «розповсюдження творів шляхом першого продажу, відчуження іншим способом або шляхом здавання в майновий найм чи у прокат та шляхом іншої передачі до першого продажу примірників твору» [6].

Специфікою права на розповсюдження комп'ютерної програми є «принцип вичерпання». Відповідно до п. «с» ст. 4 Директиви Ради Європейського співтовариства про правову охорону комп'ютерних програм (91/250/ЄЕС) «перший продаж у Співтоваристві копії програми власником або з його дозволу вичерпує право розповсюдження в Співтоваристві цієї копії, за винятком права на контроль за подальшою орендою програми або її копії» [4]. Це означає, що право здавати примірник комп'ютерної програми в оренду не набуває особа, що купує цей примірник.

«Принцип вичерпання» – це обмеження права на

розповсюдження. Право на розповсюдження вичерпується із введенням у цивільний обіг правомірно виготовлених примірників твору шляхом їх першого продажу, тобто допускається їх подальше розповсюдження без згоди автора і без виплати авторської винагороди (ч. 7 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Проте, це не означає, що з першим продажем також вичерпуються права автора та власників авторських прав на інші форми економічної експлуатації твору. Так, забороняється без отримання згоди автора розповсюдження примірників комп'ютерних програм шляхом здачі їх у майновий найм і (або) комерційний прокат після першого продажу, тому що це право зберігається за автором або власником авторських прав, незалежно від права власності на примірники твору (п. 10 ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права») [5].

Особливий інтерес для нас становить вплив на право розповсюдження ліцензійних угод на програмне забезпечення, які використовуються в галузі інформаційних технологій. Умови ліцензійних угод пропрієтарного (закритого) програмного забезпечення мають свої особливості. По-перше, особі, що володіє примірником програмного продукту не передається право власності на цей примірник, вона лише отримує ліцензію (право) на його використання. По-друге, повторне введення в цивільний обіг примірника комп'ютерної програми позбавляє користувача права володіти цим примірником і всіма виготовленими його копіями. Умови цієї ліцензійної угоди відповідають ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5].

Особливий інтерес викликає використання ліцензійних угод, які надають користувачам не лише право на відтворення необмеженої кількості примірників програми, але й вільного їх розповсюдження. До такого програмного забезпечення відноситься: програмне забезпечення загального використання (Shareware), програмне забезпечення, яке вільно розповсюджується (Freeware), а також програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом (Open Source Software). Так, наприклад, Стандартна суспільна ліцензія GNU (GNU General Public License) [13] надає ліцензіату право відтворювати й

розповсюджувати примірники програми або твору, що є похідним від програми, у вигляді об'єктного коду або вихідного коду, при дотриманні таких умов: на кожному примірникові поміщений знак охорони авторського права й повідомлення про відсутність гарантій; залишені без змін всі повідомлення, що стосуються даної ліцензії й відсутності гарантій; разом із примірником програми набувачеві передається копія даної ліцензії.

Відповідно до умов ліцензійної угоди GNU GPL ліцензіат разом із примірником програми отримує право її відтворювати й розповсюджувати, а тому зникає необхідність в отриманні згоди автора та укладанні договору прокату (п.10 ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Адже користувач, отримавши примірник твору, здобуває не тільки право власності на примірник програми, а й такий само об'єм прав, якими володіє особа, що надала цей примірник.

У даному контексті слід зазначити, що, якщо застосовувати право на розповсюдження до творів, які передаються Інтернетом, то автори та власники авторських прав мають змиритися з незліченними випадками розповсюдження несанкціонованих ними примірників творів через те, що їхнє право на розповсюдження було вичерпано з моменту розміщення легального примірника твору в Інтернеті.

Право на внесення змін до комп'ютерного програмного забезпечення або право на декомпілювання стосується забезпечення сумісності створюваних програм з раніше розробленими програмними виробами й процесами. Але програмне забезпечення, яке працює разом з раніше створеними програмами, не завжди відповідає вже діючим у цій сфері стандартам. Пояснюється це тим, що програми нерідко потребують змін, доробок, лікування від вірусів, виправлення помилок, прихованих у самій програмі та інших удосконалень, без яких програма не може успішно вирішувати поставлені перед нею завдання. Гарантувати повну сумісність (взаємодію) свого продукту зі створеними раніше системами не може жоден виробник, і тому користувачеві надається право вносити до комп'ютерних програм зміни.

У статті 24 Закону України «Про авторське право і

суміжні права» зазначається: «Особа, яка правомірно володіє правомірно виготовленим примірником комп'ютерної програми, має право без згоди автора або іншої особи, яка має авторське право на цю програму: внести до комп'ютерної програми зміни (модифікації) з метою забезпечення її функціонування на технічних засобах особи, яка використовує ці програми, і вчинення дій, пов'язаних з функціонуванням комп'ютерної програми відповідно до її призначення, зокрема запис і збереження в пам'яті комп'ютера, а також виправлення явних помилок, якщо інше не передбачено угодою з автором чи іншою особою, яка має авторське право» [6].

Необхідно звернути увагу на те, що застосування даної норми є можливим тільки у випадках, коли в договорі не зазначено інше, тобто у договорі може бути й заборона на здійснення цих дій. Наприклад, у ліцензійних угодах компанії «ABYY Software House» така заборона передбачена. Відповідно до п. 8. ліцензійної угоди, ви «зобов'язані не здійснювати самостійно й не дозволяти іншим фізичним або юридичним особам здійснювати наступну діяльність: 8.2. Модифікувати програмне забезпечення, у тому числі вносити зміни в об'єктний код програм або баз даних до них, за винятком тих змін, які вносяться засобами, включеними в комплект програмного забезпечення й описаними в документації». У ліцензійних угодах корпорації Майкрософт (Microsoft Corporation) такої заборони немає. Отже, необхідно застосовувати правила ст. 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Поряд з цим, стаття 24 цього Закону надає особі, що правомірно володіє примірником комп'ютерної програми, робити її адаптацію, тобто вносити до неї зміни, що здійснюються винятково з метою забезпечення функціонування програми на конкретних технічних засобах користувача або під управлінням конкретних програм користувача. Причому, зазначені зміни повинні бути обумовлені винятково технічними причинами.

Із правом на внесення змін до комп'ютерної програми пов'язане право на модифікацію [6], або право на переробку – це право надається автором чи власником авторських прав

іншим особам вносити зміни в програму. Під змінами комп'ютерної програми варто розуміти будь-які зміни, у тому числі зміни функціональних можливостей програми, усунення помилок, зміни аудіовізуальних відображень, тобто до змін можна віднести різні «поліпшення» програми.

Право на внесення змін до комп'ютерного програмного забезпечення нерозривно пов'язане з правом на його декомпілювання. Декомпілювання комп'ютерної програми (деконструкція її інженерних рішень) – це процес перетворення об'єктного коду програми на вихідний текст, що дозволяє здійснити вивчення структури і кодування програми. Процес декомпілювання можливий тільки за певних умов. Ці умови закріплені в ст. 6 Директиви Ради Європейського співтовариства про правову охорону комп'ютерних програм (91/250/ЄЕС) [3]. Аналогічна норма в українському законодавстві представлена п. 3 ст. 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [6].

Відповідно до даного пункту, «особа, яка правомірно володіє виготовленим примірником комп'ютерної програми, має право без згоди автора або іншої особи, яка має авторське право на цю програму: 3) декомпілювати комп'ютерну програму (перетворити її з об'єктного коду у вихідний текст) з метою одержання інформації, необхідної для досягнення її взаємодії із незалежно розробленою комп'ютерною програмою, за дотримання таких умов:

а) інформація, необхідна для досягнення здатності до взаємодії, раніше не була доступною цій особі з інших джерел;

б) зазначені дії здійснюються тільки щодо тих частин комп'ютерної програми, які необхідні для досягнення здатності до взаємодії;

в) інформація, одержана в результаті декомпіляції, може використовуватися лише для досягнення здатності до її взаємодії з іншими програмами, але не може передаватися іншим особам, крім випадків, якщо це необхідно для досягнення здатності до взаємодії з іншими програмами, а також не може використовуватися для розроблення комп'ютерної програми, схожої на декомпільовану

комп'ютерну програму, або для вчинення будь-якої іншої дії, що порушує авторське право» [6].

Цілі нашого дослідження вимагають детального розгляду положення п. 3 ст. 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

1. Декомпіляція можлива тільки особою, яка правомірно володіє правомірно виготовленим примірником комп'ютерної програми. При цьому необхідно пам'ятати, що декомпіляція – це складний процес, який вимагає спеціальних знань, яких може не бути або їх недостатньо для її проведення особою, що правомірно володіє примірником комп'ютерної програми. Але Закон України «Про авторське право і суміжні права» забороняє здійснення декомпіляції іншими особами. Ця норма не відповідає п. «а» ч. 1 ст. 6 Директиви Ради Європейського співтовариства про правову охорону комп'ютерних програм (91/250/ЄЕС) [4].

2. Здійснення декомпіляції можливе тільки за наявності таких умов: а) факт створення програмного забезпечення; б) відсутня або не досягається взаємодія із незалежно розробленим програмним забезпеченням; в) інформація, необхідна для досягнення взаємодії програм, що раніше не була доступна з інших джерел.

3. Декомпілювання дозволяється тільки тих частин програми, з якими досягається здатність до взаємодії. Це означає, що перетворювати об'єктний код на вихідний дозволяється тільки в частині програми і тільки тієї частини, з якою досягається взаємодія. При цьому досить важко в технічному плані декомпілювати лише окрему частину програми. Але найважчим завданням є визначення, яка ж саме частина підлягає декомпіляції.

4. Забороняється передача отриманої при декомпіляції інформації іншим особам. Використання одержаної в результаті декомпіляції інформації допускається лише для досягнення взаємодії програм.

Отже, декомпілювання не може бути заборонене в угоді між автором або власником програмного забезпечення і користувачем. Звідси випливає, що включення заборони на декомпілювання є неприпустимим. Однак такі заборони встановлюються. Для подальших досліджень становить

інтерес вплив на право декомпілювання ліцензійних угод, які використовуються в галузі комп'ютерних технологій.

Висновки. Серед інститутів правового регулювання програмного забезпечення найбільш поширеним в Україні на сучасному етапі розвитку є інститут охорони авторських прав на програмне забезпечення, який має відповідні форми. До останніх відносимо право на виготовлення примірників комп'ютерного програмного забезпечення (право на відтворення) та право на розповсюдження, які змінюють свою специфіку та обсяг прав, що надаються залежно від виду ліцензійних угод на програмне забезпечення, які використовуються в галузі інформаційних технологій. Умови ліцензійних угод пропріетарного (закритого) програмного забезпечення відповідають вимогам Закону України «Про авторське право і суміжні права». Під декомпілюванням розуміємо процес перетворення об'єктного коду програми у вихідний текст, що дозволяє здійснити вивчення структури і кодування програми. Декопільовання дозволяє ознайомитися не тільки з функціонуванням програми, але і з її послідовністю, структурою й організацією.

Список використаних джерел

1. Андрощук О. Г. Проблеми захисту авторського права в мережі Інтернет / О. Г. Андрощук // Проблеми науки. – 2002. – № 8. – С. 43–48.
2. Благодір С. А. Охорона авторського і суміжних прав в інформаційній мережі Інтернет / С. А. Благодір // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2012. – № 2. – С. 128–131.
3. Близнец И. Эволюция понимания интеллектуальной собственности на современном этапе / И. Близнец, К. Леонтьев // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2002. – № 10. – С. 2–15.
4. Директива Ради Європейського співтовариства про правову охорону комп'ютерних програм від 14 травня 1991 р. (91/250/ЄЕС) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_065.
5. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною

- конференцією від 20 грудня 1996 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_770.
6. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. № 3792–ХІІ. (Із змінами та доповненнями) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikisource.org/wiki/>.
 7. Інтелектуальна власність в Україні: правові основи і практика. – Наук.-практ. вид. У 4 т. / За заг. ред. О. Д. Святоцького. – Т. 2: Авторське право і суміжні права / С. О. Довгий, В. С. Дроб'язко, В. О. Жаров та ін.; За ред. Г. І. Миронюка, В. С. Дроб'язка. – К.: Ін Юре, 1999. – 492 с.
 8. Інтелектуальна власність: словник-довідник / За заг. ред. О. Д. Святоцького. У 2 т. – Т. 1: Авторське право і суміжні права / За ред. О. Д. Святоцького, В. С. Дроб'язка; Уклад.: В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 356 с.
 9. Погуляев В. Компьютерные программы и эволюция творчества / В. Погуляев, А. Теренин, П. Новиков // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2004. – № 9. – С. 49–57.
 10. Подшибихин Л. Ограничения и исключения в отношении авторских и смежных прав в цифровую эпоху / Л. Подшибихин // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2005. – № 4. – С. 35–47.
 11. Подшибихин Л. Особенности правовой охраны программ для ЭВМ в странах СНГ / Л. Подшибихин // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2005. – № 1. – С. 71–79.
 12. Право інтелектуальної власності: Академ. курс: Підручник для студентів вищих навч. закладів / За ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 672 с.
 13. Юсуфов А. Защита интеллектуальной собственности. Законодательство и его применение в борьбе с

пиратством / А. Юсуфов // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – 2005. – № 2. – С. 48–53.

References

1. Androshchuk O.H. Problemy zakhystu avtorskoho prava v merezhi Internet / O. H. Androshchuk // Problemy nauky. – 2002. – № 8. – С. 43–48.
2. Blahodir S. A. Okhorona avtorskoho i sumizhnikh prav v informatsiyniy merezhi Internet / S. A. Blahodir // Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnya ta prava. – 2012. – № 2. – С. 128–131.
3. Bliznets I. Evolyutsiya ponimaniya intellektualnoy sobstvennosti na sovremennom etape / I. Bliznets, K. Leontyev // Intellektualnaya sobstvennost. Avtorskoe pravo i smezhnye prava. – 2002. – № 10. – С. 2–15.
4. Dyrektyva Rady Yevropeyskoho spivtovarystva pro pravovu okhoronu kompyuternykh prohram vid 14 travnya 1991 p. (91/250/YeES) / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_065.
5. Dohovir Vsesvitnoyi orhanizatsiyi intellektualnoyi vlasnosti pro avtorske pravo, pryynyatyy Dyplomatychnoyu konferentsiyeyu vid 20 hrudnya 1996 roku / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_770.
6. Zakon Ukrayiny «Pro avtorske pravo i sumizhni prava» vid 23 hrudnya 1993 r. № 3792–XII. (Iz zminamy ta dopovnennyamy) / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikisource.org/wiki/>.
7. Intelektualna vlasnist v Ukrayini: pravovi osnovy i praktyka. – Nauk.-prakt. vyd. U 4 t. / Za zah. red. O. D. Svyatotskoho. – T. 2: Avtorske pravo i sumizhni prava / S. O. Dovhyy, B. C. Drobyazko, V. O. Zharov ta in.; Za red. H. I. Myronyuka, B. C. Drobyazka. – K.: In Yure, 1999. – 492 s.
8. Intelektualna vlasnist: slovnyk-dovidnyk / Za zah. red. O. D. Svyatotskoho. U 2 t. – T. 1: Avtorske pravo i sumizhni prava / Za red. O. D. Svyatotskoho, V. S. Drobyazka; Uklad.: V. S. Drobyazko, R. V. Drobyazko. – K.: Vydavnychyy Dim «In Yure», 2000. – 356 s.

9. Pogulyaev V. Kompyuternye programmy i evolyutsiya tvorchestva / V. Pogulyaev, A. Terenin, P. Novikov // *Intellectualnaya sobstvennost. Avtorskoe pravo i smezhnye prava.* – 2004. – № 9. – S. 49–57.
10. Podshibikhin L. Ogranicheniya i isklyucheniya v otnoshenii avtorskikh i smezhnykh prav v tsifrovuyu epokhu / L. Podshibikhin // *Intellectualnaya sobstvennost. Avtorskoe pravo i smezhnye prava.* – 2005. – № 4. – S. 35–47.
11. Podshibikhin L. Osobennosti pravovoy okhrany programm dlya EVM v stranakh SNG / L. Podshibikhin // *Intellectualnaya sobstvennost. Avtorskoe pravo i smezhnye prava.* – 2005. – № 1. – С. 71–79.
12. Pravo intelektualnoyi vlasnosti: Akadem. kurs: Pidruchnyk dlya studentiv vyshchykh navch. zakladiv / Za red. O. A. Pidopryhory, O. D. Svyatotskoho. – [2-he vyd., pererob. ta dop.]. – K.: Kontsern «Vydavnychy Dim «In Yure», 2004. – 672 s.
13. Yusufov A. Zashchita intelektualnoy sobstvennosti. Zakonodatelstvo i ego primeneniye v borbe s piratstvom / A. Yusufov // *Intellectualnaya sobstvennost. Avtorskoe pravo i smezhnye prava.* – 2005. – № 2. – S. 48–53.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Красножон Неоніла Григорівна, кандидат історичних наук,
доцент кафедри документознавства

*ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»*

*вул. Сухомлинського, 30, Переяслав-Хмельницький, Київська
обл., Україна 08401*

e-mail: neonila.krasnozhon@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Красножон Неонилы Григорьевна, кандидат исторических
наук, доцент кафедры документоведения

*ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»*

*ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская
обл., Украина 08401*

e-mail: neonila.krasnozhon@gmail.com

DATA ON AUTHOR

Krasnozhon Neonila H., Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of Document Science Department
Pereyaslav-Khmenytskyi Hryhoriy Skovoroda
State Pedagogical University
30, Sukhomlynskyi Street, Pereyaslav-Khmelnitskyi, Kyiv region,
Ukraine, 08401
e-mail: neonila.krasnozhon@gmail.com

УДК 728.82.025.3:351](477)

ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАМКОВИХ КОМПЛЕКСІВ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Аносова В. С.

Висвітлено основні сучасні проблеми у сфері охорони пам'яток архітектури, а саме замкових комплексів Західної України як об'єктів культурної спадщини, наведені основні терміни. В статті простежується історія заснування замків, характерні риси та особливості.

Зазначено вкрай неналежний рівень збереженості замків, та майже повна відсутність дій з боку держави по запобіганню подальшій руйнації. Наведені можливі варіанти заходів задля забезпечення майбутнього зберігання об'єктів архітектурної спадщини України.

Метою дослідження є визначення основного кола питань з проблем охорони пам'яток архітектури як об'єктів культурної спадщини та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *городище, замок, замковий комплекс, пам'ятка архітектури, об'єкт культурної спадщини, нерухомий об'єкт культурної спадщини.*

О ПРОБЛЕМЕ СОХРАНЕНИЯ ЗАМКОВЫХ КОМПЛЕКСОВ УКРАИНЫ КАК ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Аносова В. С.

Освещены основные современные проблемы в сфере охраны памятников архитектуры, а именно замковых комплексов Западной Украины как объектов культурного наследия, приведены основные понятия. В статье прослеживается история создания замков, характерные черты и особенности.

Отмечен крайне низкий уровень сохранности замков и почти полное отсутствие действий со стороны государства по предотвращению дальнейшего разрушения. В качестве примера приведены возможные варианты мероприятий по обеспечению дальнейшего сохранения архитектурного наследия Украины.

Целью исследования является определение основного круга вопросов по проблемам сохранения памятников архитектуры как объектов культурного наследия и возможные пути их решения.

Ключевые слова: *городище, замок, замковый комплекс, памятник архитектуры, объект культурного наследия, недвижимый объект культурного наследия.*

ABOUT THE PROBLEM OF SAVING OF CASTLES COMPLEXES OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CULTURAL HERITAGE

Anosova V. S.

The main contemporary problems in the field of protection of architectural monuments, namely, castle complexes of Western Ukraine as objects of cultural heritage are highlighted, the main terms are given. The article traces the history of locating castles, features.

There is an extremely inadequate level of preservation of castles, and almost complete absence of actions to prevent further destruction by the state. The following options are possible for ensuring the future storage of objects to the architectural heritage of Ukraine.

The purpose of the study is to determine the main range of issues on the protection of architectural monuments as objects of cultural heritage and possible ways to solve them.

Key words: *settlement, castle, castle complex, architectural monument, cultural heritage object, immovable object of cultural heritage.*

Постановка проблеми. Серед найвидатніших пам'яток культури українського народу, які збереглися до наших днів, особливе місце посідають пам'ятки фортифікаційного будівництва, а саме замкові комплекси Західної України.

Найдавнішими укріпленнями, прототипами замків, які збереглися на території сучасної України були так звані «городища», від старослов'янського «городити» – зводити укріплення. За часів давніх слов'ян городищами називали постійні укріпленні поселення. Згодом укріплені міста перетворювалися на адміністративні, обороні та торгівельні центри.

Виклад основного матеріалу. Укріплення таких поселень відносились до дерев'яно-земляного типу, тобто складалися з земляного валу та рову, які представляли собою першу лінію укріплень та дерев'яного частоколу, який розташовувався за валом і здебільшого був другою лінією оборони. Подібні дерев'яні конструкції використовувалися під час зведення укріплень княжого Галича. Але існують випадки коли частокіл розташовувався на вершині валу і був частиною першої лінії укріплень. Подібний випадок також мав місце в давньому Галичі, в урочищі «Качків», коли в'їзд до міста захищали три вежі, котрі поєднувалися між собою земляним валом з дерев'яним частоколом на ньому.

Так само як і замки, городища розташовувалися на захищених місцях – на пагорбах, скелях, берегах річок, з метою зробити поселення недоступним для нападу ворогів. Характер розташування цього типу пам'яток демонструють археологічні джерела.

Виникнення городищ пов'язано з переходом суспільства від привласнюючого господарства до відтворюючого, тобто коли з'явилася гостра необхідність захистити і зберегти

накопичене майно [6, с. 603]. Такий тип укріплених поселень характерний для усіх країн та відноситься до різних історичних епох.

Поступово, з розвитком міст, а також зброї та військової справи виникла необхідність у більш міцних та витривалих укріпленнях. Починаючи з XI-XII століття на території сучасної України активно набирає обертів монументальне кам'яне будівництво [12]. Першими з каменю будувалися культові споруди, церкви – Десятинна церква в Києві, деякі будинки знаті, такі як Великий Кремлівський палац Івана III. Трохи пізніше з каменю зводять фортифікаційні укріплення: міські стіни, оборонні вежі, замки, фортеці, укріплені церкви та монастирі. Слід зауважити, що навіть із розповсюдженням кам'яного будівництва фортифікаційних споруд, залишається поширеним дерев'яне будівництво укріплень, яке було характерно для поселень периферії.

Замковий комплекс представляє собою нерухомий об'єкт культурної спадщини, зразок фортифікаційного будівництва, який несе в собі культурну та історичну цінність [7, с. 2]. Найчастіше під терміном «замок» розуміють укріплене житло феодала який поєднував в собі дві основні функції: житло феодала, місце де розташовувалася резиденція або родинне гніздо володарів місцевості та оборонні функції, виконання яких забезпечували масивні укріплені фортечні стіни, вежі, рови та вали.

Майже завжди, замок займав найвигідніше положення з точки зору військової справи та політико-економічних зв'язків. Для розташування замку обиралися стратегічно вигідні місця природного ландшафту, тобто місця які були захищені природними перепонами від навали ворожої армії.

У середині замкових стін завжди розташовувався замковий двір з великою кількістю житлових будівель, господарських та інших споруд. На випадок облоги тут були накопичені значні запаси провіанту та боєприпасів, тобто все необхідне для того, щоб пережити тривалу осаду.

Окреме місце в розташуванні споруд внутрішнього двору посідали культові споруди. Дуже часто, мали власні укріплення (монастир-фортеця в Межиричах, Кяштор (монастир-фортеця)

ордену босих Кармелітів на Житомирщині, Молчановський оборонний монастир на Сумщині), нерідко були складовою системи фортифікаційних укріплень конкретного замку. Крім того, вони були обов'язковим елементом будь-якого поселення або замку. Яскравим взірцем церкви-твердині є мурований Кафедральний собор Святої Трійці розташований в Луцькому замку. Костьол відбудували на місті згорілої дерев'яної каплиці та був пристосований для оборони, а саме мав чотири вежі з бійницями по периметру і тим самим мав зміцнити боєздатність міста. Слід наголосити на тому, що «серцем» внутрішнього двору був донжон – головна башта замку, яка представляла собою фортецю в фортеці. Пізніше на зміну донжону прийшов палац, котрий виконував функції житла феодала та був частиною кріпосних стін замку. Дуже часто одна зі стін палацу була частиною кріпосної стіни. Вона була значно товстіше за інші стіни будівлі, причому була оснащена бійницями, котрі розташовувалися в декілька ярусів, а пізніше і зубцями для ведення артилерійського бою.

Західноукраїнські землі мають цікаву історію і протягом тривалого часу входили до складу декількох могутніх держав, що обумовило особливості їх економічного, соціального та культурного розвитку. Здавна ці землі відігравали роль політичних та торговельних центрів і завжди привертала увагу завойовників як з Заходу, так і зі Сходу. Постійна загроза нападів та завоювань дали поштовх для зародження фортифікаційного будівництва, його подальшого розвитку та модернізації на цих землях.

Отже, під терміном замковий комплекс ми розуміємо сукупність усіх будівель – оборонних, господарських, культових та інших, розташованих в межах, а інколи і за межами кріпосних стін, тобто це комплекс споруд який забезпечував життєдіяльність замку.

Західна України багата об'єктами культурної, історичної та археологічної спадщини, об'єктами фортифікаційного будівництва – замками та фортецями. На території восьми областей Західної України нараховується близько п'ятдесяти замкових комплексів. Більшість з них дійшли до нас в руїнах, що, на жаль, є суттєвою втратою для історії та культури українського народу.

У сучасному суспільстві дуже багато обговорюються проблеми необхідності збереження культурного та історичного надбання, але у зв'язку з браком фінансування більшість об'єктів які несуть культурну або історичну цінність занепадають все більше і зовсім скоро можуть бути повністю втрачені без можливості відновлення. Яскравим прикладом може слугувати добре відомий замок в селі Підгірці на сході Львівської області, який має довгу історію і в різний час розміщував на своїй території типографію, театр, алхімічну лабораторію, музей та навіть туберкульозний диспансер. У повоєнні роки, починаючи з кінця XVIII століття замок все більше занепадає. Офіційно ця пам'ятка вважається однією із добре збережених архітектурних комплексів, але якщо подивитися на те що залишилося від колись величного і прекрасного замку, який згадували в своїх нотатках іноземні мандрівники, з першого погляду стає зрозуміло, що споруда знаходиться в критичному стані.

Аналізуючи законодавство України у сфері охорони культурного надбання, а саме об'єктів архітектурної спадщини [7], то можна зрозуміти, що законодавчі акти, на жаль, є досить розпливчастими та потребують корегувань. Покарання за правопорушення в цій сфері, повинні бути чітко визначені.

Значною проблемою є відсутність єдиної бази або реєстру пам'яток культури та архітектури з грошовою оцінкою кожного об'єкту з метою призначення фінансових відшкодувань у разі нанесення їм шкоди. На жаль, зараз велика кількість пам'яток архітектури знаходиться на межі знищення, що в цілому є наслідком недбалого до них відношення.

Особливої шкоди пам'ятки архітектури зазнали за часів радянської влади, коли в будівлях, котрі представляли собою культурну цінність, облаштовували дитячі будинки, туберкульозні диспансери, божевільні тощо. Найбільше постраждали пам'ятники церковної архітектури – втрачено понад 50 відсотків від загальної їх кількості [3]. Руйнування було складовою цілеспрямованої державної політики. Знищувалися ті об'єкти, які були віхами національної історії. Починаючи з часів колективізації було спалено або розібрано на дрова 15 тисяч дерев'яних парафіяльних церков

XVII-XVIII ст. [3], а також безліч кам'яних храмів, які представляють собою величезну історичну і культурну цінність (Михайлівський золотоверхий монастир у Києві, кафедральні собори в Полтаві, Одесі, Кам'янці-Подільському та інші).

Замки здебільшого постраждали через недбальство та несумлінне відношення зі сторони місцевого населення і поступово розкрадалися або розбиралися на будівельні матеріали в різні періоди історії.

Оборонні укріплення завжди потребували значних витрат на утримання. Колись важливі оборонні споруди втратили своє стратегічне значення і разом з тим необхідність підтримувати високу боєздатність. Поступово все менше уваги приділялося утриманню таких архітектурних комплексів як замок. Деякі з них, частково, у різний час було розібрано на цеглу. Нажаль, ці втрати є вагомими для історії і цей втрачений ресурс неможливо відновити. Але все ж таки ситуацію ще можна змінити на кращу, якщо правильно організувати та відпрацювати систему заходів по збереженню нерухомих об'єктів культурної спадщини. Адже ці пам'ятки, представляють собою великий пласт історичної інформації, і який, ще недостатньо вивчений.

Для того щоб правильно організувати сукупність заходів по відновленню та збереженню нерухомих об'єктів культурної та історичної спадщини, спочатку, необхідно класифікувати споруди за таким загальним критерієм як рівнем збереженості.

На наш погляд, саме рівень збереженості замкових комплексів може слугувати основним критерієм під час їхньої класифікації, що буде логічним з точки зору обрання відповідних заходів.

Умовно замкові комплекси можна поділити та дві категорії: середнього або задовільного рівня збереженості та низького або незадовільного рівня збереженості. На жаль, на сьогодні зустрічаються лише поодинокі випадки високого рівня збереженості об'єктів фортифікаційного будівництва, тому цю категорію ми виключаємо з нашої класифікації.

Ми вважаємо, що для покращення ситуації в сфері збереженості подібних пам'яток архітектури було б доречно провести певні корективи на законодавчому рівні стосовно

охорони пам'яток архітектури, а також розробити певні нормативні акти, що будуть регулювати процеси використання таких об'єктів, передачу споруд в довготривалу оренду приватним підприємцям, за умови повної аутентичної реставрації та збереження первинного вигляду пам'яток. Згідно діючого законодавства України у сфері охорони культурної спадщини, всі об'єкти культурної, археологічної або історичної спадщини є власністю держави та не можуть бути передані до приватного володіння [7, с. 5], тому, на нашу думку, довготривала оренда є оптимальним вирішенням цього питання.

У світі відомі і практикуються випадки коли на території такої пам'ятки історії та архітектури, як замок, розташовується готель або ресторан. При цьому пам'ятка зберігає свій історичний вигляд, окупає видатки на утримання та є родзинкою свого регіону. В Україні замок Родомишль, розміщує в собі музей та готель, де відвідувачі можуть не лише завітати до музею або ресторану, які працюють в замку, а й заночувати в скромних, майже аскетичних кімнатах-номерах замку і відчувати атмосферу середньовіччя.

Для залучення приватних підприємців, як потенційних орендарів таких особливих будівель, які за власний рахунок могли би здійснити їх реконструкцію, доречно розробити перелік пільг, наприклад, зниження тарифів на комунальні послуги, податків та спрощене вирішення кола питань благоустрою таких будівель.

Обов'язковою є необхідність державного контролю з боку місцевих органів влади за виконанням обов'язків орендарів об'єктів культурної спадщини щодо їх реконструкції та збереження. З цього стає зрозуміло, що виникає необхідність створення певної державної служби, компетентної в цих питаннях, основними завданнями якої буде охорона пам'яток, контроль за виконанням обов'язків орендарями, розробка документів з оформлення оренди пам'яток, котрі будуть досить специфічними і значно відрізнятися від типових документів цієї сфери.

Всі можливі пільги права та обов'язки на користь орендаря такої, історично цінної будівлі повинні бути

закріплені на законодавчому рівні, але з однією найважливішою умовою, що пам'ятка має зберігати свій аутентичний вигляд та підтримувати високий рівень збереженості. Слід наголосити на тому, що необхідно детально прописати в нормативних актах та інших документах обов'язки обох сторін, які укладають договір оренди, чітко окреслити, які покарання може понести та чи інша сторона у разі порушення договору. Важливо щоб законодавство в цій сфері було орієнтовано на дотримання взаємних інтересів – держави і підприємців, підсумком чого буде збереження безцінного культурного надбання нашої держави.

Варто звернути увагу на те, що пам'ятки культури, історії та архітектури по всьому світі викликають жвавий інтерес з боку туристів. Прибутки від туристичного бізнесу певною мірою можуть компенсувати витрати на утримання цих пам'яток. Крім того створюються нові робочі місця, поступають надходження в державну казну.

Висновки. Отже, пам'ятники архітектурної спадщини є цікавими не лише з боку вивчення історії та культури українського народу, але й вигідними з економічної точки зору. Такі історичні об'єкти здатні не лише «самі себе утримувати», а й приносити користь і прибуток державі.

На наш погляд, сфера охорона пам'яток культурної спадщини взагалі є погано вивченою та розробленою. Потрібні реформи, причому терміново. Тут є поле для широкої дослідницької, організаційної та правової діяльності.

Список використаних джерел

1. Архітектура Волині. Зб. наук. праць. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 146 с.
2. Архітектура Київської Русі. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11723/>.
3. Визначення вартості об'єктів історико-культурної спадщини. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uvecon.biz.ua/ua/otsinka-obyektiv-kulturnoyi-spadshchini-v.html>.
4. Воєнна історія України. Волинь та Полісся [Текст]: зб. наукових праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-

- історичної конф., 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – 606 с.
5. Галич та Волинь в добу Середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького [Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Історичні та культурологічні студії 2001. 3]. – Львів, 2001. – 252 с.
 6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: «Наукова думка», 1982. Т. 1: А – Г / Укл.: Р. В. Болдирєв та ін. – 1982. – 632 с.
 7. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної ради. – 2000. – № 39.
 8. Ковальчук Ф. М. Тербовлянський замок. Історична розвідка / Ф. М. Ковальчук – Львів: Каменярь, 1997. – 87 с.
 9. Колосок Б. В. Кафедральні споруди Луцька: Історико-архітектурне дослідження / Б. В. Колосок. – Остріг: «Білий-Дунаєць», – 2002. – Т. 28. – 223 с.
 10. Колосок В. Б. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування: історико-архітектурний нарис / Б. В. Колосок. – Луцьк: ПДВ «Твердиня», – 2011. – 124 с.
 11. Лесик А. В. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры / А. В. Лесик – Львов: Вища школа, – 1987. – 128 с.
 12. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України / О. Я. Мацюк – Львів, 1997. – 122 с.
 13. Стеллецкий Б. Клеванскій замок. Историческая справка / Б. Стеллецкий – Київ, 1911. – 10 с.
 14. Харитонов В. Замки Галицької землі. З історії фортифікаційного будівництва на Прикарпатті в XIV-XVIII століттях / В. Харитонов – Івано-Франківськ: Бібліотечка газети «Вперед», 1997. – 56 с.

References

1. Arkhitektura Volyni. Zb. nauk. prats'. – Rivne: PP DM, 2008. – 146 s.

2. Arkhitektura Kyiv's'koyi Rusi. [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11723/>.
3. Vyznachennya vartosti ob'ektiv istoriko-kul'turnoyi spadshchyny. [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.uvecon.biz.ua/ua/otsinka-obyektiv-kulturnoyi-spadshchini-v.html>.
4. Voyenna istoriya Ukrayiny. Volyn' ta Polissya [Tekst]: zb. Naukovykh prats' za materialamy Vseukr. nauk. viys'kovo-istorychnoyi konf., 25-26 kvitnya 2013 r. / Natsional'nyy viys'kovo-istorychnyy muzey Ukrayiny. – K., 2013. – 606 s.
5. Halych ta Volyn' v dobu Seredn'ovichchya. Do 800-richchya z dnya narodzhennya Danyla Halyts'koho [Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny. Istorychni ta kul'turolohichni studiyi 2001. 3]. – L'viv, 2001. – 252 s.
6. Etymologichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: v 7 t. / AN URSS. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Redkol. O. S. Mel'nychuk (holovnyy red.) ta in. – K.: «Naukova dumka», 1982. T.1:A – H / Ukl.: R. V. Boldyryev ta in. – 1982. – 632 s.
7. Zakon Ukrayiny «Pro okhoronu kul'turnoyi spadshchyny» // Vidomosti Verkhovnoyi rady. – 2000. – № 39.
8. Koval'chuk F. M. Terebovlyans'kyy zamok. Istorychna rozvidka / F. M. Koval'chuk – L'viv: Kamenyar, 1997. – 87 s.
9. Kolosok B. V. Kafedral'ni sporudy Luts'ka: Istoryko-arkhitekturne doslidzhennya / B. V. Kolosok. – Ostrih: «Bilyy-Dunayets'», – 2002. – T. 28. – 223 s.
10. Kolosok V. B. Luts'k – pam'yatka arkhitektury ta mistobuduvannya: istoriko-arkhitekturnyy narys / B. V. Kolosok. – Luts'k: PDV «Tverdunya», – 2011. – 124 s.
11. Lesyk A. V. Okhrana y ratsyonal'noe yspol'zovanye pamyatnykov arkhytektury / A. V. Lesyk – L'vov: Vyshcha shkola, – 1987. – 128 s.
12. Matsyuk O. Ya. Zamky i fortetsi Zakhidnoyi Ukrayiny / O. Ya. Matsyuk – L'viv, 1997. – 122 s.
13. Stellets'kiy B. Klevanskiy zamok. Ystorycheskaya spravka / B. Stellets'kiy – Kyiv, 1911. – 10 s.

14. Kharytonov V. Zamky Halyts'koyi zemli. Z istoriyi fortyfikatsiynoho budivnytstva na Prykarpatti v XIV-XVIII stolittiyakh / V. Kharytonov – Ivano-Frankivs'k: Bibliotechka hazety «Vpered», 1997. – 56 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Аносова Валерія Сергіївна, аспірантка та асистентка кафедри всесвітньої історії та історії України
Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Поштова адреса: 93107 Україна, Луганська обл., м. Лисичанськ. Дружби народів 4/45, електрона адреса: anosova-91@mail.ua.

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Аносова Валерия Сергеевна, аспирантка и ассистентка кафедры всемирной истории и истории Украины
Восточноукраинского национального университета имени В. Даля. Почтовый адрес: 93107 Украина, Луганская обл., г. Лисичанск. Дружбы народов 4/45, электронный адрес: anosova-91@mail.ua.

DATA ABOUT AUTHOR

Anosova Valeria Sergeevna, graduate student and assistant of the Department of World History and History of Ukraine of the *Volodimir Dahl National University. Address: 93107 Ukraine, Luganskaya obl., Lisichansk. Druzhby narodov 4/45, email: anosova-91@mail.ua .*

УДК 370.017.4:027.7

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС БІБЛОТЕКИ УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЦІНІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Барабаш В. А., Глєбова Л. В.

У статті визначено вагому роль закладів вищої освіти, які формують ціннісні орієнтації особистості через сприйняття, усвідомлення і осмислення загальнолюдських

цінностей. Бібліотека вищої школи є соціальною інституцією, відмінною особливістю якої є потужний взаємозв'язок з системою вищої освіти.

Метою пропонованого дослідження є визначення ролі й місця бібліотеки закладу вищої освіти як чинника формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців.

Обґрунтовано важливість предметів соціально-гуманітарного циклу у формуванні ціннісного світу молоді. Акцентовано на високій місії бібліотеки в освітньому процесі. Представлено історію бібліотеки Центральноукраїнського національного технічного університету як самобутньої структури, чий розвиток визначається економічним станом країни та сучасними можливостями університету. Схарактеризовано склад і структуру інформаційного ресурсу бібліотеки, представлено особливості його функціонування та визначено можливі напрямки використання фондів університетської книгозбірні.

Окрему увагу приділено електронним ресурсам. Зазначено, що завдяки плідній роботі бібліотекарів та викладачів ЦНТУ зі створення та функціонування репозитарію університет увійшов до числа краєвих ВНЗ України та світу за кількістю цитувань у системі Google Scholar.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, заклад вищої освіти, бібліотека, бібліотечні фонди, інформаційний ресурс, електронні ресурси.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ РЕСУРС БИБЛИОТЕКИ УНИВЕРСИТЕТА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Барабаш В. А., Глебова Л. В.

В статье определено весомую роль высших учебных заведений, которые формируют ценностные ориентации личности через восприятие, осознание и осмысление общечеловеческих ценностей. Библиотека высшей школы есть социальной институцией, отличительной особенностью которой является мощная взаимосвязь с системой высшего образования.

Целью предлагаемого исследования выступает определение роли и места библиотеки учреждения высшего образования как фактора формирования ценностных ориентаций будущих специалистов.

Обоснована важность предметов социально-гуманитарного цикла в формировании ценностного мира молодежи. Акцентируется на высокой миссии библиотеки в образовательном процессе. Представлена история библиотеки Центральноукраинского национального технического университета как самобытной структуры, чье развитие определяется экономическим положением страны и современными возможностями университета. Охарактеризован состав и структура информационного ресурса библиотеки, представлены особенности его функционирования и определены возможные направления использования фондов университетской библиотеки.

Особое внимание уделено электронным ресурсам. Отмечено, что во многом благодаря плодотворной работе библиотекарей и преподавателей ЦНТУ по созданию и функционированию репозитария университет вошел в число лучших вузов Украины и мира по количеству цитирований в системе GoogleScholar.

Ключевые слова: *ценностные ориентации, учреждение высшего образования, библиотека, библиотечные фонды, информационный ресурс, электронные ресурсы.*

INFORMATION RESOURCE OF THE UNIVERSITY LIBRARIES AS A FACTOR OF FORMING OF VALUABLE ORIENTATIONS OF FUTURE FACILITIES

Barabash V. A., Glebova L. V.

The article defines the important role of institutions of higher education, which form the value orientations of the individual through perception, awareness and comprehension of universal values. The library of higher school is a social institution, the distinctive feature of which is the strong interconnection with the system of higher education.

The purpose of the proposed study is to determine the role and place of the library of the institution of higher education as a factor in the formation of value orientations of future specialists.

The importance of subjects of the social and humanitarian cycle in shaping the value world of youth is substantiated. There was focused on the high mission of the library in the educational process. The history of the Central Ukrainian National Technical University library as a distinctive structure is presented, whose development is determined by the economic condition of the country and the modern facilities of the university. The composition and structure of the information resource of the library is characterized, the features of its functioning are presented and the possible directions of the use of the university collections are determined.

Particular attention is paid to electronic resources. It is noted that thanks to the work of the librarians and teachers of CNTU on the establishment and operation of a repository, the university became one of the best universities in Ukraine and the world by the number of quotes in the Google Scholar system.

Key words: *valuable orientations, institution of higher education, library, library funds, information resource, electronic resources.*

Постановка проблеми. Свою діяльність людина буде відповідно до нормативів і цінностей. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності. Саме цей суб'єктивний аспект вироблення цілей діяльності людей і відображається категорією ціннісної орієнтації. Заклад вищої освіти, навчаючи та виховуючи студентів, виконує тим самим функцію адаптації майбутніх фахівців у систему суспільних відносин, моделює необхідні професійні та моральні якості молоді, формує ціннісні орієнтації особистості через сприйняття, усвідомлення і осмислення загальнолюдських цінностей.

В навчально-виховному процесі вагому роль відіграє бібліотека закладу вищої освіти. Як головні соціальні інститути, що займаються збором, зберіганням і наданням суспільно корисної інформації, бібліотеки формують інформаційні ресурси, які в цілому представляють собою концентрований масив документованої інформації, що повідомляє знання з усіх галузей діяльності суспільства. Уся історія сучасних бібліотек свідчить, що формування і

просування їх інформаційних ресурсів відбувалося як відповідь на освітні цілі та завдання [18].

Аналіз останніх досліджень. Доцільно звернутися до праць вітчизняних науковців, які вивчали трансформацію бібліотеки в інформаційний центр, впровадження інноватики в її діяльність, створення моделі електронної бібліотеки й інші вектори діяльності сучасної бібліотеки. Це, зокрема, роботи Н. Апшай, І. Беззуб, І. Давидової, Г. Шемаєвої, Т. Колесникової, О. Качанової, Я. Шрайберг, Н. Стрілець та ін. Проблеми формування ціннісних орієнтацій молоді присвячено праці О. Вишневського, І. Бега, Ю. Завалевського, М. Боришевського, Л. Крицької, Ю. Олексіна, О. Сухомлинської та ін.

Метою пропонованого дослідження є визначення ролі й місця бібліотеки закладу вищої освіти як чинника формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: здійснення короткої характеристики складу та структури документного ресурсу бібліотеки Центральноукраїнського національного технічного університету (ЦНТУ) та визначення виховного потенціалу її інформаційного ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Особливу роль у формуванні системи соціальних цінностей (social values) [3] відіграють гуманітарні дисципліни, зокрема історія України, всесвітня історія, українська мова, культурологія, філософія, політологія. Зазначені навчальні предмети репрезентують людину через літературні й історичні образи, вчинки літературних персонажів та історичних героїв, зображення їхніх досягнень і прагнень. Тож суттєве значення має ретельний добір предметної інформації крізь призму її виховної функції.

Предмети соціально-гуманітарного циклу формують у студентів системні уявлення про суспільство, роль і призначення людини в ньому. Майбутній фахівець повинен чітко усвідомлювати необхідність бути високим професіоналом і справжнім громадянином, усвідомлювати важливість моральних аспектів професійної діяльності. Гуманітарна підготовка майбутніх спеціалістів має бути націлена на виховання активного креативного і відповідального фахівця. Соціально-гуманітарні дисципліни у процесі громадянського

виховання молоді мають забезпечувати: 1) створення ефективних умов формування громадянських цінностей; 2) набуття громадянського досвіду (знання про громадянські цінності, вміння жити і працювати відповідно до засвоєних цінностей громадянського суспільства); 3) практичне застосування набутих знань та умінь в активній громадянській діяльності.

Як зазначалося вище, важливе місце в системі освіти належить бібліотекам вищих навчальних закладів, оскільки підготовка кадрів вищої кваліфікації, що відповідають як національним, так і міжнародним стандартам, неможлива без повноцінного забезпечення навчального процесу [18, с. 388]. Усе зазначене повною мірою стосується і бібліотеки ЦНТУ, історія якої нерозривно пов'язана з історією самого університету.

Сучасна бібліотека техуніверситету фактично була започаткована ще у XIX ст. Витоки її діяльності вбачаємо в роботі бібліотеки Єлисаветградського земського реального училища. Як зазначають дослідники історії технічної освіти на Кіровоградщині, однією зі складових забезпечення навчально-виховного процесу реального училища стала бібліотека, на потреби якої протягом 1871–1872 навчального року було виділено 1300 руб. Наприкінці 1913 р. її бібліотечні фонди нараховували 11388 одиниць зберігання [17, с. 388].

Назва бібліотеки змінювалася відповідно до зміни назви навчального закладу. Так, у 1929 р. рішенням колегії оргвиконкому на базі вечірнього робітничого технікуму сільськогосподарського машинобудування був створений Зінов'ївський вечірній робітничий інститут сільськогосподарського машинобудування. Діяльність бібліотеки розпочалася з одного пункту видачі літератури й одного співробітника. Поступово зростав фонд, збільшувалася кількість читачів і бібліотечних працівників. У 1969 р. в бібліотеці працювало вже 14 бібліотекарів [18].

Керівництво закладу постійно піклувалося про збільшення кількості навчальної та науково-методичної літератури, завдяки чому книжковий фонд бібліотеки досить

інтенсивно поповнювався. Якщо протягом 1959 р. було придбано близько 3815 книжок, то у 1962 р. ця цифра складала 7943 позиції. А вже на початку 1963 р. книжковий фонд бібліотеки закладу становив 25330 примірників. У період 60–80-х рр. ХХ ст. приділялася значна увага формуванню фонду бібліотеки, поліпшенню організації довідкового апарату, модернізації матеріально-технічної бази.

Протягом 1981–1982 навчального року бібліотека інституту нараховувала вже 380400 томів навчальної та наукової літератури. Нині загальний бібліотечний фонд налічує понад 400 тисяч примірників українською, російською, іноземними мовами [7].

Бібліотека як органічна та невід’ємна складова ЦНТУ пройшла разом з університетом великий і складний шлях, зробила важливий внесок у його розбудову. У результаті поетапного розвитку бібліотека ЦНТУ з невеликої книгозбірні перетворилася в одну з найбільших у місті.

Організація структури бібліотеки ЦНТУ спрямована на забезпечення доступу до інформаційного ресурсу відповідно до профілю основної діяльності установи. Вкажемо її основні підрозділи: дирекція; відділ обліку та наукової обробки літератури; відділ обслуговування користувачів, що включає: абонемент навчальної літератури для студентів 1 – 2 курсів (№ 1); абонемент навчальної літератури для студентів 3 – 6 курсів (№ 2); абонемент художньої літератури (плюс послуга міжбібліотечного абонементу); читальний зал технічних наук (№ 1); читальний зал суспільно-політичних та економічних наук (№ 2); читальний зал періодичних видань (№ 3); зал електронного каталогу; відділ інформаційно-бібліографічного обслуговування [15].

Розвиток новітніх інформаційних технологій та потреби сучасного інформаційного суспільства (суспільства знань) зумовили трансформацію ключових понять бібліотечної сфери, як-от: *книжковий фонд, бібліотечний фонд, документний фонд, інформаційний ресурс, документний ресурс* та ін. Тому правомірним у контексті даної статті вважаємо використання таких терміноелементів як синонімічних.

Структуру бібліотечного фонду створюють одночасно декілька ознак, що знаходяться між собою в нисхідних ієрархічних зв'язках. Вибудовувати бібліотечний фонд починають із найбільш значущих для даної бібліотеки ознак. Потім їх ранжують, тобто розподіляють за ступенем важливості. Так, для одних фондів важливим насамперед є зміст документів, для інших – їх форма, ще для інших – їх призначення, для наступних – унікальність документів тощо [13, с. 29].

Відповідно до вищезазначеного можна констатувати, що інформаційний ресурс бібліотеки складають: документи на так званих традиційних носіях (книги, журнали, газети), технотронні документи (грамплатівки, кінострічки, мікрофіші, компакт-диски та ін.), електронні ресурси (електронні каталоги, бази даних тощо). Проте окреслена структура інформаційного бібліотечного ресурсу є до певної міри умовною, оскільки особливості інформаційного ресурсу бібліотеки (її фонду) визначаються видами документів, їхнім призначенням, особливостями поліграфічного виконання і розповсюдження; типом бібліотеки, її функціями, структурою, вимогами до складу фонду, його комплектуванню і організації. Кожному виду документів і кожному типу бібліотеки відповідає своя система фондів і методика їх формування [16, с. 126].

Інформаційний ресурс бібліотеки технічного університету формується насамперед документами з технічних, природничих, економічних наук, що безперечно пов'язано з основними напрямками підготовки фахівців.

Безумовно, основу бібліотечного ресурсу книгозбірні ЦНТУ становлять книжкові видання – 402324 примірників навчальної, наукової літератури, монографій, довідників, атласів, альбомів, брошур тощо. Зібрання складається з технічної, економічної та художньої літератури та рідкісних видань з технічних спеціальностей [10].

Як зазначалося вище, особлива роль у формуванні ціннісних орієнтацій студентської молоді належить університетській книгозбірні, інформаційний ресурс якої, за переконанням фахівців, характеризується специфічними особливостями, до яких належать: значущість у підвищенні

якості підготовки спеціалістів; чітке цільове призначення (сприяння навчально-виховному процесу, навчально-дослідній та науково-дослідницькій роботі); орієнтація на конкретні групи користувачів; наявність вимог до складу і структури інформаційних ресурсів; контроль якості інформаційних ресурсів; постійна оновлюваність інформаційних ресурсів відповідно до змін навчальних планів та програм [19].

Окрему частину фондів становлять видання художньої літератури, що зумовлено потребами виховання студентської молоді. На нашу думку, саме наявність у фондах бібліотеки ЦНТУ значної кількості видань, що сприяють формуванню патріотично налаштованої та всебічно розвиненої особистості, дозволяє зарахувати до вищезазначених ключових особливостей бібліотеки ЗВО спроможність забезпечення формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців.

З появою технотронних документів багато бібліотек світу, перш за все американських, стали комплектувати свої фонди поряд із книгами, журналами і газетами також грамплатівками, кінострічками, мікрофішами, компакт-дисками тощо [8, с. 346]. В останню чверть ХХ ст. розпочався інтенсивний процес інформатизації бібліотек. У них активно створюються електронні каталоги, інші бази даних [8, с. 346].

На основі відомостей Інтернет-сайту ЦНТУ [15] інформаційний ресурс бібліотеки можна представити таким чином:

Основні фонди: періодична література; книги; електронні фонди.

Спеціальні фонди: фонд НДР і ДКР; фонд дисертацій та авторефератів дисертацій.

Карткові каталоги: читацькі карткові каталоги (алфавітний і систематичний); службові карткові каталоги (алфавітний).

Карткові картотеки: алфавітна та систематична картотеки періодичних видань; картотека методичних посібників ЦНТУ; картотека дисертацій; картотека книгозабезпеченості.

Електронні ресурси: власні електронні ресурси; електронний каталог.

Бази даних: «Книги»; «Періодичні видання ЦНТУ, статті з періодики та збірники»; «MEDIA»; «Наукові праці співробітників та викладачів КНТУ»; «Методичні рекомендації»; «Автореферати та дисертації»; «Електронні ресурси».

Електронний архів/інституційний репозитарій ЦНТУ; Сайт бібліотеки; Придбані і віддалені електронні ресурси (БД BioOne).

Щоправда, назву «Електронні фонди» більш доцільно, на нашу думку, було б сформулювати дещо інакше, наприклад, «Технотронні документи». До технотронних документів відносимо аудіо-візуальні документи або документи на змінних носіях інформації. Мережеві ж локальні документи, доступні через електронний каталог у читальних залах бібліотеки, варто було б віднести до власних електронних ресурсів.

Формування та структурування інформаційного ресурсу бібліотеки ЦНТУ здійснено відповідно до основних принципів формування інформаційних ресурсів – доцільності, систематизованості, сумісності, захищеності, розумного дублювання, вибіркості тощо [14].

З точки зору виховного потенціалу надважливою частиною фондів бібліотеки технічного університету є зібрання української та зарубіжної класики, поезії та прози видатних та маловідомих авторів. Це історичні та сучасні романи, детективи та фантастика, культура та спорт. Поціновувачі живопису можуть ознайомитися з альбомами репродукцій відомих світових художників. На абонементі представлені довідники та енциклопедії з літературознавства, міфології, спорту і медицини. До уваги допитливих – книги з серій «Усе про все», «Чудеса світу», та «100 великих книг» [15]. Оскільки зміст усіх навчальних предметів та виховних заходів має бути пройнятий національно-громадянським духом, викладачі соціально-гуманітарних дисциплін кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ проводили семінарські заняття громадянознавчого спрямування з використанням документів із фонду абонементу художньої літератури. Так, з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» було проведено семінарські заняття з таких тем: «Мова як одна

з найважливіших громадянських цінностей»; «Сучасна мовна ситуація»; «Проблема двомовності»; «Сутність лінгвоциду»; «Українська мова на сучасному етапі розвитку»; «Роль громадського руху «Не будь байдужим у ствердженні української мови»; «Популяризація української мови серед молоді»; «Духовний спадок Івана Огієнка».

Зі студентами I-III курсів ЦНТУ викладачами соціально-гуманітрних дисциплін було проведено цикл літературно-музичних презентацій: «Рідна мова – найбільший скарб»; «Сторінками щоденників відомих українців (В. Винниченка, О. Довженка, О. Гончара)»; «Світ поезії Ліни Костенко»; «Барви української народної пісні»; «Феномен «Празької школи»; «Всю душу – землі цій віддати щасливий» (життя і творчість М. Т. Рильського)»; «Василь Стус: вікувати в святості»; «Тасмниця великого українця Миколи Гоголя»; «Дорога до Кобзаря».

Не викликає заперечень той факт, що завдяки новим технічним можливостям реальним стає повсюдне повноцінне задоволення запитів читачів [14, с. 79]. Як зазначає Р. Я. Ріжняк, на базі побудованих науково-освітніх мереж зроблено продуктивні кроки у розв'язанні питань щодо створення вищими навчальними закладами України власних інформаційних ресурсів, банків даних і знань, інформаційно-пошукових систем [12, с. 276]. Саме необхідністю обслуговувати читача у тому місці, де для нього це буде найбільш зручно, зумовлені відносно нові сервіси бібліотеки ЦНТУ, що сприяють реалізації виховної функції. Так, у користувачів є можливість замовити послугу МБА, впроваджено відкритий доступ до електронного каталогу бібліотеки у локальній мережі університету, завдяки плідній роботі бібліотекарів створені віртуальні виставки («Розумні» книги для молоді», «Історія народу – джерело його майбуття», «Українська мова – то наш скарб!» та ін.), розробляються та організовуються презентації, тренінги, семінари, успішно функціонує і поповнюється репозитарій ЦНТУ.

Репозитарій ЦНТУ – інституційний депозитарій (електронний архів), що накопичує, зберігає електронні публікації та електронні версії документів (творів) наукового,

освітнього та методичного призначення, створені працівниками будь-якого структурного підрозділу Центральноукраїнського національного технічного університету, аспірантами чи студентами навчального закладу, а також надає до них постійний безкоштовний доступ в мережі Інтернет. Репозитарій є частиною загальної електронної колекції бібліотеки закладу. Адреса депозитарію в Інтернеті – <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/>. На сайті репозитарію користувачі мають можливість ознайомитися з науковими працями та навчально-методичними матеріалами викладачів та аспірантів ВНЗ, переглянути повнотекстові публікації наукових збірників видавництва університету, матеріали студентських конференцій та тези доповідей, автореферати й дисертації тощо [20].

Нині репозитарій ЦНТУ містить більше 5,5 тисяч джерел інформації, проте цей показник постійно зростає; пошук в електронному архіві може здійснюватися за різними позиціями – за фондом (бібліотечні матеріали, збірники наукових праць, матеріали конференцій, праці викладачів факультетів ЦНТУ), автором, темою, датою випуску [11].

Значною мірою саме завдяки плідній роботі бібліотекарів та викладачів ЦНТУ в напрямку створення та функціонування репозитарію університет увійшов до числа кращих ВНЗ України та світу за кількістю цитувань у системі GoogleScholar. Двічі на рік, у січні та липні, оновлюється Webometrics ranking of world's universities – ВебOMETричний рейтинг університетів світу, який відображає популярність та представництво навчальних закладів у мережі Інтернет. За підсумками цього річного липневого рейтингу ЦНТУ здійснив справжній прорив та вперше у своїй історії увійшов до Топ-100 українського простору рейтингу [9].

Висновки. Таким чином, бібліотека закладу вищої освіти виступає потужним інформаційним центром, що забезпечує процес формування патріотичної еліти держави. Ціннісні орієнтації, які формуються протягом навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, сприяють виробленню чітко визначеної громадянської позиції, забезпечують добросовісне ставлення до виконання громадянських обов'язків, серед яких на першому місці стоїть навчання.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості: [підручник] / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2. – С. 49–57.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. посіб. / О. Вишневський. – 3-є вид., доопрац. і доп. – К.: Знання, 2008. – 566 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – 2-е вид. допов. й виправл. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
5. Завалевський Ю. І. Проблеми соціально-громадянського виховання особистості та підходи до її розв'язання в історії теоретичної думки / Ю. І. Завалевський // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 55–64.
6. Здравомислов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомислов. – М.: Наука, 1986. – 351 с.
7. Історія бібліотеки КНТУ: етапи розвитку, факти, особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kntu.kr.ua/history.html>. – Назва з екрану.
8. Ларьков Н. С. Документоведение: учебное пособие / Н. С. Ларьков. – М.: АСТ Восток-Запад, 2006. – 427 с.
9. Нові висоти в рейтингу Webometrics: результати роботи репозитарію КНТУ [Електронний ресурс] / Підготував Олександр Виноградов. – Режим доступу: <http://www.kntu.kr.ua/?view=article&id=55>. – Назва з екрану.
10. Основні фонди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kntu.kr.ua/fixed-assets.html>. – Назва з екрану.
11. Репозитарій Центральноукраїнського національного технічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/?author_page=1. – Назва з екрану.
12. Ріжняк Р. Я. Розвиток інформатики та інформаційних технологій у вищих навчальних закладах України у другій

- половині ХХ – на початку ХХІ століття: монографія / Р. Я. Ріжняк; [за заг. ред. В. М. Орлика]. – Кіровоград: «КОД», 2014. – 426 с.
13. Столяров Ю. Н. Библиотечный фонд: Учебник / Ю. Н. Столяров. – М.: Кн.палата, 1991. – 271 с.
 14. Столяров Ю. Н. Документный ресурс / Ю. Н. Столяров. – М.: Либерия, 2001. – 150 с.
 15. Структура бібліотеки. Підрозділи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// library.kntu.kr.ua/struktura.html](http://library.kntu.kr.ua/struktura.html). – Назва з екрану.
 16. Терешин В.И. Библиотечный фонд / В. И. Терешин. – М.: Изд-во МГУКИ, 2000. – 176 с.
 17. Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис. – Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2009. – 240 с.
 18. Федотов І. А. Кіровоградський національний технічний університет: історичний нарис / І. А. Федотов. – Кіровоград: КНТУ, 2004. – 216 с.
 19. Юхновец Т. С. Информационные ресурсы библиотек как обязательный инструмент образовательного процесса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/19464/1/p_387-388.pdf. – Загл. с экрана.
 20. CUNTUR – Репозитарій Центральноукраїнського національного технічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kntu.kr.ua/repozit.html>. – Назва з екрану.

References

1. Bekh I. D. Vykhovannya osobystosti: [pidruchnyk] / I. D. Bekh. – К.: Lybid, 2008. – 848 s.
2. Boryshevskyy M. Y. Dukhovni tsinnosti yak determinanta rozvytku y samorozvytku osobystosti / M. Y. Boryshevskyy // Pedahohika i psykhohohiya. – 2008. – № 2. – S. 49–57.
3. Vyshnevskyy O. Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrayinskoyi pedahohiky: Navch. posib. / O. Vyshnevskyy. – 3-ye vyd., dooprats. i dop. – К.: Znannya, 2008. – 566 s.
4. Honcharenko S. U. Ukrayinskyy pedahohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk / S. U. Honcharenko. – 2-e vyd. dopov. y vypravl. – Rivne : Volynski oberehy, 2011. – 552 s.

5. Zavalevskyy Yu. I. Problemy sotsialno-hromadyanskoho vykhovannya osobystosti ta pidkhody do yiyi rozvyazannya v istoriyi teoretychnoyi dumky / Yu. I. Zavalevskyy // Pedahohika i psykholohiya. – 2002. – № 4. – S. 55–64.
6. Zdravomislov A. G. Potrebnosti. Interesy. Tsennosti / A. G. Zdravomislov. – M.: Nauka, 1986. – 351 s.
7. Istoriya biblioteky KNTU: etapy rozvytku, fakty, osobystosti [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://library.kntu.kr.ua/history.html>. – Nazva z ekranu.
8. Larkov N. S. Dokumentovedenie: uchebnoe posobie / N. S. Larkov. – M.: AST Vostok-Zapad, 2006. – 427 s.
9. Novi vysoty v reytnhu Webometrics: rezultaty roboty repozytariyu KNTU [Elektronnyy resurs] / Pidhotuvav Oleksandr Vynohradov. – Rezhym dostupu: <http://www.kntu.kr.ua/view=article&id=55>. – Nazva z ekranu.
10. Osnovni fondy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://library.kntu.kr.ua/fixed_assets.html. – Nazva z ekranu.
11. Repozytariy Tsentralnoukrayinskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/author_page=1 – Nazva z ekranu.
12. Rizhnyak R.Ya. Rozvytok informatyky ta informatsiynykh tekhnolohiy u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrayiny u druhiy polovyni XX – na pochatku XXI stolittya: monohrafiya / R. Ya. Rizhnyak; [za zah. red. V. M. Orlyka]. – Kirovohrad: «KOD», 2014. – 426 s.
13. Stolyarov Yu.N. Bibliotechnyy fond: Uchebnik / Yu. N. Stolyarov. – M.: Kn. palata, 1991. – 271 s.
14. Stolyarov Yu.N. Dokumentnyy resurs / Yu. N. Stolyarov. – M.: Liberiya, 2001. – 150 s.
15. Struktura biblioteky. Pidrozdily [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: [http:// library.kntu.kr.ua/struktura.html](http://library.kntu.kr.ua/struktura.html). – Nazva z ekranu.
16. Tereshin V.I. Bibliotechnyy fond / V. I. Tereshin. – M.: Izd-vo MGUKI, 2000. – 176 s.
17. Tekhnichna osvita na Kirovohradshchyni: istorychnyy narys. – Kirovohrad: «Imeks-LTD», 2009. – 240 s.

18. Fedotov I. A. Kirovohradsky natsionalnyy tekhnichnyy universytet: istorychnyy narys / I. A. Fedotov. – Kirovohrad: KNTU, 2004. – 216 s.
19. Yukhnovets T. S. Informatsionnye resursy bibliotek kak obyazatelnyy instrument obrazovatel'nogo protsessa [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/19464/1/p_387-388.pdf. – Zagl. s ekrana.
20. CUNTUR – Repozytariy Tsentralnoukrayinskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://library.kntu.kr.ua/repozit.html>. – Nazva z ekranu.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Барабаш Вікторія Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи *Центральноукраїнського національного технічного університету*, 25006, м. Кропивницький, пр.

Університетський, 8, viktor-k67@ukr.net.

Глєбова Людмила Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи *Центральноукраїнського національного технічного університету*, 25006, м. Кропивницький, пр.

Університетський, 8, gleboval1980@gmail.com.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Барабаш Виктория Анатольевна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры общественных наук, информационного и архивного дела *Центральноукраинского национального технического университета*, 25006, г. Кропивницкий, пр.

Университетский, 8, viktor-k67@ukr.net.

Глєбова Людмила Васильевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры общественных наук, информационного и архивного дела *Центральноукраинского национального технического университета*, 25006, г. Кропивницкий, пр.

Университетский, 8, gleboval1980@gmail.com.

DATA ON AUTHOR

Barabash Viktoria A., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Public Sciences, Information and Archival Affair of the *Centralukrainian National Technical University*, 25006, Kropivnitsky, 8 Universitetsky Prospekt, viktorija-k67@ukr.net.

Glebova Lyudmila V., Candidate of Philology Sciences, Associate Professor Department of Public Sciences, Information and Archival Affair of the *Centralukrainian National Technical University*, 25006, Kropivnitsky, 8, Universitetsky Prospekt, gleboval1980@gmail.com.

УДК 069.5]:373(477.41)

СТВОРЕННЯ ТА ЕКСПОЗИЦІЙНА НАПОВНЕНІСТЬ НАРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ «БЕРЕГІНЯ» ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ с. НОВОСІЛКА

Юрійчук М. В., Ткаченко В. М.

У статті здійснено огляд питання створення та діяльності народознавчого музею «Берегиня» при загальноосвітній школі с. Новосілка Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Метою статті є висвітлення проблеми функціонування даного музею, показ експонованих предметів, напрямків його діяльності та популяризація закладу як туристичного об'єкту Південно-Західного Поділля.

Сьогодні існує значна кількість краєзнавчих, художніх, етнографічних та інших музеїв при навчальних закладах. Їхня багатoproфільність, експозиційна наповненість та різноманітність діяльності дають можливість вирішувати різновекторні питання освітнього процесу на належному рівні. Музей відіграє важливе значення у формуванні національної свідомості дітей, зберігає пам'ять про минуле регіону, села, школи, формує у них любов до рідного краю, патріотизм, відчуття причетності до формування історії.

Ключові слова: музей, експонати, експозиція, пошукова та краєзнавча робота, село Новосілка.

СОЗДАНИЕ И ЭКСПОЗИЦИОННАЯ НАПОЛНЕННОСТЬ НАРОДОВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ «БЕРЕГИНЯ» ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ с. НОВОСЕЛКА

Юрийчук М. В., Ткаченко В. Н.

В статье сделан обзор вопроса создания и деятельности народоведческого музея «Берегиня» при общеобразовательной школе с. Новоселка Залещицкого района Тернопольской обл. Целью статьи является освещение проблемы функционирования данного музея, показ экспонируемых предметов, направлений его деятельности и популяризация заведения как туристического объекта Юго-Западного Подолья.

Сегодня существует значительное количество краеведческих, художественных, этнографических и других музеев при учебных заведениях. Их многопрофильность, экспозиционная наполненность и разнообразие деятельности дают возможность решать разноректорные вопросы образовательного процесса на должном уровне. Музей играет важное значение в формировании национального сознания детей, хранит память о прошлом региона, села, школы, формирует у них любовь к родному краю, патриотизм, чувство причастности к формированию истории.

Ключевые слова: музей, экспонаты, экспозиция, поисковая и краеведческая работа, село Новоселка.

CREATION AND EXPOSITION FULFILLMENT OF THE POPULAR MUSEUM «BEREHINIA» OF GENERAL SCHOOLS V. NOVOSILKA

Yuriychuk M. V., Tkachenko V. M.

The article gives an overview of the issue of creation and activity of the ethnographic museum "Berehinya" at a secondary school of Novosilka, Zalyshchitsky district of Ternopil region. The purpose of the article is to highlight the problem of functioning of this museum, display of exhibited objects, directions of its activity and popularization of the institution as a tourist object of the South-West Podillya.

Today there is a significant number of local lore, art, ethnographic and other museums at educational institutions. Their

multidisciplinarity, expository completeness and variety of activities make possible to solve multidisciplinary issues of the educational process at an appropriate level. The museum plays an important role in shaping the national consciousness of children, preserves the memory of the past of the region, the village, the school, forming their love for their native land, patriotism, and the sense of involvement in the formation of history.

Key words: *museum, exhibits, exposition, search and regional studies, village Novosilka.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день важливим є формування громадянської позиції підростаючого покоління. Значний внесок у цей процес роблять сім'я, засоби масової інформації та інші організації. Провідну роль відіграють навчальні заклади, адже молодь, яка навчається, перебуває в освітньому середовищі, тому саме атмосфера закладів освіти впливає на свідомість учня та студента. Одним із дієвих засобів навчання та залучення молоді до участі в житті суспільства є діяльність музеїв при закладах освіти.

У Положенні про музей при навчальному закладі зазначено, що метою такого закладу є залучення учнівської та студентської молоді до вивчення і збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування освіченої, розвиненої особистості та сприяння вихованню патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій. [3; 4].

Сьогодні існує значна кількість краєзнавчих, художніх, етнографічних музеїв при навчальних закладах. Їхня багатoproфільність, експозиційна наповненість та різноманітність діяльності дають можливість вирішувати різні питання освітнього процесу на належному рівні.

Аналіз останніх досліджень. Попри значні напрацювання вітчизняних музеєзнавців та дослідників ролі загальнодержавних музейних закладів у національно-культурному процесі країни, недостатньо з'ясованою залишається роль музеїв, що перебувають у підпорядкуванні різних відомств. В останні роки музейні заклади в навчальних установах та їхня діяльність висвітлена у працях Л. Гайди [1], В. Гнедашева [2], І. Демуз [3], С. Черненкої [5] та ін.

Метою статті є висвітлення роботи народознавчого музею «Берегиня» при ЗОШ I-II ступеня с. Новосілка, опис експонованих предметів, напрямків його діяльності та популяризація закладу як туристичного об'єкту Південно-Західного Поділля.

Виклад основного матеріалу. Мандруючи подільським краєм, варто завернути в мальовниче село Новосілка (раніше Новосілка-Костюкова), відвідати історичні пам'ятки села, а також заглянути у загальноосвітню школу на екскурсію в народознавчий музей «Берегиня».

Як усі небайдужі серця повертаються до своїх джерел, вивчають минуле свого народу, так і вчителям школи захотілося ознайомити учнів зі славним минулим свого села. Адже «найважливішим є те, що при пізнанні духовної та матеріальної культури, історії краю формується основа духовного світу молодого людини, складається система її духовних цінностей» [1, с. 18]. Після проголошення Україною у 1991 р. незалежності у шкільну програму було введено курс народознавства, а матеріалів для його вивчення не було. Так виник задум створити кімнату народознавства і там проводити уроки. Тому у 1992 р. у Новосільській восьмирічній школі вчитель української мови та літератури Світлана Андріївна Терещенко ініціювала створення кімнати, її підтримали інші вчителі, особливо організатор виховної роботи школи Любов Федорівна Бенев'ят.

З-поміж учителів та учнів була створена пошукова група. Її учасники провели нелегку і тривалу роботу серед своїх колег, учнів та жителів села, організували збір етнографічних матеріалів упродовж навчального року. Була поставлена конкретна мета: у поповненні експонатами брали участь усі учні школи, їхні батьки, рідні. Це мало величезне пізнавальне та виховне значення.

Експонатами музею стали елементи народного одягу, дерев'яний і керамічний посуд, знаряддя праці й інші ужиткові предмети, що побутували в XIX – на початку XX ст. До нашого часу їх збереглося мало, а тому зібрання в музейній колекції предметів старовини – важлива справа. Було виділено приміщення, у якому почали обладнувати кімнату

народознавства. Технічний працівник школи Микола Онуфрійович Рухтурак за макетом побудував кілену хату з глини, в якій розмістилася піч і лежанка. Це все було вимурувано та обкидано глиною, а дах покрито соломою. Над лежанкою до сволака прикріплена дитяча колиска із лози. Таким чином, відтворено курну хату Заліщанщини минулих століть.

Крім хати у кімнаті був облаштований куток більш пізнього періоду: дерев'яний тапчан покритий тканною веренею, на ньому виткані подушки, набиті соломою. Поруч скриня повна домотканого полотна і рушників, а на стіні вишитий килим та образи (ікони), прикрашені рушниками. З протилежної сторони кімнати розмістили знаряддя праці, предмети побуту, народний одяг кінця XIX–XX ст.

Відкриття кімнати народознавства «Берегиня» відбулося у вересні 1993 р. Екскурсію проводили Світлана Андріївна Терещенко та Любов Федорівна Бенев'ят (організатори кімнати). Цей захід зафіксував під час відеозйомки доктор мистецтвознавства Михайло Хай, а пізніше подарував касету із записом С. Терещенко (Світлані Андріївні Кілик). Зараз вона передана до шкільного музею.

Після обладнання кімнати в ній проводилися уроки народознавства, екскурсії та різні свята на народознавчу тематику. Та на превеликий жаль, коли ці вчителі пішли на заслужений відпочинок, робота на деякий час припинилася. Відновленням діяльності кімнати народознавства та поповненням експонатами зайнялася значно пізніше педагог-організатор школи Марія Василівна Юрійчук.

Щоб не втратити зернинки народної пам'яті, які залишилися, учителі разом з учнями проводили етнографічні дослідження, записували фольклорний матеріал рідного села, звичаї та обряди. Також вдалося поповнити новими експонатами музейну експозицію. Девізом кімнати народознавства є слова стародавнього філософа Геродота «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього». Зібрані предмети побуту, що тут зберігаються та демонструються, передають нащадкам усі найкращі надбання національної культури, заняття населення, духовні традиції,

звичаї, які формувалися упродовж багатьох століть українським народом. Адже «поглиблений інтерес до знань та культурного надбання багатьох поколінь – характерна прикмета сучасності» [2].

Наказом Департаменту освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації від 23.12.2015 р. було видане свідоцтво про перейменування кімнати народознавства в народознавчий музей «Берегиня» загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів с. Новосілка Заліщицького району Тернопільської області.

У даний час народознавчий музей «Берегиня» налічує 200 експонатів. Зараз він має такі експозиційні розділи: «Українське народне житло XVIII ст.», «Український національний одяг», «Українська народна вишивка», «Ремесла та промисли західноподільського села», «Історія села у документах і фотографіях».

У розділі *«Українське народне житло XVIII ст.»* представлено макет курної хати краю XVIII ст. та відповідне наповнення експозиційного розділу.

Експозиційний розділ *«Український національний одяг»* знайомить зі святковим і повсякденним народним одягом. Жіночий святковий одяг складався з вишитої полотняної сорочки й гобортки, обперезаний крайкою, а в робочий час – з сорочки грубого полотна із простою вишивкою, чорної запаски. Жінки у зимовий період року носили також кожушини з овечої шкіри, а в першій половині XX ст. – спідниці та станіки з чорного або темно-синього пан-бархату. Головними уборами були намітки, хустки. Чоловічі костюми також складалися із сорочки, пошитої з домотканого полотна, та штанів, заперезаних широкою крайкою чорного кольору. У холодну пору одягали футерко або кожушину, а на голову солом'яний капелюх або смушеву шапку. У другій половині XX ст. чоловіки почали носити кольорові сорочки із тонкого полотна та штани, які називали райтками. У музеї експонуються елементи народного одягу XIX–XX ст.

У розділі *«Українська народна вишивка»* експоновано вишиті настінний килим, доріжки, серветки та рушники. Останні представляють особливий інтерес у музеї. Наприклад,

орнамент одного з рушників – стилізовані квіти у вигляді «вазона», «дерева життя». На них можемо бачити орнаментальні мотиви: кетяги «винограду» і «рожу», «барвінок» і «дубові листочки», «жолуді» і «вербове листя». Також є багато рушників з геометричними візерунками. Давні рушники, що експонуються в музеї, мають простішу вишивку, до того ж лише на його краях. Народні традиції новосільської вишивки гідно продовжують сучасні вишивальниці – М. Заяць, Г. Снігур, М. Шкільнюк та ін.

При музеї створена група учнів-пошуковців, яка має конкретне дослідницьке завдання, – займатися спостереженнями, опитуванням населення, фіксацією узорів та кольорів на вишитих виробах.

У розділі *«Ремесла та промисли західноpodільського села»* представлено невеликі за кількістю, але багаті й різноманітні за змістом етнографічні колекції. Експозиція знайомить з розвитком народних промислів, починаючи з ХІХ до середини ХХ ст. Зібрані експонати із дерева та гончарні вироби для побутових потреб, знаряддя праці для сільськогосподарських робіт. Гончарні та бондарні вироби мали різне призначення. Але, наприклад, для молока та молочних продуктів використовували глиняні або дерев'яні. Гладушки, масниці, маслобійки, макітри, горщики для приготування їжі, копистки, товкач, макогін, – все це можна побачити у стінах музею.

Головним заняттям наших односельців було землеробство. Серед знарядь праці в музеї є плужок, заступ, сапи, серпи, ціп, а також ручні жорна, на яких мололи зерно на муку; решето, корито, виготовлене з груші або клена, видовбане з цільного відрізка деревини. Поряд із землеробством українці займалися різними ремеслами: прядінням, ткацтвом, використовуючи такі знаряддя, як: терлиці, прядки, снівниці, кросна, гребені, мотовило, державки для прядіння. Ці старовинні предмети також можна побачити в музеї.

У розділі *«Історія села в документах і фотографіях»* зібрано документи, листи, книги, газети, фотографії, які розповідають про минуле села, історію його створення, назви

вулиць, відомих людей. Відомо, що в селі в кінці XIX – на початку XX ст. діяла «Просвіта», тому учням школи вдалося зібрати спогади старожилів про членів організації та їхню діяльність, фотографії учасників. Віднайдено підшивку газети «Господар», яку виписували хати-читальні. Крім цього матеріалу зібрано багато відомостей про поетесу Климентину Попович-Боярську, яка тривалий час разом із сім'єю проживала у селі. Вона була управителькою місцевої школи, про що свідчать документи.

Після налагодження письмових контактів із українською діаспорою в Америці (у минулому – жителі села) експозиція музею поповнилася книжковими експонатами в кількості 15 книг, виданими у Нью-Йорку та Філадельфії на початку XX ст. У них розповідається про історію України, життя в діаспорі та багато цікавого матеріалу, який був заборонений радянською владою для вивчення. Також зібрані матеріали та фотографії з історії школи, хорового колективу села під керівництвом О. О. Кілика, пісні, звичаї і обряди.

Музей відіграє важливе значення у формуванні національної свідомості дітей, зберігає пам'ять про минуле регіону, села, школи, формує у них любов до рідного краю, відчуття причетності до формування історії. І, як зазначає І. Демуз, «музеї при закладах освіти мають бути обов'язково інтегрованими у навчально-виховний процес, через власні колегії та різні форми діяльності...» [4]. Найбільш поширеними формами в роботі музею стали заочні подорожі рідним краєм, мандрівки в історію рідного села, народу, уроки народознавства «Мамина світлиця», «З бабусиної скрині», «А мама вишивала рушники», «Коса – дівоча краса», «Андріївські вечорниці» та ін. Добре пам'ятаємо, що форма – надзвичайно тонкий і делікатний інструмент впливу на учнів. Вона завжди повинна відзначатися свіжістю, доступністю, привабливістю і неодмінно відповідати основному задуму. Екскурсоводи музею проводять цікаві, змістовні екскурсії для учнів школи та жителів села, вчителів районних методичних об'єднань і гостей школи.

Висновки. Отже, створена на початку 1990-х рр. народознавча кімната, а сьогодні – народознавчий музей

«Берегиня» ЗОШ І-ІІ ступеня с. Новосілка, зберігаючи та демонструючи предмети народного побуту та культури, проводячи тематичні екскурсії та різноманітні заходи, виконує цілий ряд функцій. І, безумовно, основною є виховання учнів як свідомих громадян своєї країни, особистостей з державницьким мисленням, формування у них почуття приналежності до українського народу, любові до рідного краю.

Список використаних джерел

1. Гайда Л. Становлення і розвиток музеїв при навчальних закладах України / Л. Гайда // Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-методичної конференції. – Кіровоград, 2008. – С. 6–19.
2. Гнедашев В. Можливості мінералогічного музею у розвитку творчої самодіяльності учнів / В. Гнедашев // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. – Вип. 11. – Дніпропетровськ: АРТПРЕС, 2009. – 608 с.
3. Демуз І. Музеї при закладах освіти Переяславщини / І. Демуз // Переяславський літопис: зб. наук. статей [ред. колегія : Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. – Вип. 2. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 22–37.
4. Положення про музей при навчальному закладі, який перебуває в управлінні Міністерства освіти і науки України / Положення в редакції Наказу Міністерства освіти і науки N 640 від 04.09.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/dok/?uid=1038.7350>.
5. Чернецька С. Науково-дослідна й освітньо-виховна діяльність Музею історії та освіти ДВНЗ «Переслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди» (2005-2008 рр.) / С. Чернецька // Переяславський літопис: зб. наук. статей [ред. колегія : Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. – Вип. 2. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 38–44.

References

1. Hayda L. Stanovlennya i rozvytok muzeyiv pry navchalnykh zakladakh Ukrainy / L. Hayda // Ukrainyskyy muzey pry navchalnomu zakladi: istoriya i suchasnist. Materialy oblasnoyi naukovo-metodychnoyi konferentsiyi. – Kirovohrad, 2008. – S. 6–19.
2. Hnyedashev V. Mozhlyvosti mineralohichnoho muzeyu u rozvytku tvorchoyi samodiyalnosti uchniv / V. Hnyedashev // Rol muzeyiv u kulturnomu prostori Ukrainy y svitu: stan, problemy, perspektyvy rozvytku muzeynoyi haluzi. – Vyp. 11. – Dnipropetrovsk: ARTPRES, 2009. – 608 s.
3. Demuz I. Muzeyi pry zakladakh osvity Pereyaslavshchyny / I. Demuz // Pereyaslavskyi litopys: zb. nauk. statey [red. kolehiya : Kotsur V. P. (holov. red.) ta in.]. – Vyp. 2. – Pereyaslav-Khmelnitskyi, 2011. – S. 22–37.
4. Polozhennya pro muzey pry navchalnomu zakladi, yakyy perebuvaye v upravlinni Ministerstva osvity i nauky Ukrainy / Polozhennya v redaktsiyi Nakazu Ministerstva osvity i nauky N 640 vid 04.09.2006 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.nau.ua/dok/?uid=1038.7350>.
5. Chernetska S. Naukovo-doslidna y osvitho-vykhovna diyalnist Muzeiu istoriyi ta osvity DVNZ «Pereslav-Khmelnitskyi DPU imeni Hryhoriya Skovorody» (2005-2008 rr.) / S. Chernetska // Pereyaslavskyi litopys: zb. nauk. statey [red. kolehiya: Kotsur V. P. (holov. red.) ta in.]. – Vyp. 2. – Pereyaslav-Khmelnitskyi, 2011. – S. 38–44.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Юрійчук Марія Василівна, заступник директора з навчально-виховної роботи ЗОШ І-ІІ ступеня с. Новосілка Заліщицького р-ну Тернопільської обл.;

Ткаченко Віктор Миколайович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного сектору, *Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»*

e-mail: viktor_tkachenko@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Юрийчук Мария Васильевна, заместитель директора по учебно-воспитательной работе общеобразовательной школы I-II степени с. Новоселка Залещицкого района Тернопольской обл.;

Ткаченко Виктор Николаевич, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, заведующий научно-исследовательского сектора, *Национальный историко-этнографический заповедник «Переяслав»*
e-mail: viktor_tkachenko@ukr.net

DATA ON AUTHOR

Yuriychuk Mariya V., Deputy Director for Educational Work of Secondary Schools of Secondary Schools with. Novosilka Zalischytskyi district, Ternopil region;

Tkachenko Viktor M., Candidate of the Historical Sciences, senior scientific researcher, head of the research sector of the *National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»*
e-mail: viktor_tkachenko@ukr.net

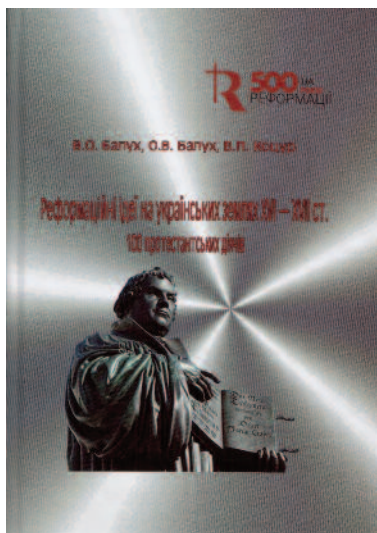
РОЗДІЛ III. РЕЦЕНЗІЇ

Демуз І. О., Довжук І. В., Молоткіна В. К.

ПРОТЕСТАНСЬКИЙ РУХ І УКРАЇНА (ДО 500-РІЧЧЯ РЕФОРМАЦІЇ)

Рецензія на книгу:

Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Реформаційні ідеї на українських землях XVI – XVII ст. (100 протестанських діячів): словник / В. О. Балух, О. В. Балух, В. П. Коцур; передмова М. В. Шкрібляка. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. – 200 с.; іл.

16 листопада 2017 р. у стінах ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» у рамках творчого проекту «Університетські зустрічі» відбулася презентація книги «Реформаційні ідеї на українських землях XVI – XVII ст. (100 протестанських діячів)». У заході взяли участь автори дослідження (В. П. Коцур, доктор історичних наук, професор, академік НАПН України, ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький

державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»; В. О. Балух, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, декан філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича; О. В. Балух, кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича), запрошені гості (зокрема, Р. І. Петришин, доктор фізико-математичних наук, професор, перший проректор Чернівецького національного університету імені

Ю. Федьковича), рецензенти (доктори історичних наук І. О. Демуз, І. В. Довжук, В. К. Молоткіна), викладачі, студенти та колектив бібліотеки вишу.

Слід відмітити, що праця істориків приурочена до 500-річчя Реформації, що відзначається у 2017 р., та є гідною відповіддю на Указ Президента України № 357/2016 «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації» щодо випуску наукових і науково-популярних досліджень, приурочених даній події.

Авторам зичимо подальших творчих успіхів, цікавих дослідницьких проєктів, нових досягнутих вершин!

Публікуємо рецензії-відгуки на книгу.

*Демуз І. О., доктор історичних наук,
доцент, завідувач кафедри документознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*

Сьогодні ми є присутніми на презентації, дійсно, вагомої та солідної, до того ж, необхідної наразі книги. Книги про Реформацію XVI – XVII ст. в Європі та про поширення її ідей на теренах України. Книги про тих діячів (письменників, філософів, теологів, просвітителів), які творили цю Реформацію, перш за все, на рівні людської свідомості, які культивували гуманістично-ренесансні світоглядні ідеї та теорії. Дорадно, що авторами цієї книги є відомі історики, фахівці, які підготували та видрукували не одну ґрунтовну працю з історії та культури ранньомодерної Європи – це Василь Олексійович та Олексій Васильович Балухи, Віктор Петрович Коцур.

Стрімке зростання упродовж кількох десятиліть суспільного інтересу до історико-біографічних студій стало прикметною ознакою наукового дискурсу. На мою думку, воно є відображенням як загального піднесення національної патріотичної свідомості у широких верств населення, так і нових духовних та інтелектуальних процесів, що відбуваються у середовищі наукової еліти України. Звернення до діяльності наших попередників, історії їхніх ідейних шукань, здобутків, громадянського подвижництва та боротьби є свідченням

пробудження суспільства від історичного нігілізму, прагнення людей до переоцінки цінностей, відновлення втрачених зв'язків з віковим досвідом, гуманістичними традиціями і моральними принципами. У життєписах діячів минулого сучасний українець шукає духовної опори, необхідної для утвердження його як особистості та громадянина, свідомого будівника своєї долі та долі країни.

Те, що впродовж останніх двох десятиліть у вітчизняній соціогуманітарній науці на зміну «знеособленому» схематизму прийшов і міцно утвердився погляд на минуле саме через людський вимір, зокрема крізь призму біографістики, неспроста свідчить, що він найповніше відповідає духові нашого часу, сповнений тим гуманістичним потенціалом, який нині затребуваний. Тому звернення авторів до когорти просвітителів та протестантських діячів є цілком виправданим і доречним. Я б назвала це «відновленням історичної пам'яті народу», що ознаменувалося поверненням з небуття багатьох імен просвітителів.

Перше, що вражає в книзі – це її ефектне оформлення. Але якщо зазирнути всередину книги, швидко з'ясовується, що перед нами ще й багат шарове, поліфункціональне дослідження. Адже формат словника дає можливість чітко та структуровано представити саме людиновимірний (людноцентриський) зріз Реформації. Перед нами проходять постаті зі 100 протестантських діячів – як відомих широкому загалу, так і менш відомих, проте не менш значимих. Імпонує те, що поряд із польськими, білоруськими, литовськими та західно-європейськими просвітителами дослідниками представлено портрети діячів – вихідців з України – зокрема, Андрія Вишоватого, Гаврила Гойського, Дем'яна Гулевича, Стефана Зизанія, Станіслава Кандиби, Авраама, Петра та Федора Сенюти та ін.

Окрім того, формат словника дозволяє використовувати його не лише в наукових цілях, а, перш за все, в навчальних – в освітньому процесі. Актуалізована інформація про протестантських діячів XVI – XVII ст. дасть можливість у подальшому вивчати їхні тексти, наративи, їхні життєві та творчі здобутки. Я, як читач, як рецензент, вважаю, що дана

книга є надзвичайно інформативною і може, навіть, повинна зацікавити широке коло читачів як різного віку, так і різного роду занять.

Новизну книги-словника засвідчує – на емпіричному рівні – скрупульозне виявлення й систематизація авторами значного масиву історичних фактів; на теоретичному – авторський погляд на методологічні засади побудови біографічних портретів.

На мою думку, ще одним важливим аспектом, зреалізованим авторами книги, є питання самовизначення українців. Дана книга допомагає наблизитися до розв'язання проблеми ідентичності – релігійної, духовної, світоглядної, можливо, навіть, цивілізаційної, адже «вписує» український простір до європейського простору XVI – XVII ст. А сьогодні, коли Україна обрала для себе європейський орієнтир як напрям руху й активно реалізовує євроінтеграційні процеси, це є надзвичайно важливим.

Книгу Василя Олексійовича та Олексія Васильовича Балухів, Віктора Петровича Коцура можна віднести до жанру інтелектуальної історії; в ній чітко простежується тенденція до антропологізації, людиноцентризму та звернення до соціокультурної складової історії, зокрема, подій Реформації. На мою думку, книга допоможе глибше зрозуміти суть протестантизму, його витоки, причини поширення реформаційних ідей на українських землях у XVI – XVII ст., релігійно-духовні пріоритети тогочасної національної еліти, а також сьогоднішній європейський вибір України.

***Довжук І. В., доктор історичних наук,
професор, професор кафедри документознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»***

Побачила світ оригінальна праця у вигляді словника «Реформаційні ідеї на українських землях XVI-XVII ст. (100 протестантських діячів)» (Чернівці, 2017), авторами якого є доктор історичних наук, професор, академік НАПН України Віктор Петрович Коцур, доктор історичних

наук, професор, член-кореспондент НАПН України Василь Олексійович Балух і кандидат історичних наук Олексій Васильович Балух.

У словнику представлено життєпис 100 протестантських діячів, які так чи інакше були причетними до історичного поступу українських земель у ранньомодерну епоху.

500 років, що минули від початку Реформації в Європі, так і не привели до однастайності в оцінках ролі, значення і впливу її ідей на церковно-реформаційне, суспільно-політичне і духовно-культурне життя європейських країн, у тому числі й України. Однак Реформація стала могутнім суспільно-політичним рухом, який не лише привів до виникнення окремої гілки християнства – протестантизму, але й сприяв становленню нових буржуазних відносин, зміні традиційних суспільних цінностей на нові (ініціативність, енергійність, підприємництво, неординарність, партнерство тощо).

Реформація сприяла утворенню в Європі національних держав, які звільнилися з-під влади середньовічної Римської імперії, і дала могутній поштовх цивілізаційному розвитку ряду європейських країн. Класичним зразком таких радикальних змін стала Німеччина, а згодом вони поширилися Західною і Центральною Європою, набуваючи в деяких країнах своєрідних національних форм.

Історична подія масштабу Реформації – це своєрідне злиття передумов та харизми лідерів. Мартін Лютер (1483–1546) по праву займає перше місце серед видатних діячів Реформації. Це монах августинського монастиря, професор Віттенберзького університету, доктор богослов'я та популярний проповідник у Саксонії, який розчарувався в католицизмі. На тлі візиту до Риму, де Лютер на власні очі побачив ганебний стан папства, у ньому формується бажання перегляду католицького вчення про спасіння.

У процесі роботи над лекційними курсами по вивченню Біблії, М. Лютер по-новому підійшов до коментування Послання до римлян. У тексті 1:17 «а праведний житиме вірою» він приходить до висновку, що Бог не вимагає від християнина праведності, але дарує її по своїй милості. Звідси виходило, що для спасіння християнин не потребує

посередництва Католицької церкви, а чимало її установ та обрядів є перешкодами на шляху набуття індивідуальної віри.

Поштовхом до активніших дій стала проповідь продавця індульгенцій саксонського ченця Йоганна Тецеля (1460-1519) поблизу Віттенберга. Фактично ці відпускні грамоти, що використовувалися як засіб перекачки грошей до Риму, стали приводом до Реформації. 31 жовтня 1517 року Лютер публічно оголосив про диспут з приводу індульгенцій, прибивши 95 тез до воріт церкви у Віттенберзі. Вплив тез, які невдовзі були поширені не лише на латині, а й на німецькій мові, був настільки потужним, що день 31 жовтня відзначається в багатьох країнах як День Реформації. Диспут між чернечими орденами, маючи глибоке суспільне підґрунтя, невдовзі переріс у масштабний рух, який продовжував змінювати і самого Лютера.

У 1521 р. на Вормському соборі, будучи глибоко переконаним у власній правоті, відчуваючи підтримку народу, Лютер проголошує знамениті «На цьому стою й не можу інакше», відмовляючись відкритися від власних поглядів.

З другої половини XVI ст. ідейні хвилі Реформації докотилися до України, а протестантизм став невід'ємним фактором її релігійної історії.

Класична Реформація, зазнавши регіональних трансформацій, поширилася у Польському королівстві та Великому князівстві Литовському, до складу яких входила більшість етнічно українських тогочасних земель. Вона поширилась і територією Трансільванії, до якої входило українське Закарпаття, і зачепила Молдавське князівство, де проживали чимало українців.

Першою організаційно оформленою протестантською течією в Україні стало лютеранство, що з'являється у 30-40-х роках XVI ст. Центрами його поширення стали Волинь, Холмщина, Підляшшя та Галичина, дещо згодом й Закарпаття. Однак громади лютеран були малочисельні, а вплив на православ'я незначний.

Провідною ранньопротестантською течією на західноукраїнських землях стає у другій половині XVI ст. кальвінізм.

На тлі реформаційних подій поширюється на вітчизняних теренах і релігійне вільнодумство, представлене перш за все антитринітаріями. Перший етап розвитку раціональних протестантських ідей припадає на 60-70-ті рр. XVI ст. і вирізняється радикально-критичною спрямованістю проповіді, яка приваблює не лише середні верстви, а й соціальні низи. На другому етапі розвитку протестантського вільнодумства, у 80-ті роки, воно переростає у социніанство (від імені Фауста Социна (Фаусто Социні; 1539-1604) – одного з найвідоміших ідеологів руху, що проживав у Кракові).

Социніанство мало міцні позиції не лише в Західній Україні, а й на Київщині та Житомирщині. Його популярності сприяла соціальна спрямованість, високий рівень моральності й інтелігентності проповідників, стрункий корпус віровчення, широка науково-освітня та літературна діяльність.

Ідеологи социніанства були послідовнішими, ніж представники раннього унітаризму в раціоналістичній інтерпретації біблійних текстів, вважаючи, що Біблія, створена Богом для людей, повинна бути зрозумілою людям. Усе, що суперечить людському розуму, не може вважатися Божим одкровенням. Социніани вважали також, що справи релігії і Церкви не повинні належати до компетенцій світської влади. Адже релігія і Церква спрямовують думки, совість і серце людини до благородних вчинків, до внутрішнього добра, що не можна отримати, використовуючи владу насильства. Але віруючий має право захищати себе, навіть користуватися зброєю для відпору нападника.

Таке вчення, особливо моменти, пов'язані з війною, загалом влаштовувало шляхтичів-унітаріїв в Україні, котрим доводилося часто воювати проти турків і татар. Тож ідеологія антитринітаризму швидко поширилась українськими землями з початком XVII ст.

В українських громадах унітаріїв діяли деякі відомі ідеологи унітаризму. Серед них передусім слід назвати Симона Будного (1530–1595), Андрія Любенецького-старшого (1550–1623), Самійла Пшиповського (1592–1670), Андрія Вишоватого (1608–1678), Збігнева Морштина (1628–1689), Станіслава Любенецького-молодшого (1623–1675) та ін.

Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького змусила сочиніан згорнути свою діяльність на українських землях, бо козаки вороже ставилися до неправославних, хоча деякі з них переходили на бік повсталих (Юрій Немирич; 1612-1659). А деякі сочиніанські громади продовжували діяти і після 1648 р. Смертельного ж удару їм завдала не Хмельниччина, а католицька Контрреформація. Вінцем наступу на конфесію стала сеймова постанова 1648 р., що забороняла поширювати дії Варшавської конфедерації (Варшавська конференція, 28 січня 1573 р.), яка гарантувала дисидентам (некатоликам) певну свободу віросповідань. У 1657 р. Ян II Казимир (1609-1672, король у 1648-1668 рр.) заборонив сочиніанські з'їзди, а 10 червня 1658 р. сейм постановив вигнати усіх сочиніан з Речі Посполитої.

Отже, діяльність течії унітаріїв на українських землях була розрахована переважно на освічених шляхтичів і міщан, що не дозволило їй охопити широкі маси. Проте саме в антитринітаризмі були помічені спроби синтезувати традиції східного і західного християнства. Не випадково сочиніанство знайшло найбільшого поширення в Речі Посполитій саме на українських землях, бо його дух виявився прийнятним для української православної шляхти. Суттєвим був вклад протестантів у культурно-освітню сферу на українських землях, що проявився, у першу чергу, у шкільництві, видавничій і перекладацькій справі, а також літературній і науковій діяльності.

Хоча Реформація на українських землях була маргінальним явищем, її ідеї мали непересічне значення для культурного поступу українського соціуму.

Сподіваємося, що завдяки ознайомленню з діяльністю 100 найбільш відомих протестантських інтелектуалів, біографічні нариси яких містить словник, можна буде глибше осягнути усю складність доби Реформації, через призму якої ми сьогодні намагаємось ретельніше проаналізувати суспільно-політичні та церковно-релігійні трансформації в Україні.

***Молоткіна В. К., доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та культури України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»***

Реформація і контрреформація суттєво вплинули на всю систему культурного життя Західної Європи. З'явилися нові тенденції суспільного розвитку, котрі започаткували формування нових політичних структур, нове розуміння світу і людини, нову систему культурних цінностей. Формування нових світоглядних орієнтирів було пов'язане не лише з загальною атмосферою, а й з бурхливим розвитком науки, зокрема філософії.

Україна ніколи не замикалась перед західними впливами. Всі політичні рухи, що відбувалися в Європі, потроху докочувалися через Чехію та Польщу й до українських земель. Коли реформаційні ідеї почалися в Польщі, вони дуже швидко поширилися й по українських землях.

Вплив західної культури на Україну, який частково почався ще в першій половині XVI ст., значно посилювався після Люблінської унії і тривав майже до кінця XVIII ст. На зламі двох століть – XVI і XVII – українське суспільство сприйняло польський варіант Контрреформації, а запровадження єзуїтами латинської мови та нових педагогічних методів не відкидалося й частиною православної аристократії. Уперше в історії українських земель верхи суспільства увійшли в безпосередній контакт із джерелами високої культури саме в XVII ст., бо в Київській Русі знайомство з еллінізмом було досить слабким. Важливо зазначити, що в Західній Європі перехід від церковної схоластики до раціоналізму нового часу відбувся раніше. Тому відродження там потягу до античності повернуло з минулого світові ідеали на основі культу розуму та справедливості.

Наявність в Україні кількох релігійних напрямів спричинила не тільки виснажливе протистояння. Із кінця XVI ст. протестанти надавали допомогу православним у друкуванні полемічної літератури, наближаючи писемну мову місцевих авторів до розмовної, формували ідею українського космополітичного месіанізму (вчення про особливу, виключну роль якогось народу в історії).

Не слід забувати, що в XV-XVI ст. завдяки еміграції до Польщі й Литви європейських гуманістів та близькості ренесансних центрів (Кракова, Варшави, Відня) в Україну проникають ідеї Відродження – у літературній, філософській, конфесійній формах. Проте економічний розвиток України не створив головну дійову особу Реформації – бюргера, оскільки залежність міщан, купців та ремісників від шляхетсько-магнатської верхівки заважала динамічним соціокультурним та структурним змінам. Тому західна модель Реформації не набула тут життєвості, не спричинила суспільно-революційних процесів нового часу. Через посилення позицій феодалізму Реформація в Україні залишилася виключно явищем культурного життя.

Якщо в період Реформації Західна Європа мала досить багато вільних міст, то в Україні до середини XVII ст. понад 80 % міст належали приватним особам, і головними осередками нових ідей були маєтки великих землевласників. Звідси й результат: новації протестантизму стали не підґрунтям міської демократичної культури, а елітарною релігією, а тому навіть єретичні рухи майже не сприймалися масами.

Під впливом західноєвропейських гуманістичних і реформаційних ідей відбуваються вагомі зміни в українській освіті. Створюються якісно нові навчальні заклади, які ґрунтуються на національних традиціях, поєднують вітчизняний та передовий європейський досвід. До них належать Острозький культурно-освітній центр, Львівська і Київська братські школи, Київська колегія, Києво-Могилянська академія.

Ідеї реформації та гуманізму, що розвивалися на українському ґрунті, відіграли певну роль у боротьбі прогресивної суспільної думки України із залишками середньовічної схоластики та ортодоксальної церковної догматики.

В українській культурі та літературі протягом XVII ст. розвивалися процеси перехідного характеру, створювалися передумови для становлення й розвитку спільного для всіх європейських культур напрямку – бароко. Пізніше «бароковий комплекс» засвоїли Росія, південнослов'янські країни,

румунські князівства Молдови та Волощини саме через посередництво Білорусі й України, в «адаптованому» вигляді.

Процес полонізації торкнувся верхівки українського суспільства, яка найчастіше свідомо відмовлялася від національної та релігійної ідентифікації, поповнюючи таким чином ряди земельних магнатів Польщі. Добре відома роль у польській історії таких етнічних українців, як Збараські, Чарторійські, Заславські, Потоцькі, Сангушки, Сапєги, Ходкевичі та ін.

Період Реформації та Контрреформації характерний сотнями, а то й тисячами імен православних і католицьких громадсько-культурних, політичних і церковних діячів, які залишили свій глибокий слід в історії, а відтак заслуговують на культивування їхніх настанов, ідей та наслідування.

Вивчення історії культури як суспільного явища в цілому й ідей та поглядів протестантських діячів зокрема допоможе пояснити процеси духовного й соціального життя. Виявивши комплекс взаємопов'язаних соціокультурних явищ у суспільстві, можна систематизувати, класифікувати й упорядкувати багатоманіття форм людської діяльності.

Певним внеском у реалізацію такого завдання є запропонований словник, у якому представлено життєпис і діяльність 100 найвизначніших діячів протестантського руху. Авторські статті не лише характеризують їхні ідеї та погляди, а й дозволять глибше усвідомити, що Реформація мала важливе значення для культурно-цивілізаційного поступу українського соціуму. Протестантські інтелектуали зробили суттєвий внесок у розвиток шкільництва, освіти і науки, книгодрукування, видавничої та перекладацької справи, формування національної літературної та мистецької творчості; вплинули на менталітет українського народу, поглибивши його соціальний та релігійно-світоглядний плюралізм.

Для більш глибокого засвоєння матеріалу авторами запропоновано велику кількість ілюстрацій, представлена основна література про протестантських діячів. Належний науковий рівень викладу теоретичного матеріалу вдало поєднується з його доступністю. Слід відзначити, що дібраний

авторським колективом текстовий матеріал є різноаспектним за змістом, розвивальним і цікавим для читачів.

Рецензований Словник, безумовно, сприятиме ґрунтовному опануванню студентами та учнями провідних тенденцій історико-культурного розвитку західної Європи та України епохи раннього модерну.

До авторів збірника

Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені
Григорія Сковороди приймає до друку у науковому збірнику
«Соціум. Документ. Комунікація» статті з документознавчої
тематики та соціогуманітаристики

Умови опублікування статті.

1.1. Подана до публікації стаття повинна бути актуальною, мати новизну, містити постановку завдань (проблем), опис основних результатів дослідження, отриманих автором, висновки.

1.2. Відповідати правилам оформлення.

2. Правила оформлення.

2.1. Рекомендований обсяг статті – 8-12 сторінок, формату А4 через інтервал 1. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Розмір – 12. Вирівнювання тексту по ширині. Нумерація сторінок не ведеться. Мова – українська, російська, англійська. Таблиці компактні, з назвою та нумерацією. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними, розміщуються в тексті.

2.2. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті. Посилання на інших дослідників та на ту чи іншу роботу повинні позначатися в тексті у квадратних дужках.

2.3. Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему.

2.4. Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним.

2.5. Рубрикація тексту – необхідний елемент всіх статей. Стаття має містити вступ: актуальність, ступінь дослідження даної проблеми вченими, предмет дослідження, мету дослідження, завдання дослідження, методи, постановку проблеми, результати дослідження, висновки.

2.6. Стаття має обов'язково містити:

Блок 1 – українською мовою: УДК; назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 2 – російською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 3 – англійською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 4 – повний текст статті.

Блок 5 – бібліографічні дані.

Блок 6 – бібліографічні дані в романському алфавіті (References).

Блок 7 – дані про автора: прізвище, ім'я, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, (додатково: службовий та домашній телефони);

Блок 8 – дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

Анотація має включати наступні аспекти:

- предмет, мету роботи;
- метод або методологію проведення роботи;
- результати роботи;
- галузь застосування результатів;
- висновки.

Обсяг анотації до 1 сторінки формату А4.

Анотація подається українською, російською та англійською мовами.

Англomовна анотація має бути написана якісною англійською мовою, без використання on-line – перекладачів. У разі використання on-line – перекладачів стаття до друку не приймається.

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

Назви файлів повинні відповідати прізвищам авторів.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Довідки за телефонами: (063) 1990338; (097) 9231608

Електронна адреса кафедри: kaf.dz@ukr.net

Редакційна колегія

К авторам сборника

Уважаемые авторы!

Государственное высшее учебное заведение
«Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет имени
Григория Сковороды» принимает к печати в научном
сборнике «Социум. Документ. Коммуникация» статьи с
документоведческой тематики и социогуманитаристики

1. Условия опубликования статьи.

1.1. Представленная к публикации статья должна
актуальной, обладать новизной, содержать постановку задач
(проблем), описание основных результатов исследования,
полученных автором, выводы.

1.2. Отвечать правилам оформления.

2. Правила оформления.

2.1. Рекомендуемый объем статьи – 8-12 страниц,
формата А4 через интервал 1. Поля: верхнее, нижнее, левое,
правое – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Размер – 12.
Выравнивание текста по ширине. Автоматическая расстановка
переносов включена. Нумерация страниц не ведется. Язык –
украинский, русский, английский. Таблицы компактные, с
названием и нумерацией. Иллюстративные материалы должны
быть качественными, размещаются в тексте.

2.2. В конце статьи помещается Список использованных
источников. Ссылки на других исследователей и на ту или
иную работу должны обозначаться в тексте в квадратных
скобках.

2.3. Название статьи должно быть коротким, но
максимально точно отражать исследуемую проблему.

2.4. Текст статьи должен быть внимательно вычитанным,
понятным и лаконичным.

2.5. Рубрикация текста – необходимый элемент всех
статей. Статья должна содержать введение: актуальность,
степень исследования данной проблемы учеными, предмет
исследования, цель исследования, задачи исследования,

методы, постановку проблемы, результаты исследования, выводы.

2.6. Статья должна обязательно содержать:

Блок 1 – на украинском языке: УДК; название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 2 – на русском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 3 – на английском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 4 – полный текст статьи.

Блок 5 – библиографические данные.

Блок 6 – библиографические данные в романском алфавите (References).

Блок 7 – данные об авторе: фамилия, имя, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, (дополнительно: служебный и домашний телефоны);

Блок 8 – данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

Аннотация должна включать следующие аспекты:

- предмет, цель работы;
- метод или методологию проведения работы;
- результаты работы;
- область применения результатов;
- выводы.

Объем аннотации к 1 страницы формата А4.

Аннотация подается на украинском, русском и английском языках.

Англоязычная аннотация должна быть написана на качественном английском языке, без использования on-line-переводчиков. При использовании on-line-переводчиков статья в печать не принимается.

3. Обязательными являются рецензия специалиста в соответствующей области науки, для аспирантов и соискателей – виза научного руководителя.

4. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.

5. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статьи в печать.

Информация по телефонам: (063) 1990338; (097) 9231608

Электронный адрес кафедры: kaf.dz@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin

Dear authors!

State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrygoriy Skovoroda State Pedagogical University» takes for publishing in scientific bulletin «Society. Document. Communication» articles about documentation studies and sociohumanitaristic

1. Conditions for publishing the article.

1.1. Article for publication shall be up-to-date, have novelty and contain description of tasks (problems), the main results of research and conclusions.

1.2. The article shall comply with the designing rules.

2. Designing rules:

2.1. Recommended size of article is 8-12 pages of format A4 with interval 1. Fields: upper, lower, left, right – 2 sm. Indent – 1 sm. Font: Arial. Size – 12. Text justification is on width. Pages are not numbered. Languages are Ukrainian, Russian and English. Tables are compact with name and numbering. Text shall contain qualitative illustrative materials.

2.2. Presence of list of references at the end of the article is obligatory. References to other researchers or to other works shall be marked in the text by the sequence number in square brackets.

2.3. Name of the article shall be short and shall maximally reflect the object of research.

2.4. Text of the article shall be proof-read, understandable and concise.

2.5. Headings of the text constitute necessary element of all

the articles. The article shall contain introduction: actuality, volumes of researches performed on the problem, subject of research, aim of research, tasks of research, methods, formulation of problem, results of research, conclusions.

2.6. The article shall contain:

Block 1 – in Ukrainian: UDK; name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 2 – in Russian: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 3 – in English: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

On condition of submitting the article in Russian or English, annotation in Ukrainian is not necessary.

Block 4 – complete text of article.

Block 5 – bibliography.

Block 6. – bibliography in Latin letters (References).

Block 7 – information about the author: surname, name, position, science degree, address, employment (educational) institution, e-mail, (additionally working and home phone numbers).

Block 8 – information about the author in the same sequence in Russian and English.

Annotation shall include the following aspects:

- subject and aim of research;
- method or methodology of research;
- results of research;
- application of results;
- conclusions.

Volume of annotation should not exceed 1 page of A4 format.

Annotation is provided in Ukrainian, Russian and English.

Annotation in English shall be written in good English, without using the on-line translators. In case of using on-line – translators, the article is not accepted for printing.

3. Review of the specialist in the corresponding branch of science, for post-graduate students and doctoral candidates – visa of research advisor are obligatory.

4. Name of files shall correspond to the surnames of authors.

5. In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

Tel.: (063) 1990338; (097) 9231608

E-mail: kaf.dz@ukr.net

Editorial Board

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація

Збірник наукових статей
Випуск 4
Серія «Історичні науки»

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів.**

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст. Редакція матеріали не рецензує і не повертає.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове.**

Сайт збірника наукових статей: <http://sdc.phdpu.edu.ua/>

Англомовний супровід збірника: Ю. В. Калужинська

Підписано до друку 07.11.2017 р. Формат 60х84 1/16.

Папір офсет. Гарнітура Times. Наклад 300.

Зам. № 449. Ум. друк. арк. 7,3.

Виробник ФОП Домбровська Я.М.,

свідectво про державну реєстрацію №2 340 000 0000 003646
від 15.07.2015 р.

08055, Київська обл., Макарі́вський р-он., с. Вільне,

e-mail: kalina_print@ukr.net